

Personhistorisk

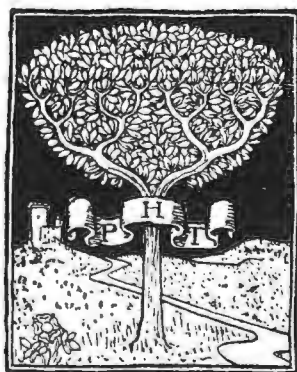
TIDSKRIFT

2000:2

Årgång 96

Personhistorisk tidskrift

Redaktör
Olof Hägerstrand

Utgiven av Personhistoriska samfundet

2000:2

Personhistorisk tidskrift

utges av Personhistoriska samfundet genom tidskriftens redaktör,
fil. dr Olof Hägerstrand, Fasanvägen 4, 775 95 Krylbo.

Medlemsavgiften i samfundet är 100:- per år, + porto (20:-), och betalas
via inbetalningskort (postgironummer 25 38-7) vilket kommer medlemmarna
tillhanda genom utsändandet av årets första nummer.

Ansvarig för medlemsregister och distribution är sekreteraren,
arkivarie Lena Ånimmer, Riksarkivet, Box 12541, 102 29 Stockholm.

Äldre nummer av Personhistorisk tidskrift kan beställas från
SVAR, bokförsäljningen, Box 160, 880 40 Ramsele.

Redaktionsutskott: fil. dr Björn Asker, pressarkivarie Lars Rumar (samfundets ordförande),
arkivarie Lena Ånimmer samt redaktören.

Referensgrupp: Prof. Tore Frängsmyr (Uppsala universitet), forhänvarende landsarkivar,
mag. art. Grethe Ilsøe (Köpenhamn), fil. dr Åsa Karlsson (Uppsala universitet),
prof. Bo Lindberg (Stockholms universitet), generaldirektören för Finlands riksarkiv,
fil. dr Kari Tarkiainen (Helsingfors), fil. dr Gunnar Åselius (Försvarshögskolan, Stockholm).

Personhistorisk tidskrift utges med stöd av
Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR)
och Kungl. Patriotiska Sällskapet.

Grafisk form och original: Maria Balke
Tryck: Centraltryckeriet Åke Svensson AB, Borås

Manus till PHT skall vara skrivna på dator. De skall sändas till redaktören både på diskett och i utskrift
(2 ex.) med dubbelt radavstånd och minst 2 cm marginal. Ange ordbehandlingsprogram och filnamn.

Fotnoter placeras efter den tryckta texten i tidskriften. Namn på böcker, tidningar och tidskrifter
skall kursiveras i texten varje gång de förekommer. Namn på essäer, tryckta uppsatser, noveller, dikter
etc. omgärdas av citattecken. Använd kursiv stil om något skall ges särskild emfas eller relief i texten.

Bifoga gärna lämpliga bilder eller förslag till illustrationer. Därutöver gärna några rader till vår spalt
”Bland medarbetarna”.

Honorar för medverkan i PHT utbetalas inte. Däremot erhåller författare till artiklar kostnadsfritt tio
ex. av det nummer där deras bidrag publiceras. Recensenter erhåller på motsvarande sätt tre ex.

PHT publicerar i huvudsak material med historisk eller biografisk inriktning. I fråga om texter av
renodlat släkthistorisk eller genealogisk karaktär hänvisas till publikationer med särskild täckning av
just dessa forskningsområden.

Innehåll

Artiklar

<i>Bert Edström</i>	Herman Trotzig – en svensk i 1800-talets Japan	101
<i>Magnus Rodell</i>	Gustaf Vilhelm Gumælius – liberal och reformator	113
<i>Katarina Larsson</i>	Funktionalismen som kvinnostrategi – exemplet Margit Palmaer	121
<i>Knut Persson</i>	Elsa Larcén – en svensk sångarvalkyria i Tredje riket	135

Recensioner

<i>Gunnar Åselius</i>	Tidens flykt. Av Erik Lönnroth.	141
<i>Lars Ericson</i>	Karolinska kvinnoöden. Av Alf Åberg.	142
<i>Björn Asker</i>	Niels Bielke (1644–1716). Av Ingvar Eriksson.	144
<i>Andreas Tjerneld</i>	Flygbaronen Carl Cederström. Av Kåa Wennberg.	147
<i>Magnus Rodell</i>	Officeren som arkitekt och konstnär i det svenska 1800-talet. Av Bo Lundström.	150
<i>Bo Lundström</i>	Arkitekt vid industrialismens genombrott – Adolf Edelsvärd en yrkesbiografi. Av Gunilla Linde Bjur.	152
<i>Olof Hägerstrand</i>	Rabbe Enckell: Gräshoppans och Orfeus diktare. Av Louise Ekelund.	155
<i>Åke Lilliestam</i>	Per Albin. 4. Landsfadern. Av Anders Isaksson.	159
<i>Magnus Peterson</i>	Einar Gerhardsen – en politisk biografi. Av Finn Olstad.	165
<i>Olof Hägerstrand</i>	Ett annat land: Sverige och det långa 70-talet. Av Claes Arvidsson.	167
<i>Lars Ericson</i>	Den militära underrättelsetjänsten: Fem kriser under det kalla kriget. Av Stig Ekman.	171
<i>Torbjörn Nilsson</i>	Isprinsessa. Av Annika Åhnberg.	173

<i>Olof Hägerstrand</i>	Minnen, bara minnen. Av Lars Gyllensten.	174
<i>Olof Hägerstrand</i>	Svensk idéhistoria: Bildning och vetenskap under tusen år. Av Tore Frängsmyr.	178
	Bland medarbetarna	183
	Personregister	185
	Meddelande	195

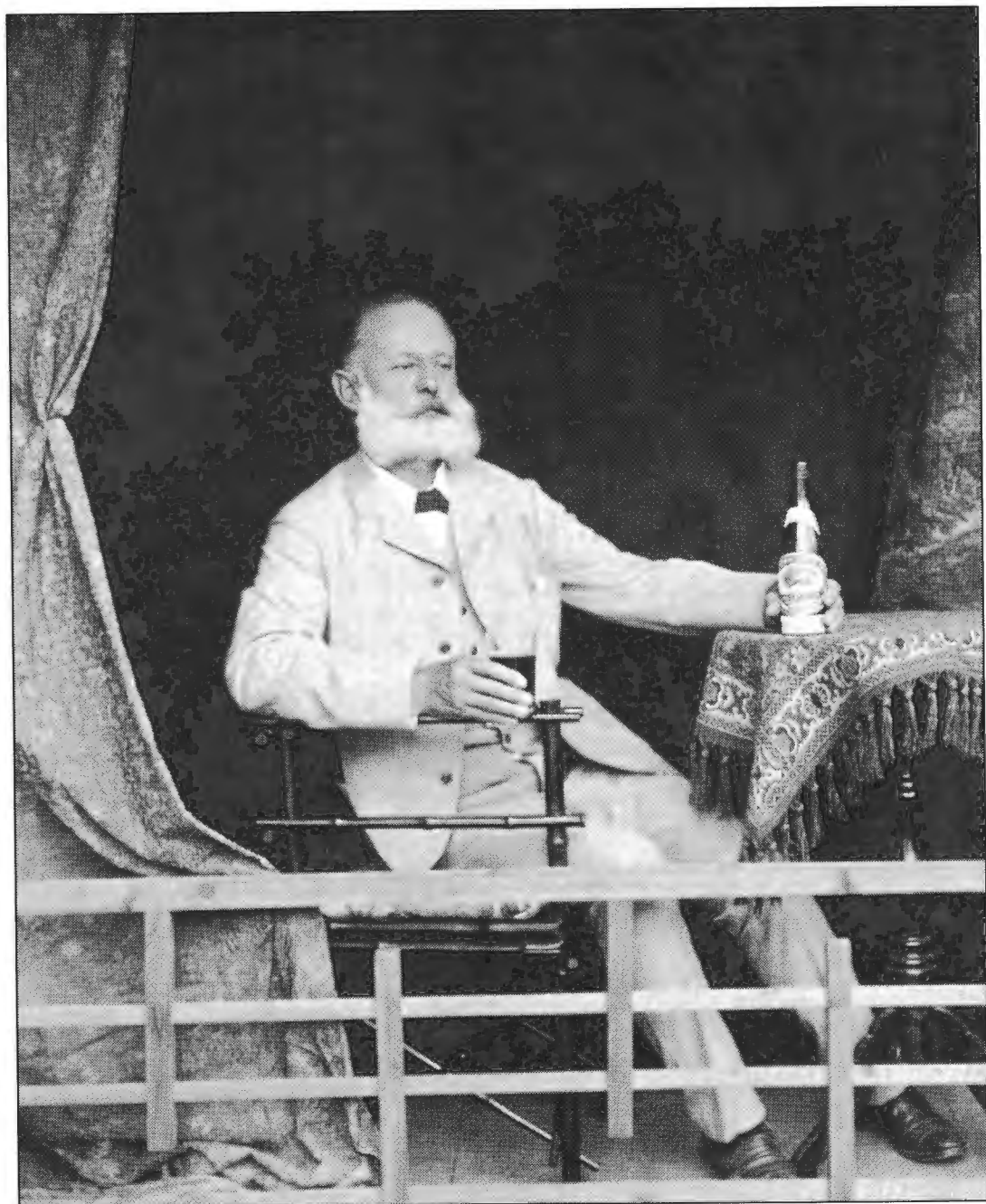
Herman Trotzig

– en svensk i 1800-talets Japan

BERT EDSTRÖM

Den 1 januari 1868 hölls en högtidlig ceremoni i den japanska staden Kobe. Japanska dignitärer och representanter för stormakterna deltog i invigningen av den utländska enklaven i Kobe. Detta skedde i enlighet med fördrag som de brittiska, franska och amerikanska regeringarna slutit med den japanska regeringen i maj föregående år. Den ”öppning av hamnen i Hyôgo” som fördraget stipulerade innebar dock i praktiken inte att den gamla hamnstaden Hyôgo öppnades för utlänningar utan ett område några kilometer öster om Hyôgo. Vad som irriterade västerlänningarna var att området knappt var mer än en leråker.¹ De japanska myndigheterna menade att befolkningen i Hyôgo var så stor, att det var svårt att finna lämplig mark för den utländska enklaven inne i staden. Ett annat föregivet skäl var, att Hyôgos hamn var för grund för att ta emot utländska fartyg.² Regeringen fruktade dessutom oroligheter om utlänningar tilläts etablera sig i Hyôgo.³

1867 års fördrag tillät inte västerlänningar att bedriva handel direkt med Osaka, den kommersiella metropolen som låg ett par mil öster om Hyôgo. Osakas utrikeshandel gick därför via Kobe. Den snabba uppgången i handeln efter Meijirestaurationen 1868 ledde till att Kobes befolkning ökade snabbt. 1868 bodde ca 20 000 personer i staden men 1893 hade antalet stigit till inte mindre än 130 000. Kobe hade då vuxit till Japans största hamn och slukat Hyôgo.⁴ Stadens internationella kontakter var omfattande. Inte minst gällde detta den utländska enklaven.⁵ Till stadens internationella atmosfär bidrog de västerländska byggnaderna i sten och tegel och de många utlänningar som slagit sig ned i Kobe.⁶ En av dessa var svensken Herman Trotzig (1832–1919). 1859 invandrade han till Japan och bodde där fram till sin död 1919.⁷ Syftet med denna artikel är att sprida ljus över Trotzigs verksamhet i Meijitidens Japan.⁸

Herman Trotzig.

Ankomst till Japan

Herman Trotzig föddes i Stockholm 1832. Efter att ha utbildat sig till styrman arbetade han som sjöman några år. 1857 kom han till Japan på den brittiska ångbåten *England*. Han blev omedelbart förförd av det nya landet och ville gå i land men kunde inte göra detta p.g.a. sitt kontrakt utan måste fortsätta arbetet på båten som gick på en trad mellan Japan och Kina. När båten 1859 såldes till länsherren av Satsuma kunde Trotzig mönstra av, men han utnyttjade inte den fria hemresan utan slog sig ner i Japan. ”Solljust, klart och glädjefyllt, härlig som dess natur var, höll det mig kvar med oemotståndlig kraft”, skrev han senare i ett memoarfragment.⁹ Till en början arbetade han för Arnold & Groom, ett brittiskt företag i Nagasaki, vars ägare han mött på överfarten från England.¹⁰ Efter något år anställdes han i Glover & Co., ett annat engelskt handelshus i Nagasaki.¹¹ Av memoarfragmentet framgår att Trotzig genast fann sig väl tillrätta i Japan. Mest besvärande tycks mathållningen ha varit. Han utgjuter sig över sin kocks brist på insikter i kokkonsten som gjorde att han fann för gott att själv laga sin mat.¹² Med tiden blev han ganska driven och skriver om hur han lärde ut matlagning till personalen vid en framtida gourmetrestaurang i Nagasaki.¹³ Om Troztzigs tid i Nagasaki vet vi dock föga. Utöver memoarfragmentet tycks få dokument ha bevarats som kastar ljus över hans liv under de inledande åren i Japan.¹⁴

Anställd i den utländska enklaven

1868 flyttade Trotzig till Kobe för att arbeta i den filial som Glover & Co. upprättade där några

månader efter att staden öppnats för utlänningar. För hans första år i Kobe är inte mycket känt. I *Hiogo News*, en engelskspråkig tidning som utgavs i den utländska enklaven, dyker hans namn upp första gången 1871.¹⁵ 1872 anställdes han som *municipal superintendent* (ung. kommunal förvaltningschef) i den utländska enklaven i Kobe. Han efterträdde den förste innehavaren på posten, engelsmannen C. H. Cobden, som innehaft tjänsten ett och ett halvt år. Trotzig kom att inneha tjänsten ända tills enklaven upphörde 1899.

Superintendenten var en nyckelperson i enklaven, eftersom han ansvarade för vatten och avlopp, brandbekämpning, lag och ordning, etc. Tjänsten tillsattes – liksom en post som ingenjör (*municipal engineer*) – av det fullmäktige som fanns i enklaven. Medlemmarna av fullmäktige valdes av dem som bodde i enklaven vilken åtnjöt långtgående självstyre. I motsats till enklaven i Yokohama, där självstyret avskaffades relativt omgående, praktiserades det i Kobe ända fram tills dess att enklaven upphörde. En viktig orsak till detta var att enklaven i Kobe var bättre organiserad än den i Yokohama.¹⁶

Den 28 maj 1872 behandlade fullmäktige avskedsansökningar från både superintendenten och ingenjören. Orsaken var att tjänsteinnehavarna ansåg sig ha misslyckats med att bekämpa en förödande brand som härjat i enklaven; de ofta förekommande bränderna var en plåga i dåtidens Japan. På grund av att det var viktiga befattningar föranledde tillsättningen en livlig debatt. Under debatten föreslog ordföranden att de båda tjänsterna skulle slås ihop och anförde att fullmäktige ”hade råd att betala en väl tilltagen lön”, vilket gjorde att han trodde att många skulle komma att söka befattningen.¹⁷ Fullmäktige

beslöt i enlighet med hans förslag. Följande månad återfanns nedanstående annons i alla nummer av *Hiogo News*, den engelskspråkiga tidning som utkom i enklaven.¹⁸

MUNICIPAL OFFICE.

The Officers of Engineer and Superintendent to the Municipal Council being vacant, it is proposed to combine both offices as far as practicable.

Tenders will be received at this office up to July 1st next.

Salary \$3,000 per annum.

Applicants to state the length of time they have resided in Japan.

Hiogo, May 30th, 1872

Trots den väl tilltagna lönen visade det sig att endast tre sökt tjänsten. Att så få sökande hört av sig kan ha berott på att tjänsten bara utannonserats i den lokala tidningen och inte i tidningar som utkom i andra städer med många utlänningar.¹⁹ Detta kan möjligen tyda på att de styrande i den utländska enklaven i Kobe redan hade en man i åtanke. Valet föll på svensken Herman Trotzig, som fick fem röster mot tre resp. en för konkurrenterna.²⁰ Att en svensk valdes till posten, trots att kolonialmakterna brukade förbehålla sig rätten att dela upp liknande tjänster mellan sig, visar att Trotzig vid det här laget hade etablerat sig i enklaven.

Trotzigs arbetsvillkor

Den lön som superintendenten uppbar var god och gjorde det möjligt för Trotzig att leva ståndsmässigt. Detta gällde även efter 1878 då hans lön sänktes från 3 000 till 2 400 dollar.²¹ Minskning-

en var resultatet av en skatterevolt från dem som bodde i den utländska enklaven, och som tröttnat på att betala de i deras ögon avsevärda pålagor som fullmäktige taxerade ut. För att minska utgifterna minskades antalet gatlyktor och superintendentens lön skars ner.²² Trotzigs lön tycks därefter inte ha ändrats.²³

När Trotzigs kontrakt förnyades 1881 infördes en intressant nyhet genom att han medgavs möjlighet att ta ut en månads semester varje år ”om han funne det lämpligt”.²⁴ Huruvida han drog nytta av detta är oklart. Eftersom han kunde vara frånvarande för långvariga resor till Sverige både 1887 och 1888 är det sannolikt att han dessförinnan inte åtnjutit någon semester.

Trotzigs arbetsförhållanden förändrades genom en omorganisation av polisväsendet som fullmäktige beslöt 1880. Dittills hade han bott i ”the Hill” i norra delen av Kobe men flyttade på förslag av fullmäktige till enklavens fastighet nr 38, som var enklavens maktcentrum genom att hysa såväl fullmäktige, polisstationen, brandkåren som häktet.²⁵ Den lägenhet han fick disponera byggdes om på fullmäktiges bekostnad. Detta bekymrade redaktören för *Hiogo News* eftersom åtgärden kunde missförstås som en insats för att förgylla superintendentens tillvaro; tidningen bemödade sig om att visa att utläggerna gjorts för att modifiera bostaden, så att den kunde fungera som högkvarter för enklavens polisstyrka.²⁶

Arbetet som superintendent

Det arbete som Trotzig fick gripa sig an var skiftande. I ett land där städerna ofta härjades av bränder och epidemier var det givet att vatten och avlopp var nyckelfrågor. I en artikel 1871 be-

rörs dessa av *Hiogo News*. Tidningen påpekade att Kobe uppvisade sorgliga brister vad gällde vatten och avlopp.²⁷ Myndigheterna kunde dock notera framgångar. I sin årsrapport till fullmäktige rapporterade Trotzig 1880 om genomgripande åtgärder för att förbättra dräneringen i enklaven.²⁸

En krävande uppgift för Trotzig var att se till att inte enklaven drucknade i avfall. Gång på gång skrev *Hiogo News* om hur fabriker och andra anläggningar inom enklaven förorsakade sanitära olägenheter. Påtagliga framgångar kunde dock noteras. I tidningen kunde man läsa formuleringar som: ”Den plats som så länge varit så anskrämlig och nedskräpad framför tomterna nr 11 och 12 har nu täckts med torv av myndigheterna och bildar ett värdefullt och vackert tillskott till det utomordentliga promenadstråk som Kobe icke utan orsak är stolt över.”²⁹ Om man skall tro tidningens rapportering tycks förvånande många av framstegen ha berott på åtgärder som vidtagits efter larmrapporter i tidningen.

Eftersom bränder var ett av tidens gissel var en av superintendentens viktigaste uppgifter att organisera brandbekämpningen. Även här kunde påtagliga framsteg noteras. *Hiogo News* rapporterade t.ex. 1881: ”Rapporten om brandkårens verksamhet föregående år visade att en del verkligt bra arbete har utförts ... medlemmarna bevisade förmåga att hantera varje typ av brandkatastrof som kan komma att uppstå i den utländska enklaven.”³⁰

Andra åtgärder vidtogs också för att förbättra levnadsvillkoren för dem som bodde i enklaven. I Japans fuktiga och heta somrar var det en lisa när många av vägarna i enklaven ”makadamiserades”,³¹ likaså när gatorna bevattnades under

heta och torra dagar, vilket minskade dammet. *Hiogo News* klagade dock att alltför lite gjordes i detta avseende³², och i sin rapport för 1879 till fullmäktige medgav Trotzig att detta var fallet.³³ Redan följande år kunde han dock rapportera betydande framsteg. En ny bevattningsvagn hade inköpts, vilket gjort att klagomålen på gatubevattningen hade upphört.³⁴ Andra åtgärder för att öka trevnaden i enklaven vidtogs också. Längs gatorna planterades t.ex. träd. 1879 kunde man läsa i *Hiogo News*: ”Vår superintendent har inte förlorat någon tid att begagna sig av det anslag på 200 dollar som fullmäktige röstade igenom i onsdags, och som avsåg plantering av träd längs gatorna i koncessionen. En sändning med olika sorter – *yanagi*, *sugi*, *momo* och andra – har redan anlät från Osaka, och de planteras nu i Naka machi.”³⁵

Som superintendent hade Trotzig även administrativa uppgifter. En var att fungera som sekreterare vid fullmäktigemötena och föra protokoll. Han ansvarade också för att upprätta röstlängden för de årligen återkommande valen till fullmäktige och ansvarade för att de boende erlade sina tomträttsavgälder.³⁶ Det hände att Trotzig gjorde inlägg, men endast om han ombads yttra sig.

Polisarbetet

I eftervärldens ögon är Trotzig mest känd för sina insatser för polisarbetet. En polis hade inrättats i enklaven ganska snart efter dess tillkomst. 1873 bestod poliskåren av sju man, varav sex kineser.³⁷ När enklaven upphörde 1899 fanns det 24 poliser.³⁸ Att de som arbetade som poliser i enklaven skulle vara av olika nationalitet hade varit en led-

stjärna från början, men av ett fullmäktigeprotokoll från 1869 framgår att man till en början inte anställt japaner av ekonomiska skäl.³⁹ Det framgår ej klart av protokollet men ledde nog till att man anställde kineser i stället, eftersom dessa hade lägre lön. Att ha kineser som poliser ledde dock till problem, eftersom de avskyddes av ickekineser, vilket avsevärt försvårade deras arbete.

Den poliskår Trotzig basade över hade jurisdiktion bara inom det område som omfattade den utländska enklaven. Det enda tillfälle då poliserna agerade utanför detta område var när man var på jakt efter sjömän som lämnat sina fartyg.⁴⁰

Oavsett larmandet i *Hiogo News* tycks kriminaliteten i enklaven ha varit relativt godartad. 1877 återfanns t.ex. följande artikel i tidningen: "Den kommunala polisens rapporter har en tid inte innehållit ett enda fall av särskilt intresse; mestadels har det rört sig om sjömän som uppfört sig dåligt. En man arresterades den trettonde med två järntackor som visade sig vara stulna från tullhuset; en kvinna har arresterats för att hon fortsatt att klä på och klä av sig i parken trots varningar; i söndags natt arresterades en kvinna för att hon gick omkring i koncessionen skratande och sjungande på ett konstigt sätt, och [hon] visade sig vara en galen prästinna; och en tredje kvinna arresterades i måndags natt nära nr 12 då hon förde ett osedvanligt oväsen, vilket antages ha haft något att göra med att hon bråkade med sin man."⁴¹

Bristande effektivitet gjorde att en reorganisering av polisen ansågs nödvändig. 1880 diskuterades frågan i fullmäktige och ordföranden i polisenämnden menade att ett ökat antal poliser var erforderligt, då såväl antalet fastigheter i enkla-

ven som värdet på egendom hade ökat. En kommitté tillsattes för att utreda frågan, och efter två veckor presenterade kommittén sina förslag.⁴² Genom omorganisationen av polisen kom Trotzig att ta mer aktiv del i polisarbetet. Redan 1878 hade han under ett fullmäktigesammanträde tillfrågats om han vore villig att också ta på sig arbetet polischef (*police sergeant*) mot viss löneökning. Trotzig förklarade att han överlämnade beslutet till fullmäktige men då det upptäcktes att innehavaren hade två månaders uppsägningstid rann allt ut i sanden.

Trotzigs rykte som grundare av det moderna polisväsendet baseras bl.a. på hans insatser för omorganisationen av enklavens polis.⁴³ Han medverkade bl.a. till att spaningsarbetet förbättrades. *Hiogo News* rapporterade i december 1880: "Superintendenten har för avsikt att utarbeta ett register över alla kinesiska och japanska tjänare anställda av utländska boende i enklaven. [Polis]kommittén hoppas att detta register kommer att vara användbart för att upptäcka och förhindra de stölder som begås av tjänstefolk och som ständigt förekommer ... en europeisk och en japansk konstapel [kommer] inom kort att gå runt till de boende i enklaven i avsikt att erhålla de uppgifter som är nödvändiga för att utarbeta listan."⁴⁴

Omorganisationen grep in i Trotzigs tillvaro. Poliskommittén ansåg att polisstyrkans effektivitet skulle öka om dess chef bodde i området, och Trotzig motsatte sig inte förslaget utan flyttade till enklaven. Att flyttningen gjorde att han involverades i det dagliga polisarbetet ses av en notis i *Hiogo News* i juni 1881: "I tisdags mellan kl. tio och elva observerade konstapel Green ett kulie som gick genom parken bärande på fyra

bylten på en stång. Konstapeln blev genast miss-tänksam och tilltalade mannen som genast slängde sin börda och försvann i mörkret. Green blåste i sin visselpipa och nästan omedelbart var Superintendenten och en av de boende på plats.⁴⁵

Trotzigs senare år i Kobe

Den 5 oktober 1888 rapporterade *Hiogo News* att "Herr och Fru Tratsig" anlänt med båt till Yokohama och var på väg till Kobe. "Herr Tratsig" var ingen mindre än Municipal Superintendent Herman Trotzig som återkommit från Sverige till Japan med sin unga hustru, Ida. Efter giftermålet fortsatte Trotzig arbetet som superintendent ända tills enklaven upphörde den 17 juli 1899. Hans sista ämbetshandling var att läsa upp "Memorandum of Transfer of the Foreign Concession of Kobe by the Municipal Council to the Japanese Authorities" vid den ceremoni som anordnades när enklaven överlämnades till de japanska myndigheterna.⁴⁶

Vid det näst sista fullmäktigemötet föreslog en medlem av fullmäktige att trojänarna skulle ges en gratifikation som tack för sina insatser, och Trotzig nämndes särskilt i detta sammanhang. Förslaget antogs dock inte, vilket beklagades av en tidning.⁴⁷ Vid det sista sammanträdet inträffade det märkliga att dess japanske medlem, guvernören av Hyôgo, föreslog att enklavens ekonomiska överskott skulle ges till Trotzig och enklavens poliser som erkänsla för det arbete som dessa utfört för fullmäktige och indirekt för honom.⁴⁸ I sitt tal tackade han för "de tjänster som Herr Trotzig och andra utfört för enklaven".⁴⁹ Skillnaden blev markant när representanten för konsulerna i enklaven, den franske kon-

suln, inte med ett ord nämnde Trotzig i sitt tal. Bakom detta kan man nog spåra hans misshag över Trotzigs positiva inställning till japanerna.⁵⁰ För dem som representerade dåtidens stormakter var det nog ringaktning för japaner snarare än uppskattning som karaktäriserade deras inställning.

Trotzigs goda relationer till de japanska myndigheterna visas också av att han anställdes av japanerna samma dag som enklaven upphörde.⁵¹ Han blev rådgivare i polisfrågor och chef för en polisstation i centrala Kobe med tolv japanska poliser; polisstationen var identisk med den som funnits i den utländska enklaven.⁵² Trotzig pensionerades 1914. När han dog 1918 var han enligt en japansk tidning "en av de äldsta och mest kända utlänningarna i Japan".⁵³

Kritik och beröm

Som ansvarig för indrivningen av tomträtter och andra avgifter bör det ha varit lätt för Trotzig att komma på kant med andra. Detta tycks dock inte ha hänt så ofta. Ett fall var när han blev inblandad i en kontrovers med en av de ledande i enklaven, den schweiziske vicekonsuln C. Favre-Brandt. I ett brev till fullmäktige klagade denne över att Trotzig haft oförskämtheten att kräva dubbel tomträttsavgäld för en av fastigheterna; grunden var att fastigheten beboddes av en annan person än den som innehade kontraktet. Mötesordföranden, som var ansvarig för fullmäktiges ekonomi, genmälde dock vid det sammanträde då brevet behandlades, att Trotzig hade kommit till honom och bett om råd hur han skulle agera. Detta gjorde att Favre-Brandt drog tillbaka sitt klagomål mot Trotzig.⁵⁴

I *Hiogo News* kan man av och till finna kritik mot Trotzig. En insändare klagade 1880: "En utländsk superintendent är anställd, givetvis i avsikt att underlätta polisens arbete med utlänningarna, men jag vore glad om jag kunde få informationer om vilka tjänster denne utför för den ansevärd ersättning som han erhåller. Förvisso patrullerar han inte Kobes gator där han kunde göra nytta. Jag tror att sista gången han var ute i dagsljuset var det för att pråla med sina revärer, i ny uniform och ett svärd dinglande vid sidan."⁵⁵ En annan insändarförfattare öste galla över Trotzigs poliskår: "Hur många gånger under de gångna tolv månaderna har polisen arresterat desperados eller sjömän som stuckit från sina fartyg? Jag kan inte erinra mig att jag sett några rapporter om dessa blodiga sammanstötningar."⁵⁶

I den mån man finner kommentarer över Trotzig och hans arbete är det dock beröm snarare än kritik. Den uppskattning Trotzig mötte berodde säkerligen på det sätt han utförde sina arbetsuppgifter. Ida Trotzig har skrivit om hur hennes man arbetade från morgon till kväll.⁵⁷ 1881 skriver *Hiogo News*: "Även om vi åtskilliga gånger vänt oss emot det sätt på vilket myndigheterna utfört sitt arbete, tar vi gärna tillfället i akt att ge ett erkännande åt det effektiva sätt som, sammantaget, Herr Trotzig under så många år utfört de plikter han haft som ansvarig tjänsteman."⁵⁸

Av dokumenten får man ett intryck av en tjänsteman som var effektiv, omutlig, opartisk. Utöver att han ansågs utgöra sina arbetsuppgifter effektivt kan man i de årsrapporter som han lämnade till fullmäktige finna att han inte bara redovisar vilka åtgärder som vidtagits på olika

områden utan också förslag till förbättringar på de flesta av sina ansvarsområden. Eftersom förbättringarna ofta genomfördes måste Trotzig ha framstått inte bara som en effektiv och lojal utan även uppslagsrik tjänsteman.

Socialt umgänge

Från tillgängliga dokument tycks det som om Trotzig som superintendent inte deltog i de aktiviteter som utlännings societeten i Kobe ägnade sig åt.⁵⁹ Hans namn förekommer inte i rapporterna från The Kobe Cricket Club, the Kobe Regatta and Athletic Club, the English Church Congregation, the Subscribers to the Kobe Lending Library and Reading Room, the Subscribers of the International Hospital, etc, som regelbundet återfinns i *Hiogo News*. Inte heller förekommer han i den jubileumsbok som utgavs i samband med 50-årsjubileet för Club Concordia, en kulturförening som var populär bland utlänningar i Kobe. Till en början var den avsedd endast för tyskar men med tiden kunde även "holländare, schweizare, svenskar, norrmän, m. fl." bli medlemmar.⁶⁰ Orsaken till hans bristande vilja eller intresse för att delta i sällskapslivet kanske låg i ett förhållande som Harold S. Williams berör i sin historik över The Kobe Club och som torde ha varit vanligt förekommande. Enligt Williams fanns det oskrivna regler för vilka som kunde bli medlemmar i klubben: "inga affärsidkare, inga eurasier, och inga sjömän" tilläts.⁶¹ Trotzig var således dubbelt förtappad: inte nog med att han arbetat för Glover & Co. i Kobe, han var dessutom f.d. sjöman.

Under åren i Kobe var det inte många svenskar som Trotzig kunde umgås med. 1881 flyttade

en O. Smith till enklaven. Han var den förste som i vallängden angavs vara av ”norman/svensk”; om han var svensk är oklart.⁶² Besökare från hemlandet var få. Ett notabelt undantag var den vittberömda Adolf Erik Nordenskiöld som besökte Kobe på hemvägen från Tokyo efter att ha genomfört sin seglats längs Nordostpassagen. En fest till hans ära arrangerades i Suma, söder om Kobe. Nordenskiöld tycks dock inte ha mött Trotzig.⁶³ En annan bemärkt svensk som kom till Kobe var Sven Hedin som besökte Japan 1908 på inbjudan av den japanska regeringen. Hans båt stannade till i Kobe på vägen från Kina till Tokyo. Hedin besöktes på båten av Trotzig med fru, och i ett brev till föräldrarna skriver Hedin om mötet med denne svensk som bott nästan ett halvt sekel i Japan. Hedin noterar: ”Stiliga och högst angenäma och vansinnigt patriotiska människor. De hade en stor blomsterkorg med blå och gula blommor och band i de svenska färgerna ...”⁶⁴

Slutord

Efter att ha bosatt sig i Japan besökte Trotzig hemlandet bara två gånger: 1887 och 1888, det senare tillfället för att gifta sig med Ida. Även om Trotzig hyste ett genuint ointresse för kontakter med Sverige och saknade ambitioner att likt Ida sprida kunskap om Japan och japansk kultur bland svenskarna blev han med tiden något känd i hemlandet, mest tack vare hustrun som gjorde sig känd som introduktör till Sverige av japansk kultur.⁶⁵ Det kan t.ex. noteras att när den välkände statsvetarprofessorn, politikern och publicis-

ten Rudolf Kjellén förberedde en resa till Japan 1909 var Trotzig en av de få svenskar i Japan som figurerar i Kjelléns planering.⁶⁶

På ålderns höst tycks Trotzig ha drabbats av nationella känslor. 1917 tog han upp möjligheten av att återfå sitt svenska medborgarskap med det svenska sändebudet i Japan, Gustaf Oskar Wallenberg, som skrev till kanslirådet Cl. G. Westman på UD i ärendet. I sitt brev påminde Wallenberg om att det enligt 1858 års lag om medborgarskap var ett krav att den sökande hade återinflyttat till Sverige, men då Trotzig med fru ”äro reella och präktiga människor och därjämte mycket svensksinnade” rekommenderade Wallenberg att deras ansökan skulle beviljas. I sitt svar fann Westman dock att ansökan inte kunde beviljas då Trotzig inte hade bott i Sverige de tre år som stipulerades i lagen.⁶⁷ Trots beskedet ansökte Trotzig följande år om att få återfå sitt svenska medborgarskap. I sitt ansökan till Kungl. Maj:t skriver han: ”Intet skulle ... vara mig kärare än om jag kunde få framleva mina återstående levnadsår såsom svensk man och undersåte.”⁶⁸ Trotzigs ansökan om medborgarskap vidarebefordrades till Stockholm av den nye svenske ministern i Japan, David Bergström. Liksom Wallenberg uttalade Bergström sitt stöd för Trotzig. Något senare skrev Bergström ett nytt brev till UD med uppgifter som han menade styrkte skälen för att Trotzigs hemställan skulle beviljas. Olyckligtvis för Trotzig berör Bergström i sin skrivelse endast Ida och hennes verksamhet,⁶⁹ och som man kunde förvänta sig avlogs Trotzigs hemställan av regeringen.⁷⁰

Noter

1. Harold S. Williams, *Tales of the Foreign Settlements in Japan* (Tokyo 1958), s. 86.
2. Otto Refardt, *Die Deutschen in Kobe* (Tokyo och Hamburg 1956), s. 17.
3. Torii Yukio, *Kôbekô 1500 nen* (U. o. 1982), s. 172f.
4. Shinshû Kôbeshi shi henshû iinkai, red., *Shin-Kôbeshi shi, Rekishi hen, vol. 3. Kinsei* (Kobe 1993), s. 912.
5. Yamashita Takashi, *Kôbekô to Kôbe gaijin kyoryûchi* (Tokyo 1998), s. 40f.
6. 1874 utgjorde utlänningarna 2,3% av Kobes befolkning. Se *Hyôgo ken tôkeihyô. Meiji 7 nen 3 gatsu* (Tokyo 1963), s. 31. Vad som dock ofta glöms bort är att de flesta utlänningar var kineser.
7. Trotzig en av de få svenskar som kom att bo i Japan under denna period. Enl. den japanska befolkningsstatistiken bodde 19 svenskar i Japan år 1876, fem år senare 36. Se *Teikoku tôkei nenkan, Meiji 9 nen*, återgiven i Teraoka Jûichi, *Meiji shoki no zairyû gaijin* (Tokyo 1981), s. 213, 219.
8. Materialmängden rörande Herman Trotzig är inte överväldigande. I Folkens Museum Etnografiskas samling av material rörande Trotzigs hustru Ida, f. Magnét (1864–1943), finns ett par dokument. Inom familjen bevaras en del dokument som ställts till förfogande av Trotzigs barnbarn Gaby Stenberg-Koch. I japanska arkiv är dokument få och spridda. Det besvärande materialläget gäller generellt för Kobe under denna period: alla viktiga arkiv har gått till spillo genom bränder, jordbävningar och krig. Viktig forskning har dock presenterats under senare år. En forskningsöversikt ges i Sûwaki Ichirô, "Kôbe gaikokujin kyoryûchi kenkyû no genjo to kadai", *Kôbe kokusai daigaku keizai bunka kenkyû nempô*, nr. 7 (1998), s. 85–97.
9. "Herman Trotzigs memoireer, upptecknade av hans hustru, ehuru alltför litet av hans skiftesrika liv i Japan", s. 3. Detta manuskript från 1903 består att ett första kapitel till Trotzigs memoarer och en sida av det andra kapitlet och omfattar 17 sidor. I Gaby Stenberg-Kochs samling.
10. *Ibid.*, s. 4.
11. Thomas Glover, ägare till Glover & Co., var en av de mest välkända brittiska affärsmännen i Japan vid denna tid. Han verksamhet beskrivs t.ex. i Alexander McKay, *Scottish Samurai: Thomas Blake Glover 1838–1911* (Edinburgh 1993).
12. "Herman Trotzigs memoireer", s. 11ff.
13. *Ibid.*, s. 16.
14. Trotzigs namn förekommer i diverse personföreteckningar som t.ex. *The Chronicle and Directory for China, Japan & The Philippines for 1864*. Omtryckt i Tawewaki Kazuo, red., *Japan Directory, Bakumatsu Meiji zainichi gaikokujin, kikan meikan*, vol. 1, 1861–1875 (Tokyo 1996), s. 196. En kort kronologi över Trotzigs liv i Japan ges i Kusayama Iwao, "Kyoryûchi keisatsuchôchô H. Torochikku ryakuden", *Rekishi to Kôbe*, nr. 91 (1978), s. 20–3.
15. I en annons läser man "To let: A New and Commodious Bungalow on the Hill behind Kobe, with well-constructed and roomy Out-offices, and having about 900 tsubos of Ornamental Garden Ground. Occupation can be given to the 1st proximo. Apply to H. Trotzig. Hiogo, Dec 28th, 1870." Se *Hiogo News* 8/3 1871. Det är klart om Trotzig agerade för egen räkning eller var ombud för någon annan. Annonsen upprepades både 11/3 och 1/4, vilket tyder på att det var svårt att hitta en köpare.
16. W. G. Beasley, "The foreign threat and the opening of the ports", i Marius B. Jansen, ed., *The Cambridge History of Japan. Vol. 5: The Nineteenth Century* (Cambridge 1989), s. 304.
17. *Hiogo News* 1/6 1872.
18. *Ibid.*, 1/6, 5/6, 8/6, 12/6, 15/6, 19/6, 22/6, 26/6, 29/6 1872.
19. Annonsen återfinns inte i tidningar med stor spridning i den dåtida utländska kolonin i Japan som t.ex. *Japan Mail, Japan Weekly Mail*, och *Nagasaki Express* (se Kitane Yutaka, red., *Nihon shoki shimbun zenshû*, vol. 38–45 (Tokyo u.å.).
20. *The Japan Chronicle, Jubilee Number 1868–1918* (Kobe 1918), s. 23.
21. Lönen möjliggjorde för Trotzig att bli fastighets-

- ägare. 1883 ägde han fastigheterna Nakayamatedô-ri nr 3 och 4. Se Sûwaki Ichirô, "Gaikokujin to tochi shoyûken", *Kôbeshiritsu hakubutsukan kenkyû kiyô*, vol. 14 (1998), s. 17.
22. *Hiogo News* 8/10 1880. Att en minskning av superintendentens lön var en ganska rimlig åtgärd om man ville skära i kostnaderna är enkelt att förstå: Trotzigs lön utgjorde t.ex. 1880, trots löneminskningen, inte mindre än 14% av enklavens budget (se *ibid.*, 23/1 1880).
 23. Detta gäller åtminstone fram till 1887 då Trotzigs lön fortfarande anges till 2400 dollar i *Statement of Municipal Account for 1887*, se *ibid.*, 14/2 1887.
 24. *Hiogo News* 15/7 1881.
 25. Fujioka Hiroko, "Gaikokujin kyoryûchi no kôzô: Yokohama to Kôbe", *Rekishi chirigaku*, nr. 157 (Jan. 1992), s. 73.
 26. *Hiogo News* 21/1 1881.
 27. *Ibid.*, 29/5 1872.
 28. "Municipal Superintendent's Report for 1879", *ibid.* 16/1 1880.
 29. *Hiogo News* 31/10 1877.
 30. *Ibid.*, 1/1 1881.
 31. "Municipal Superintendent's Report for 1879".
 32. *Hiogo News* 23/8 1879.
 33. "Municipal Superintendent's Report for 1879".
 34. "Annual Report to the Municipal Council for 1880", *Hiogo News* 21/1 1881.
 35. *Hiogo News* 19/4 1879.
 36. *Ibid.*, 24/2 1881.
 37. Ôyama Azusa, *Kyûyôyakuge ni okeru kaishi kaikô no kenkyû*: (Tokyo 1978), s. 126.
 38. Kusayama Iwao, "Kôbe gaikokujin kyoryûchi o meguru keisatsu mondai", *Kôbe no rekishi*, nr. 14 (Feb. 1986), s. 27.
 39. "Report of a Meeting of the Municipal Council, held at the Office of J. W. Hart, Esq., Dec. 8th, 1869", *Hiogo News* 11/11 1869.
 40. *Hiogo News* 16/11 1878.
 41. *Ibid.*, 19/9 1977 [sic!].
 42. *Ibid.*, 16/9, 2/10 1880.
 43. Hans renommé som polisorganisatör har gjort att Trotzig beskrivs som "den svenske polismannen Trotzig" i Hyôgo-prefektens officiella historia. Se Hyôgoken henshō iinkai, red., *Hyôgoken 100 nen shi* (U.o. 1967), s. 461.
 44. *Hiogo News* 17/12 1880.
 45. *Ibid.*, 2/6 1881.
 46. "The Transfer of the Settlement", *Kobe Chronicle* 19/7 1899.
 47. "The Municipal Council & the Gratuity Question", *ibid.*, 12/7 1899.
 48. "Preparations for Handing over the Settlement", *ibid.*, 19/7 1899.
 49. "The Transfer of the Settlement".
 50. Ida Trotzig beskriver maken som varm vän av Japan i "50 år i Japan", manuskript avsett för *Vårt fosterland*, daterat 9.2.1909. I Gaby Stenberg-Kochs samling.
 51. Kontraktet mellan guvernören av Hyôgo och Trotzig finns återgivet i Kusayama Iwao, *Hyôgo keisatsu no tanjô* (Tokyo 1984), s. 256f.
 52. Hyôgoken keisatsushi hensan iinkai, red., *Hyôgoken keisatsushi: Meiji, Taishô hen* (Kobe 1972), s. 424ff. Denna studie är inte offentlig men ett avsnitt rörande Trotzig har ställts till mitt förfogande av Ichirô Namba, Head of Section, Hyôgo Prefectural Police Headquarters, Kobe.
 53. "Death Removes a Wellknown Figure", *Japan Advertiser* 19/7 1919.
 54. *Hiogo News* 24/2 1881.
 55. *Ibid.*, 13/3 1878.
 56. *Ibid.*, 26/4 1880.
 57. Ida Trotzigs text finns publicerad i japansk översättning som "Watashi no Nihon kembunroku, 1888-1992" (What I Experienced in Japan, the Land of the Rising Sun, Between the Years 1888 and 1892), Kôbe gaikokujin kyôryûchi gyôjikyokuchô ken keisatsuchô chôkan fujin Iida, Torôchikku no tegaki", *Kôbe no rekishi*, nr. 18 (1987), s. 53-81.
 58. *Hiogo News* 14/7 1881.
 59. Trotzig, "Watashi no Nihon kembunroku", s. 59.
 60. *Geschichte des Club Concordia*. Festschrift zum 50 jährigen Stiftungsfest (Kobe 1929).
 61. Harold S. Williams, *The Kobe Club* (U.o.: u.å),

- s. 23.
62. *Hiogo News* 17/12 1881. Trol. var det samme Smith som fr.o.m. 25/3 1881 utannonserade sina tjänster i samma tidning. Han beskriver sig där som "Japan Coast and Inland Sea Pilot" med "Pilot Certificate approved by Lloyds' and the Local Insurance Offices".
 63. Trotzig nämns inte i den rapport från tillställningen som finns i *Hiogo News* 22/10 1879. Inte heller nämns han av Nordenskiöld i den redogörelse han ger för festen i *Vegas färd kring Asien och Europa*, vol. 2 (Stockholm 1881), s. 387.
 64. Brev daterat "Tenyo maru" Stilla hafvet. 11/11 [1908]. Brev till hemmet, vol. 111: Brev till föräldrarna 1907–1908, Sven Hedins arkiv, 102c, RA. Mötet med Trotzig omnämns i Hedins *Från pol till pol*, del 1 (Stockholm 1911), s. 408.
 65. För Ida Trotzigs insatser för att sprida kunskap om Japan, se Bert Edström, *Thunberg, Trotzig, Tingsten—Three Steps to Enlightenment?* University of Stockholm Center for Pacific Asia Studies Working Paper 48 (November 1998).
 66. Rudolf Kjellén, "Reseskildr. Jordanruntresan 1909". Anteckningsbok. Göteborgs universitetsbibliotek. Acc H 1979:14. Om Kjelléns resa till Japan, se Bert Edström, "Rudolf Kjellén och Japan", *Orientaliska studier*, nr. 89 (1986), s. 12–35.
 67. Wallenberg till Westman, 23/3 1917; Westman till Wallenberg, 18/5 1917, vol. 3445, UD:s arkiv, 1902 års dossiersystem, RA.
 68. Trotzig till Kungl. Ma:jt. 3/8 1918, Konseljakt 6 dec 1918 nr 60, Justitiedepartementet, RA.
 69. Bergström till UD, 28/8 och 11/11 1918, vol. 3445, UD:s arkiv.
 70. Konseljakt 6 dec 1918, nr 60; UD till sv. ambassaden, Tokyo, 23/12 1918, vol. 3445, UD:s arkiv.

Gustaf Vilhelm Gumælius

– liberal och reformator

MAGNUS RODELL

Gustaf Vilhelm Gumælius föddes på gården Taxinge i Lids socken, Södermanland den 5 maj revolutionsåret 1789. Fadern var i yngre år verksam som underofficer vid Södermanlands regemente. Trots att denne var ofrälse köpte han en lantegendom för att kunna bedriva jordbruk. Tidens regelverk ledde tyvärr till att denna efter några år övertogs av en adlig löjtnant.¹ Familjens ekonomi blev ett problematiskt kapitel och endast med möda kunde fadern hjälpa sönerna att börja studera. Redan vid mycket ung ålder var Gustaf Vilhelm tvungen att lämna hemmet för att ”genom andras undervisning förvärfva medel till sin egen”. På så vis kom han i kontakt med en Henrik Gustaf Helleday (1756–1818), prost i Mariefred. Denne Helleday möjliggjorde Gumælius gymnasiegång i Strängnäs som påbörjades efter att pojken avslutat trivialskolan i samma stad. Här lades en god grund för de språkstudier som han fortsatte vid Uppsala universitet, där han skrevs in 1808.²

Det var fosforisternas och romantikernas Uppsala den knappt 20-åriga Gumælius anlant till.

Hans studier fokuserades bland annat kring grekiska skaldemönster och den svenska medeltiden, den senare var vid den här tiden tämligen utforskad. Sin filosofi magisterexamen erövrade Gumælius 1815 och kallades tre år senare till docent i grekiska språket och litteraturen.³ Ut-sikterna till vidare befordran och därmed en tryggare inkomst var små. En docentur innebar vid denna tid ingen reell inkomst. Josef Otto Höijer (1775–1833) hade nyligen utnämnts till professor och någon adjunktur fanns inte att tillgå. Utkomsten fick sökas på annat håll.⁴

I Uppsala sögs Gumælius upp i tidens intellektuella sammanhang som dominerades av den nya skolan – beteckningen får här fungera som ett samlingsnamn för 1810-talets svenska romantiker. Bland hans föreläsningsskamrater återfanns Carl Jonas Love Almqvist, Erik Johan Stagnelius och Fredrik Rådberg.⁵ Den nya skolan manifesterade sin verksamhet i ett antal publikationer. Till Per Daniel Amadeus Atterboms *Poetisk kalender* lämnade Gumælius flera bidrag och var även verksam i tidskriftsverksamhet som inte di-

rekt kan knytas till den nya skolan – han fungerade som redaktör för *Svea* 1818–1823 och skrev recensioner för *Svensk Litteratur Tidning*.

Av efterlämnade brev att döma tycks Gumælius' relation till den nya skolan varit mer avmått och affärsinriktad. Vitterhetens götiska inriktning berörde honom desto mer.⁶ Gumælius valdes 1818 in i det sju år tidigare grundade Götiska förbundet där han kallade sig Kjartan Olofsson och kvarstod efter Leonard Fredrik Rääfs död 1872 som "den siste Göthen".⁷ Genom Götiska förbundet kom Gumælius i kontakt med flera av tidens stora: Erik Gustaf Geijer, Nils Fredrik Biberg, Arvid August Afzelius och Bernhard von Beskow.⁸ Han publicerade ett flertal olika texter i förbundets tidskrift *Iduna*. Pionjärinsatserna vad gäller studiet av svenska språket under medeltiden torde vara hans viktigaste bidrag. Utifrån L.F. Rääfs avskrift av den gamla riddarromanen *Hertig Fredrik af Normandie*, som översatts till svensk vers på 1300-talet, gjorde Gumælius en kritisk filologisk bearbetning, tjugotalet år innan Svenska fornskriftsällskapet grundats.⁹ På så vis bidrog Gumælius till att väcka intresset för Sveriges medeltid. Större delen av denna textkritiska granskning publicerades i *Iduna* 1822.¹⁰

I Uppsala blev Gumælius god vän med Almqvist. Vid 1820-talets början brevväxlade de om Almqvists verk *Amorina* och hösten 1823 ordnade Gumælius en uppläsning av verket i Malla Silfverstolpes salonger som han under dessa år besökte tillsammans med t.ex. Israel Hwasser, Hans Järta, Hugo Hamilton och Adolf Fredrik Lindblad.¹¹ I Malla Silfverstolpes memoarer från våren 1822 får salongens herrar sina dåliga egenskaper belysta. "Atterbom är självupptagen och yttlig i sin esteticism, Geijer klumpigt oartig, Gu-

mælius behagsjuk och den adlige Hamilton högfärdig."¹²

År 1828 gjorde Gumælius sin skönlitterära debut i det större formatet med den första delen av den aldrig fullbordade historiska romanen *Thord Bonde*. Gumælius medeltidsintresse kommer här tydligt till uttryck. Romanen utspelas under Albrekt av Mecklenburgs tid och var påtagligt inspirerad av Walter Scotts historiska romankonst. I sann götisk anda idealiseras "det förgångnas företräden i kraft och enkelhet". Personkarakteristikerna kännetecknas av en strävan att skapa ett slags realism och efter "Scotts mönster har Gumælius sökt anpassa språket efter vars och ens karaktär och stånd". Man möter även ballader och varje kapitel inleds med mottot från folkvisor, exempelvis från biskop Thomas "Sång om Friheten".¹³ Krook konstaterar i sin minnesteckning att någon direkt handling inte förekommer trots bokens 350 sidor. "Enskilda delar andas dock en poesi, som stundom blir vek och folkvisseartad, efter Afzelii-Geijers förebild, stundom yppig och indiskt svällande, under påverkning af Schlegel eller fosforisterna."¹⁴ Många av de idéer Gumælius hitintills kommit i kontakt med går sålunda att spåra i romanen. Carl Fredrik Bergstedt skriver att *Thord Bondes* stora betydelse för den svenska litteraturen består i att den fungerat "såsom vägbrytare för den historiska romanen".¹⁵

Lektor i Strängnäs – präst och politiker på Viby

Samma år som romandebuten flyttade Gumælius till Strängnäs, och under höstterminen tillträdde han tjänsten som lektor i filosofi vid stadens gymnasium. Den dag Gumælius lämnade

Uppsala skrev Almqvist i sin dagbok: ”På morgonen reste G-s bort – och nu känns det, som om han tagit med sig en hel fjerndel af Upsala. Ett stort stycke åtminstone saknas för mitt sinne.”¹⁶ Som lärare i Strängnäs sägs att han aldrig lät ”ett tillfälle gå sig ur händerna att intressera sina lärjungar för något som kunde främja deras utveckling, skönhetsinne och förädling”. Bernhard Elis Malmström (1816–1865) underströk ofta själv ”det värmande och ledande inflytande den välvillige ungdomsläraren utöfvat på hans framtida skaldskap”.¹⁷ Malmström dedicerade 1838 sin första tryckta dikt, den nyklassistiska ”Ariadne”, till sin forne lärare.¹⁸

Trots tjänstens filosofiska inriktning, fortsatte Gumælius under Strängnäsåren sina studier i det grekiska språket. Under 1830-talet arbetade han med en försvenskad version av Passows grekiska lexikon som 1841 kom ut i två stora kvartsband. Mellan 1823–61 gav han dessutom ut sex skolupplagor av ”Xenofons berättelse om Cyri Fälttåg”, försedd med noter och ordbok.¹⁹ Under läraråren i Strängnäs verkade Gumælius för en rad olika reformer. Han föreslog att gymnastik skulle föras upp på schemat och effektiviserade undervisningen i levande språk. Många av dessa förslag till förändringar kom dock först till stånd efter Gumælius tid.²⁰ Bernhard Tarschys konstaterar i sin bok om Carl Vilhelm August Strandberg (1818–1877):

Den gamle fosforistens betydelse för den ungdom, som stått under hans vård, har betygats från många håll; i vidsynt uppfattning i liberalismens anda om de ungas fostran, om deras studier och fritidssysselsättningar var han långt framom sin tid.²¹

Gustaf Wilhelm Gumælius.

Kring 1830 hade kyrkan sedan drygt 50 år tillbaka varit den ”sista lönegraden och ålderdomstullflykten för elementarlärarne”. Att Gumælius med sina höga skulder, anträdde den kyrkliga banan motiverades snarare utifrån ekonomiska skäl än av någon starkare övertygelse. För dem som under 1800-talet var verksamma inom skolväsendet var oftast ett kyrkligt uppdrag en naturlig avslutning på yrkesbanan. Detta gjorde att kyrkan genom dessa före detta skolmän tillfördes en boklig bildning och en kompetens på områ-

den den annars inte hade. Många skolmän blev goda pastorer och stora visionärer. Gumælius är ett gott exempel på en sådan.²²

Gumælius prästvigdes 1832 och utnämndes samma år till prost i Viby och Tångeråsa i Närke, en befattning han tillträdde 1834 och skulle komma att uppbära i nästan tjugo år. Från prästhemmet finns en intressant minnesteckning i Thyra Brandelius-Almqvists uppsats ”Den siste Götens’ hem”. Thyras mormor var Carolina Gustava Geijer som Gumælius äktade den 6 juni 1842 på Körtingsberg. Åldersskillnaden var 31 år. På Viby prästgård utvecklade Gumælius sitt trädgårdsintresse. Det som en gång varit en stenig köksträdgård förvandlade Gumælius till ”ett sannskyldigt paradiskt eden så beryktat, att resande från både in- och utlandet kommo dit för att beskåda och beundra”.²³ Denna trädgård blev hans ”käraste tillflyktsort och i den arbetade han långt in på de ljusa sommarnätterna, glad och rörlig som en ung gosse”.²⁴ I anslutning till denna trädgårdsverksamhet var Gumælius redaktör för *Tidskrift för trädgårdsodling och blomsterskötsel* som utgavs av Svenska Trädgårdsföreningen under åren 1841 och 1842. Gumælius intresserade sig även för jordbruk i största allmänhet. Viby prästgård kunde tidigare än traktens större gods visa upp det senaste inom modernt jordbruk, såsom växelbruk, kompostberedning och täckdikning.²⁵ Gumælius blev 1841 ledamot av Lantbruksakademien och i egenskap av sekreterare för Örebro läns hushållningssällskap utgav han 1846 *Berättelse om Landthushållningens tillstånd i Örebro Län samt de förbättringar, som i alla delar deraf blivit gjorda under de sistförflutna tio åren*.

Vid 1840–41 års riksdag gjorde Gumælius sitt inträde i prästeståndet. Denna riksdag brukar

betraktas som det liberala genombrottet i den offentliga politiken.²⁶ De frågor som behandlades denna gång var bl.a. fattigvård och folkskola.²⁷ Det torde inte vara någon överdrift att påstå att Gumælius hade en väsentlig del i den folkskolestadga som genomfördes 1842. Vad gäller fattigvården så höll den under denna tid på att skifta karaktär och var inte längre enbart kyrkans sak.²⁸ Gumælius var dock av den åsikten att fattigvårdsfrågan hörde till en av prästens ämbetsplikter.²⁹ I övrigt behandlades under denna riksdag frågor som rörde den politiska representationen och reformeringen av den kommunala självstyrelsen.³⁰

I sin politiska verksamhet engagerade sig Gumælius i frågor av liberal-reformistisk karaktär. Han arbetade för den fria bankrörelsen och bekämpade husbehovsbränningen. I väckelsefrågan framförde Gumælius under 1840-talet skarp kritik mot den så kallade Roparerörelsen.³¹ Med åren blev han dock liberalare och mer tolerant, kämpade mot konventikelplakatet och upplät vid flera tillfällen S:t Nikolaikyrkan i Örebro till olika frireligiösa grupper.³² Han försökte få till stånd ett internationellt skydd för litterär egendom, han understödde järnvägs- och telegrafbyggandet och kämpade för att få loss pengar till de nyanlagda tekniska läroverken.³³ Eric Johansson menar att Carl Fredrik Ridderstad, främst känd som redaktör för *Östgötha Correspondenten*, i sitt engagemang inom skarpskytterörelsen, frivilliga brandkåren och som riksdagsledamot och skåltalare vid officiella högtider osv. var ”en levande inkarnation av tidens liberala medborgaraktivism”.³⁴ Denna liberala medborgaraktivism återfinns även i Gumælius verksamhet.

Från 1844 uppbar Gumælius en plats i statsut-

skottet där han ”ofta med framgång verkade.../ för anslag till *vetenskap och konst*”.³⁵ Om en anslagsbegäran inom dessa områden inte vann Gumælius stöd

var afslaget säkert. Men då han varmt tillstyrkte, vann anslaget ofta äfven de i statsutskottet deltagande böndernas bifall, och hans riksdagsmannamödor ha möjliggjort många och stora utvecklingar, äfven i fall då regeringen saknat intresse eller mod.³⁶

C.F. Bergstedt har i sin minnesteckning över Gumælius konstaterat att han i konstitutionella frågor var ”sansadt liberal, nitälskande för utveckling, men hatade omstörtning”.³⁷ Den ståndpunkt Gumælius efterhand rent politiskt kom att inta kan sammanfattas med vad som lite löst brukar kallas för ”femtitalsliberalism”, ibland även kallad ”gråliberalism”. Liberalismens idéinnehåll påverkades märkbart av revolutionerna 1848. England var det enda land man fortfarande hyste något hopp till, eftersom det inte slitits sönder av revolutioner. I respektfyllda ordalag beskrev C.F. Bergstedt den engelska puritanismen som ”gjort det menliga samhällets frihet större tjenster än alla Frankrikes barrikadstrider”.³⁸ Inrikespolitiskt fanns i Sverige under 1850-talet ett intresse för ekonomiska reformer. På idéplanet var kampen för religionsfrihet ett viktigt inslag.³⁹

De revolutionära dragen i 1830- och 1840-talsliberalismen lämnas därhän och det skedde en utveckling med ”grå” förtecken. Bergstedt och tidningsmän som August Sohlman och S.A. Hedlund blev viktiga representanter för denna försiktigare liberalism. Oftast fanns en solidariserande hållning till medelklassen. Ett annat viktigt inslag i denna femtitalsliberalism var upp-

slutningen kring familjen och de värden denna skulle uppbära.⁴⁰ Den utmärktes även av en kompromissvillighet gentemot den etablerade makten.

Åren i Örebro och slutet

År 1853 utnämndes Gumælius till kyrkoherde och kontraktsprost i Örebro och familjen, som nu bestod av tre söner och en dotter, bröt upp från Viby prästgård. I Örebro engagerade sig Gumælius med liv och lust i olika frågor som rörde utbildning och skolverksamhet. Såsom kontraktsprost blev han inspektor över Karolinska läroverket. Gumælius var en av initiativtagarna till folkbiblioteket i Örebro. Detta hade med stor sannolikhet sin upprinnelse i Gumælius engagemang inom Uppsala läsesällskap på 1820-talet. Dess verksamhet blev en inspirationskälla för de medlemmar ”vilka hyste intresse för folkupplysning och folkuppfostran”, konstaterar Albert Wiberg i sin bok om Uppsala läsesällskap.⁴¹

Umgängeslivet i Örebro skilde sig ganska markant från det i Viby; där hade det varit enkelt och okomplicerat, i Örebro var det ”stelt och konventionellt bland all den högadel, som bodde inom och utom staden”.⁴² Det var en äldre typ av officersorienterad aristokrati, verksam vid Livregementets husarer, och dess fruar som dominerade stadens sociala liv vid 1850-talets mitt. Denna dominans kom snart att tillhöra det förflutna, då Örebro från seklets mitt mer och mer utvecklades i en riktning som öppnade vägen för en modernare form av borgerlighet. Bankväsendet hade alltsedan 1820-talet expanderat och *Nerikes Allehanda* började ges ut 1843 av Gumælius bror Otto Joël Gumælius. Järnvägen

kom till staden 1856, då bandelen Örebro-Ervala öppnades för trafik.⁴³ Gumælius försökte bekämpa stadens börds- och kottetivåsen genom att hålla sitt hem öppet flera kvällar i månaden för dem som hade lust att delta i ett enklare umgänge med sång, musik och vittterhet. Man är här benägen att tro att det är Malla Silfverstolpes salong som stått modell för hans egen. Dessa kvällar blev populära och ibland kunde man återfinna 50–60 personer på plats.⁴⁴

År 1854 ägde den stora stadsbranden rum, och Gumælius verkade efteråt aktivt för att lindra den nöd branden ledde till. Eftersom Örebro vid Gumælius inflyttning var en stad med flera offentliga myndigheter och ett allt mer utvecklat självstyre, fanns inte samma möjligheter till de personliga initiativ som ofta präglade Gumælius tidigare verksamhet. I stället kom Gumælius att uppbära en mängd officiella befattningar och förtroendeuppdrag.

Hösten 1856 samlades ett antal män i Karolinska läroverkets aula i Örebro. Vid detta tillfälle bildades Föreningen till samlande och ordnande af Nerikes folkspråk och fornminnen. Till ordförande valdes Gumælius. Det som framför allt meriterade honom till denna utnämning var, enligt språkforskaren och föreningens sekreterare Gabriel Djurklou (1829–1904), hans textkritiska utgåva av *Hertig Fredrik af Normandie*.⁴⁵ År 1856 utnämndes Gumælius även till ordförande i Tekniska skolans styrelse. Året därpå blev han ledamot av både Kungl. Vetenskapsakademien och Kungl. Musikaliska akademien. Sommaren 1858 tillsattes kungen en kommitté för utarbetande av nya kommunallagar till vilken Gumælius förordades.⁴⁶ Gumælius' insatser inom alla dessa olika befattningar gjorde att han tilldelades

en rad furstliga utmärkelser, exempelvis Nordstjernen.⁴⁷

År 1858, 69 år gammal, skrev Gumælius sin långa diktsvit *Engelbrekt: Sånger* där han på olika versmått skildrade Engelbrekt från barndomen till döden. Bergstedt menar att verket

röjer nog tydligt författarens några år derefter uppnådda afsigt att genom hela den svenska allmänhetens deltagande åstadkomma en värdig bildstod åt folkhjelten framför den kyrka der han enligt sägnen skall hafva blifvit begrafven, och kan med större rätt betecknas såsom en intentionsskrift än ett skaldestycke.⁴⁸

Denna iakttagelse får stå för Bergstedt, även om den inte helt saknar poänger. I någon mån uttrycks här samma ambition som fanns i hans verksamhet i Götiska förbundets tidskrift *Iduna* – att väcka ett förbleknat minne till liv. Kanske för att bibringa ett konkret resultat, men även för att Engelbrektminnet i den gamle götens ögon vittnade om fosterlandets forna frihetsvurm. Krook skanderar med panegyriska gester att det i diktsviten finns intet som ”förråder gubben, men tvärtom hvarje rad bär vitnesbörd om bardens mannakraft, hans själs ungdomsvärme och en ännu glödande kärlek till fosterlandet, dess frihet och oberoende, dess hugstore män”.⁴⁹ För denna svit belönades Gumælius 1859 med Svenska Akademiens Karl Johan-pris.

Under 1860-talet engagerade sig Gumælius i skarpskyttefrågan.⁵⁰ För den representationsreform som genomdrevs 1865 hade ingen i prästeståndet varit varmare engagerad än Gumælius, och han utsågs 1866 till en av Örebro stads företrädare i Andra kammaren, ett uppdrag han uppbar till 1869.⁵¹ Verksam in i det sista skrev

han 81 år gammal en romantisk novell ”Tre löjtnanter på jagtreså”, och 1877 deltog han i 400-årsjubileet av Uppsala universitet. Vid detta tillfälle utnämndes han till diamanjubeldoktor.⁵² Under sina sista år arbetade Gumælius med en

bok om nordisk mytologi, ett arbete han aldrig han avsluta. Den 22 november 1877 avled Gustaf Vilhelm Gumælius efter en tids sjukdom. Hela staden sägs ha deltagit ”i den vördade gamles jordafärd”.⁵³

Noter

1. Axel Krook, ”Gustaf Vilhelm Gumælius”, Svea, 1879, 192f; C.F. Bergstedt, ”Gustaf Vilhelm Gumælius: Kontraktsprost, riksdagsman, skriftställare”, i *Lefnadsteckningar öfver Kongl. Svenska vetenskaps akademien efter år 1854 aflidna ledamöter*, Andra bandet (Stockholm, 1878–1885), 407.
2. Bergstedt, 408.
3. Harald Wieselgren, *I gamla dagar och i våra: Småskrifter* (Stockholm, 1900), 220; Bergstedt, 408.
4. Bergstedt, 408.
5. Henry Olsson, *C.J.L. Almqvist före Törnrosens bok* (Stockholm, 1927), 17.
6. Bergstedt, 409.
7. Ragnar Aménus, ”Gumælius”, *Svenskt Biografiskt Lexikon*, Band 17, (red.) Erik Grill, (Stockholm, 1967–69); Bergstedt, 409.
8. Krook, 194; Thyra Brandelius-Almqvist, ”’Den siste götens’ hem”, i *Från gamla prästhem i Södermanland och Närke*, minnen samlade och utgivna av Carl Lönroth och Wilh. Zetterstedt (Lund, 1931), 212.
9. Om språkvetenskapernas födelse se exempelvis Tore Nordenstam, *Från konst till vetenskap* (Malmö, 1993), 104ff.
10. Bergstedt, 410; Wieselgren, 220. Axel Krook skriver i sin minnesteckning att Gumælius översatt *Hertig Fredrik af Normandie*, vilket, som framgår av ovan, inte är helt korrekt
11. För brevväxlingen se Olsson, 27, 34, 194, 208, 243f, 272 och 324.
12. Elisabeth Mansén, *Konsten att förgylla vardagen: Thekla Knös och romantikens Uppsala* (Lund, 1993), 47 och 51. Citatet på sid 51.
13. Erik Lindström, *Walter Scott och den historiska romanen i Sverige: Och novellen i Sverige intill 1850* (Göteborg, 1925), 190ff. Citaten från sid 192 och 193; Aménus, 498.
14. Krook, 196.
15. Bergstedt, 411.
16. Almqvist, citerad genom Krook, 195.
17. Bergstedt. Citaten återfinns på sid 414 och 415. Om hans insatser som lärare se även Bernhard Tarschys, *Talis Qualis: Studentpoeten* (Stockholm, 1949), 26.
18. Tarschys, 27.
19. Wieselgren, 221.
20. Bergstedt, 415; Aménus, 408.
21. Tarschys, 26.
22. Bergstedt, 417f. Citatet från sid 417.
23. Brandelius-Almqvist, 220.
24. Ibid. Jag är väl medveten om att detta är ett slags fabulering, men bilden var så tilltalande att jag inte kunde utelämnas den.
25. Bergstedt, 421.
26. Åke Holmberg, *Skandinavismen i Sverige: Vid 1800-talets mitt (1843–1863)* (Göteborg, 1946), 68; Rune

- Stensson, *Magnus Brahe och Carl XIV Johan: Konservatismen mot det "liberala ovädret"* (Uppsala, 1986), 209.
27. Stensson, 209.
 28. Gunnar S. Swensson, *Den parlamentariska diskussionen kring den kommunala självstyrelsen i Sverige 1817–1862* (Lund, 1939), 168.
 29. *Ibid.*, 128.
 30. För representationsreformen se exempelvis Berit Borell, *De svenska liberalerna och representationsfrågan på 1840-talet* (Stockholm, 1948), 36–41. Om kommunalreformen se Swensson, 110–187.
 31. Carl Lönroth, *Ur väckelserörelsens historia i Närke under adertonhundratalet: En studie i svensk väckelsefromhet – Förberedelserna – Baptismen* (Stockholm, 1936), 96 och 104; Amenius, 409
 32. Lönroth, 355 och 441.
 33. Bergstedt, 425.
 34. Eric Johannesson, "Geväret och pennan", i Bo Bennich-Björkman, Eric Johannesson & Sonja Svensson (red.), *Litteraturens vägar: Litteratursociologiska studier tillägnade Lars Furuland* (Stockholm, 1988), 75.
 35. K.Fr. Karlson, *Blad ur Örebros historia* (uo, 1900), CLVII
 36. Wieselgren, 221f. Citatet på sid 222.
 37. Bergstedt, 425. Det bör påpekas att C.F. Bergstedt på många punkter omfattade samma åsikter som Gumælius själv. Både var exempelvis anhängare av femtitalsliberalismen. Jag har självfallet haft detta i åtanke. Det har dock inte förändrat det faktum att Bergstedts levnadsteckning har varit ytterst användbar och informativ.
 38. Bergstedt. Citerad genom Viktor Svanberg, "Rydbergs romanfragment 'Benoi Strand' och femtitalsliberalismen", *Samblaren*, 1943, 96. Se även Eric Johannesson, *Den läsande familjen: Familjetidskriften i Sverige 1950–1880* (Stockholm, 1980), 48.
 39. Även skandinavismen orienterades delvis mot tankar om ekonomiskt samarbete över gränserna under 1850-talet. Se Holmberg, 202, 211.
 40. Eric Johannesson, *Den läsande familjen*, 56. För en diskussion av femtitalsliberalismen och hur den på många sätt kom till uttryck i familjeidealiserings se Bo Grandien, *Rönndruvans glöd: Nygöticistiskt i tanke, konst och miljö under 1800-talet* (Stockholm, 1987), 89ff.
 41. Albert Wiberg, *Uppsala läsesällskap i dess första skede 1798–1824* (Stockholm, 1959), 156 och 197. Citatet på sid 197.
 42. Brandelius-Almqvist, 230f.
 43. Katja Waldén, *Boken om Örebro: 'Den ständigt övrade staden'* (Stockholm, 1977), 112f, 136 och 181.
 44. Brandelius-Almqvist, 237.
 45. Lars Sellberg, *Av kärlek till fosterland och folk: Gabriel Djurklow och dialektforskningen* (Uppsala, 1993), 90. Om Gumælius verksamhet i denna förening se dens. sid 104ff.
 46. Bergstedt, 423. För en förteckning över Gumælius utmärkelser, förtroendeuppdrag och hedersbetygelser se dens. sid 427.
 47. Krook, 198. Vid kröningen av Carl XV erhöll Gumælius Vasaordens kommandörskraschan. Se [Osig.], "Gustaf Vilhelm Gumælius", *NIT*, 1867: 20, 153f.
 48. Bergstedt, 411f.
 49. Krook, 198f.
 50. Almqvist-Brandelius, 213.
 51. Wieselgren, 222; Stig Ekman, *Slutstriden om representationsreformen* (Stockholm, 1966), 238f.
 52. Almqvist-Brandelius, 215.
 53. Wieselgren, 223.

Funktionalismen som kvinnostrategi

Exemplet Margit Palmaer

KATARINA LARSSON

”Lenin präglade en gång satsen, att en köksa borde kunna sköta staten. Jag skulle vilja prägla en annan: att en president borde kunna sköta hemmet. Krångligare skulle det inte behöva vara.”¹

Citatet ur Margit Palmaers bok *En husmor lever farligt* travestierar något Lenins uttalande som han gjorde i samband med den 1918 av Aleksandra Kollontaj anordnade kvinnokongressen. Vad Lenin menade var, att varje köksa i och med revolutionen skulle kunna resa sig ur förtryck och okunskap och utnyttja sina rättigheter.² Det Margit Palmaer ville peka på var att hushållsarbete minsann inte är en helt enkel sak. Detta var dock något som man enligt Margit Palmaer både borde och kunde göra något åt.

Författarinnan och journalisten Margit Palmaer föddes 1898 och var kvinnopolitiskt aktiv under den här fokuserade perioden, 1930- och 40-talens Örebro. Vid tiden var bostadsfrågan en stor politisk angelägenhet och en stor socialpolitisk

fråga. Med modernism skulle man bygga för välfärd. Vetenskapen och expertisen troddes kunna lösa sociala problem. En sådan expertgrupp var arkitekterna, och en rörelse i tiden var funktionalismen. Denna ansågs av sina svenska förespråkare, som förenade sin yrkesexpertis med ett socialt patos, kunna förverkliga välfärd.

Margit Palmaer arbetade på flera plan för att förändra livsvillkoren för kvinnor. Bl. a. ansåg hon att funktionalismen innehöll en kvinnopolitisk potential, trots att funktionalismen i sig inte innehöll något sådant program.³ Hur kan detta komma sig?

Materialet utgörs av Margit Palmaers texter från 1920-, 30- och 40-talen: artiklar, kåserier, manuskript samt böcker där hon behandlar kvinnofrågor.⁴

Folkhemspolitiken och bostadsfrågan

Vid 30-talets början hade kraven på att göra något åt missförhållandena vad gällde bostadssituationen i städerna vuxit.

Bostaden och hemmets kvalitet ansågs av paret Myrdal vara av största betydelse för befolkningens intellektuella, moraliska, sociala och ekonomiska standard och för möjligheterna att socialpolitiskt verka för en standardhöjning i dessa avseenden.⁵ Under 30-talets folkhemspolitik skedde också ett genombrott för familjepolitiska åtgärder.⁶

Under 40-talet planerade man för det nya efterkrigssamhället, välfärdssamhället som skulle byggas. På bostadssidan beständet mycket dåligt och tillgången på bostäder var otillräcklig.⁷ Ett problem var ju, menade Bostadssociala utredningen vars förslag f. ö. stämde väl överens med den socialistiskt färgade tidsandan, hur familjerna skulle få fullgoda bostäder till en kostnad de kunde klara.⁸ För detta skulle industrin tas till hjälp. Rationella byggnadsmetoder skulle garantera standarden och hålla priserna nere.

Kring idén om hur det svenska folkhemmet skulle byggas fanns, menar historikern Yvonne Hirdman, en radikal, intellektuell och modern krets, bestående av t. ex. paret Myrdal och arkitekterna bakom Stockholmsutställningen.⁹ Dessa personifierade den sociala ingenjörskonsten och kopplingen vetenskap – teknik – politik. Som sakkunnig i Bostadssociala utredningen fanns också mycket riktigt t. ex. arkitekten Uno Åhrén, tillika en av författarna till den funktionalistiska skriften *acceptera* som följde på Stockholmsutställningen, och som redan från trettio-talets början varit förespråkare av planekonomi.¹⁰

Funktionalism för välfärd

Arkitekturhistorikern Per G. Råberg menar att Stuttgartutställningen 1927 innebar det princi-

piella genombrottet för den funktionalistiska rörelsen. Därpå följde en hel rad bostads- och konstindustriutställningar, bl. a. Stockholmsutställningen 1930.¹¹

Enligt funktionalisterna skulle arkitekten rita bostäder för alla klasser. Människans behov var i grunden konstanta, naturgivna och identifierbara, och dessa behov skulle återspeglas i bostaden, som skulle vara funktionsuppdelad. Det var i själva verket så, menar sociologerna Mats Franzén och Eva Sandstedt, att de svenska funktionalisterna såg sig som massornas tjänare. De företrädde massproduktionens och masskonsumtionens samhälle – även i ideologiskt avseende.¹² Uno Åhrén menade att arkitektens arbete är betydelsefullt ur samhällsynpunkt, och de problem arkitekten har att lösa ställer ibland krav på politiskt ställningstagande.¹³ Emellertid: funktionalismen var *i sig* inte politiskt radikal. Den kan som ideologi inte oproblematiskt placeras in på en vänster – högerskala. Men att funktionalismen *betraktades* dels som radikal, dels som vetenskaplig och objektiv gav den en legitimitet som var oslagbar, menar Johan Rådberg.¹⁴

En efter Stockholmsutställningen följande skrift, och den som fick störst genomslag, var *acceptera*.¹⁵ Författarna menade att bostaden måste vara något mer än tak över huvudet. Den skulle också främja människors hälsa, välbefinnande och trevnad.¹⁶ Högre kvalitet och standard till rimlig kostnad kunde möjliggöras av rationell planering, funktionsuppdelning, teknik och industri.¹⁷

Det förutspåddes i *acceptera* att familjen som typ troligtvis skulle komma att förändras, och därmed också kvinnorollen, vilket skulle föranleda att bostadens planlösning blev en annan.¹⁸ Bostadens plan borde differentieras utifrån funk-

tion, vilket naturligtvis innebar att utrymmena blev små, då bostadsytan var begränsad. Särskilt skulle kökets yta kunna minskas, då det fr. a. var det arbete som utfördes i köket som påstods ha minskat i omfattning, medan sovrum och vardagsrum bibehållit sin betydelse. Det köksarbete som dock alltjämt krävdes skulle p. g. a. den tekniska utvecklingen komma att kräva ett minimum av tid.¹⁹

En utveckling som hölls för trolig var att de kollektiva lösningarna skulle bli allt fler, då individernas behov var kollektivets och kollektivets behov var individernas. Det kunde gälla matlagning såväl som måltiden, barnavård och umgänge, som skulle förläggas utanför bostaden.²⁰

Dagsaktuella sociala behov skulle tillfredsställas, men det fanns också en vision. När man såg framåt såg man det goda livet för massan och den moderna, demokratiska människan. Med den radikala byggnadskonsten skulle Sverige bli en del av A-Europa, det Europa som var differentierat, specialiserat, teknifierat, urbaniserat och modernt, med industrialiserad produktion och väl fungerande distributionsnät.²¹ Den nya arkitekturens *inhåll*, dess anpassning till den nya tidens krav, var det viktiga. Den nya arkitekturen hade ett förnuft och en moral, och det vore ett missgrepp att bara ta till sig formen.²² Byggnader skulle ha ett ändamål gestaltat av och i arkitekturen.²³ Man menade beträffande bostaden, liksom Le Corbusier menade med uttrycket "bostaden som en maskin", att denna skulle anpassas för de behov den är avsedd att tillfredsställa. Bostaden som maskin skulle också, liksom maskiner och maskinkulturen överlag, vara medel för att förbättra individernas livsvillkor och vara kulturskapande.²⁴

Margit Palmaer

Margit Palmaer, född 1898 i Uppsala, växte upp i ett borgerligt hem. Hennes mor var hemmafru, fadern var professor. "För pappa var det självklart att hans flickor skulle gå vidare till Högskolan. Vi fick nog i blodet ett visst förakt för husligt arbete", berättar hon i en intervju som publicerades 1983,²⁵ och detta fick betydelse för hennes tänkande i kvinnofrågor, då hon ställdes inför en verklighet där detta att vara småbarnsmor, husmor och yrkeskvinna var svårt att förena men som hon som andra kvinnor hade att hantera.

Det var alltså självklart redan från början att Margit Palmaer skulle studera. Döttrarnas utbildning var deras hemgift, sade fadern, som menade att ett hushålls skötsel ordnade man genom att skaffa sig ett bra hembitråde. Margit Palmaer menade själv, i sin självbiografiska bok *En husmor lever farligt* från 1944, att hon hade en något orealistisk uppfattning om vad det innebar att ansvara för ett hushåll. Medelklassens döttrar lärde sig inte att själva sköta hushållet, då detta sköttes av hemhjälp.

Så småningom gifte hon sig, och både hon och maken ägnade sig åt sina yrken, hon som journalist och han som museiman. Men så fick paret barn, och då tedde sig tillvaron inte längre lika okomplicerad som den ditintills gjort. Makens arbete förde familjen till landsorten, och Margit Palmaer gav upp sitt arbete. Med tiden visade sig hushållsarbetet rätt tungrott, trots att familjen hade hembitråde, något som familjen Palmaer-Waldén hade råd med, då intellektuellt arbete var relativt välbetalt.²⁶

Ekonomi blev emellertid ansträngd, och Margit Palmaer började känna sig instängd. Hon

började skriva igen, och fick en bok utgiven. Samtidigt hade hon börjat fundera på hur man skulle kunna möjliggöra för kvinnor att förena moderskap med yrkesarbete. Kollektivhus och daghem var bland de åtgärder hon tänkte sig. I Sovjetunionen hade man kommit en bit på väg i dessa avseenden, och dit reste Margit Palmaer i studiesyfte.²⁷

Vid tjugotalets slut förefaller det överhuvudtaget som om livet tog en vändpunkt för Margit Palmaer. 1927 kom hon i kontakt med Alexandra Kollontajs bok *Kvinnans ställning i den ekonomiska samhällsutvecklingen*. Boken gjorde starkt intryck på henne och påverkade hennes syn på livet och människorna.²⁸ Kollontajs bok var en sammanställning av de föreläsningar hon höll vid Sverdlovuniversitetet i Moskva 1921, och i vilka hon menade att kvinnans ställning är avhängig det tillskrivna värdet på det hon producerar. Frigörelse av kvinnan är därför beroende av att hon har en stark ställning i produktionen – något som möjliggjorts i och med kapitalismen, där kvinnan dragits in i produktionen och hennes öde förenats med arbetarklassens – men som skall fulländas i och med kommunismen.²⁹

Samma år, 1927, företog Margit Palmaer alltså en studieresa till Sovjetunionen – en resa som gjorde mycket starkt intryck på henne och som resulterade i en bok: *Sovjetryska scenerier*.

Denna resa kom sig av att Sveriges Kommunistiska Ungdomsförbund ordnade en månads-lång studieresa, som för Margit Palmaer blev till två månader, då hon stannade kvar i Moskva för att studera olika sociala inrättningar. Att göra detta var en gammal dröm, som hon nu fick tillfälle att förverkliga.³⁰

Sovjetunionen skulle ta de svagas och undertrycktas parti. Arbetslöshet, klassförtryck, krig och utsugning skulle inte förekomma. Margit Palmaer imponerades av det sociala och kulturella reformarbetet på bostadsproduktionens, hygienens och pedagogikens områden.³¹ Budskapet från Sovjet, som Margit Palmaer förmedlade, var att det sätt varpå den ryska kvinnan skulle frigöras var yrkesarbetet. Hon skulle delta i produktionen och arbetet med att bygga upp landet på samma villkor som mannen. Detta skulle möjliggöras genom att kollektiva inrättningar såsom gemensamhetskök, barnkrubbor, tvättinrättningar etc. inrättades som befriade henne från hemarbetet. På så sätt skulle hon bli en samhällsvarelse, delaktig i samhällsbygget.³²

Så utökades familjen Palmaer-Waldén med ytterligare ett barn, och man flyttade 1928, p.g.a. makens, landsantikvarien Bertil Waldéns, arbete till Örebro, en stad som Margit Palmaer fann präglad av borgerlighet och konservatism. Margit Palmaer skrev nu endast när tiden så medgav, vilket blev ohållbart i längden, och hon bestämde sig för att ordna så att hon dagligen kunde ägna sig åt skrivandet. Barnen började i barnträdgård och man hade daglig hjälp i hushållet. I den mån det gick rationaliserades hushållets skötsel, med hushållsapparater, arbetsdelning och en bestämd, rutiniserad matordning.

Familjen blev med tiden allt större; den utökades med två barn till, inalles fem, och hushållsarbetet blev allt tyngre. Skulle hon få lov att bli husmor på heltid? Nej, det var inget som passade Margit Palmaer. Hon ville utöva sitt yrke, och hushållsekonomin behövde hennes inkomster. Hon gav sig i kast med att ändra samhället och Örebro istället!³³

Målet och strategin

Margit Palmaers kvinnopolitiska praktik tog sig flera olika uttryck. På hemmaplan var hon verksam i kvinnoföreningar, där hon menade att kvinnor kunde lära och upplysa varandra. Där kunde de uppnå en högre medvetandegrad om kvinnors förhållanden och förutsättningar, och där kunde de själva mycket konkret ta tag i saker och åstadkomma förändring.³⁴ Start av barnträdgårdsverksamhet och daghem är exempel på detta. Som författarinna och journalist debatterade hon kvinnofrågor. I den här uppsatsen är det den sist nämnda verksamheten som behandlas.

Margit Palmaers strategi var att göra det personliga politiskt: ”Mina personliga erfarenheter på kvinnornas gemensamma arbetsområden har jag sökt lemna in i ett större sammanhang”, skrev hon 1944.³⁵ Med utgångspunkt i den egna erfarenheten, menade hon i efterhand, hade hon sökt åstadkomma oberoende och frihet för sig själv och för andra kvinnor. Utifrån insikten att det inte räcker med att arbeta med sig själv förlade Margit Palmaer sina problem ute i samhället: man måste ändra den omgivande verkligheten, menade hon.³⁶ Målet för hennes kvinnopolitiska praktik var

”att så långt det går frigöra husmödrarna från dagligt släp göra så att deras tid och krafter räcker till för det personliga umgänget med man och barn, för ett yrke om de så önskar, för samhällsarbete samt för studier och rekreation. Alltså till detsamma, som en gift man kan få ut av livet. /.../ Och om vi en gång komme därefter? Vad sedan? Ja sedan – då står världen öppen för oss! Vi skulle kunna välja den uppgift vi passar för, och vi skulle med gott samvete förena den med moderskap”.³⁷

Allt vad kvinnor ville vara skulle de också kunna vara!

Kvinnor skulle arbeta sida vid sida med männen i yrken, sammanslutningar och samhällsuppgifter, och för detta måste hemarbetsfrågan lösas.³⁸

Detta kunde gå till på flera sätt, enligt vad Margit Palmaer tänkte sig: t. ex. Kooperation och kollektiva lösningar eller att staten och samhället tog ansvaret för att institutioner tillskapades som tog över det som ditintills varit kvinnans uppgifter i hemmet. En annan tanke var att organisera den husliga arbetskraften så, att denna blev tillgänglig för alla.³⁹ Hon hade också lyft fram och förmedlat Kollontajs och Bebel's budskap om att kvinnan skulle frigöras genom deltagande i produktionen.

Det som skall behandlas här är en annan strategi, nämligen *rationalisering av hemarbetet*.

Margit och ”funkis” som jämställdhetsstrategi

Vid tiden skulle alltså folkhemmet konkretiseras, och välutbildade experter åtnjöt stort förtroende vad gällde förmågan att bidra till detta. Det moderna projektet skulle ge standardhöjning åt folket och utveckla demokratin. En lösning i tiden blev funktionalismen, och bostaden ställdes i centrum. Den svenska funktionalismen innehöll, som vi sett, ett politiskt radikalt budskap som de svenska företrädarna ansåg sig kunna förverkliga. Något *kvinnpolitiskt* budskap innehöll dock inte funktionalismen. Den ansågs innehålla en förändringspotential med avseende på det moderna projektet, men den innehöll inget radikalt budskap när det gällde kvinnors levnadsvill-

kor. Samhällsutvecklingen skulle mer eller mindre per automatik skapa en ny familjetyp, och därmed en ny kvinnoroll, vilket skulle komma till uttryck i arkitekturen.

Men Margit Palmaer lät sig inte nöja med detta. Det gick att använda sig av och hänvisa till funktionalismens innehåll för att ändra levnadsförhållandena för kvinnor...

Funktionalism är politik, menade Margit Palmaer. Till innehållet hade den, liksom modernismen, en politiskt radikal potential, bara man såg bortom formen, till innehållet. Om bara arbetarrörelsen fick upp ögonen för detta, skulle modernismen kunna bidra till att komma till rätta med politiska och sociala missförhållanden. Detta var vad den yngre funktionalistiska arkitektgenerationen gjort: den hade underordnat rörelsen vissa politiska strävanden. En allians mellan arbetarrörelsen, modernismen och *med kvinnor* vilka krävde sina medborgerliga rättigheter och därmed ett annat samhälle för sig och sina barn – *detta* skulle vara att införa politisk radikalism i samhället.⁴⁰

Det nya samhället skulle kräva att kvinnor lämnade sin mer eller mindre onyttiga tillvaro och gjorde en nyttig samhällsinsats, genom yrkesarbete eller genom att delta i annat samhällsnyttigt arbete. Man skulle sluta idyllisera och hylla det hemgjorda. Istället skulle tid frigöras för husmödrar att ha en fritid och inte minst att skaffa sig inblick i politiken. En ny kvinnotyp var vad Margit Palmaer såg framför sig:

”Nej, meningen med att gå in för mer mekaniserat hushållsarbete vore inte att skapa en massa parasiter (rysligt ord!) på männens arbete utan att ge kvinnorna tillfälle att mer ägna sig åt eget och – ja förlåt ordet – viktigare arbete. Ty det är

viktigare att vara en duktig yrkeskvinna eller göra en värdefull insats i samhället än att kunna aldrig så många kakrecept eller vitbroderier eller veta precis hur ’han’ vill ha köttbullarna och strumpstopparna.”⁴¹

Eftersom de maskinmässiga produktionsmetoderna nått en fulländning som aldrig förr fanns inget som hindrade detta. Det var bara att acceptera, menade Margit Palmaer, att hemmen var på väg att bli konsumerande enheter istället för producerande.⁴² Möjligheterna låg framför fötterna.

Men framtiden måste definieras innan man bygger för den. I en artikel som följde på krigets slut skrev Margit Palmaer:

”Nu är kampen förbi och uppbyggnadens tid ånyo kommen. /.../ Men trots vikten av att först täcka de skriande behoven av föda, kläder och bostäder måste vi ändå ge oss tid att göra upp planer och skapa en vision om framtiden. Ty vad tjänar allt byggande till om det inte syftar mot ett visst mål? *Ett bygge kan aldrig vara ett självändamål – det måste alltid nöja sig med att vara ramen för det liv som levs därinnanför.*”⁴³ (min kurs)

Margit Palmaer använde metaforen ”bygge”. Alva Myrdal använde 1932 metaforen ”hus”. ”Huset” var, menar Yvonne Hirdman, Alva Myrdals utopiska program, förkroppsligat i funkis-huset. Vad de ävsåg var det nya samhälle, folkhemmet, som skulle börja byggas under 30-talet. I de rationella funkishemmen, som för att tala med Le Corbusier skulle vara en maskin att bo i, skulle kamratfamiljen bo och där skulle kvinnans deltagande i produktionen möjliggöras. Även kvinnan skulle vara en samhällsvara, demokratisk och samhällsnyttig.⁴⁴

Det går att konstatera att det fanns ett idé-mässigt samband mellan funktionalister och

politiskt radikala/socialdemokrater. Inte minst Margit Palmaer förkroppsligade såväl som förespråkade ett sådant band. Hon hade möjligheten för kvinnor att fritt välja livsform och kanske till och med en ny kvinnotyp som mål; ”funkis” var medlet, skriften *acceptera* innehöll anvisningarna. Stockholmsutställningen var visserligen både planlagd och utförd av män, vilka snarare utgått från hur man tänkte sig att det skulle bli i framtiden, än från realiteterna när det gällde hushållsarbetet. Därmed mottogs utställningen inte odelat positivt av kvinnor.⁴⁵ För Margit Palmaer var dock ”funkis” framtiden! Där skulle innehåll och funktion premieras före tradition samt återspeglas i formen.⁴⁶

För Margit Palmaer var socialismen ett medel för kvinnofrigörelse. Endast inom en sådan samhällelig ram skulle kvinnans verkliga ekonomiska frigörelse kunna bli verklighet och kvinnor kunna förena moderskap med yrkesarbete, vilket var såväl en skyldighet som en rättighet.⁴⁷

”Redan Bebel insåg sambandet mellan arbetarrörelse och kvinnoemancipation”, skrev hon någon gång under 30-talet:

”Vad har då socialismen att bjuda kvinnorna? Ja, i själva verket finns det intet i det tidigare antydda kvinnoprogrammet: ekonomisk likställighet, frivilligt moderskap, moderskapsförsäkring, samhällsåtgärder för barnen o. s. v. som faller utanför socialismens ram. Den saken torde icke bara de kvinnor, som acceptera ett dylikt program, men rygga tillbaka inför ett socialiserat samhälle, utan även de män, vilka acceptera socialismen, men i själ och hjärta äro reaktionära i kvinnofrågor, ha gott att erinra sig.”⁴⁸

Att individens intressen kunde få stå tillbaks för kollektivets såg Margit Palmaer som självklart:

”Ty man måste komma ihåg att ett socialistiskt samhälle alltid kommer att kräva en viss disciplin av sina medlemmar, och i gengäld för den trygghet det kommer att ge i viss mån skära ner det liberala samhällets ”obegränsade möjligheter”. Har man sagt a får man säga b – även om det fastnar i halsen.”⁴⁹

Citatet ovan antyder att Margit Palmaer var *en del* av den intellektuella klick av utopister och ”sociala ingenjörer” Yvonne Hirdman talar om, vilka såg inskränkningarna i individens rättigheter som ett litet offer för något större gott. Detta hängde ju dessutom ihop med att hon menade att samhället skulle bli socialistiskt, och då skulle allas rätt stärkas istället för fåtalets.⁵⁰

Något som gjorde starkt intryck på Margit Palmaer var Stockholmsutställningen 1930.⁵¹ I och med utställningen hade en möjlighet att bygga det nya samhället med lycka och rättvisa och bättre bostäder för alla uppenbarat sig, menade hon. ”Stockholmsutställningen 1930 blev utgångspunkten för ett brett allmänt intresse för en ny stads- och samhällsplanering och för en ny byggnadsstil och teknik.”⁵² Stockholmsutställningen visade vägen:

”Bort med tunga statusbetonade stenpalats som de på Östermalm och dess något enklare efterföljare på Norrmalm! Och fram för sol och luft för rena linjer och en ljus färgskala och för breda glasfönster, där man kunde se ut över vida grönområden. Och inte minst: fram för en ny byggnadsteknik som kunde flytta denna luftiga vision ner på jorden. Allt detta tycktes Stockholmsutställningen ge löfte om.”⁵³

Samma år som Stockholmsutställningen ägde rum låg Margit Palmaer i barnsäng och funderade över kvinnors situation samt läste Le Corbusier:

”En svindlande lyckokänsla grep mig. Nu stod vi alla på tröskeln till en ny era, tusenårsriket vinkade om hörnet, och det var de moderna arkitekternas skapelse. Varje människa skulle ha rätt till sol och rymd och grönska, de väldiga, hopgyttade städerna skulle lösas upp i något, som liknade de saligas boningar, tekniken skulle göra livet lätt att leva, även för kvinnorna, och tillvarons lyckomöjligheter skulle räcka till för alla.”⁵⁴

Då hon och maken i juni 1935 befann sig i Paris tog hon tillfället i akt att sammanträffa med Le Corbusier, som hon betecknade som en förkunnare av det nya som skulle komma, och som de svenska pionjäernas, författarna till skriften *acceptera*, föregångare.⁵⁵

Le Corbusier var förebild för en hel generation unga arkitekter. Han menade att arkitekturen skulle överensstämja med den moderna vetenskapens och ingenjörskonstens verklighetsbild, och han ställde det funktionella och det tekniska i centrum.⁵⁶ I Sverige var det fr. a. Uno Åhrén, som blev den tidiga svenska funktionalismens ledande teoretiker, som tidigt inspirerades av Le Corbusier, även om Åhrén med tiden kom att kritisera Le Corbusier för att sätta sitt eget estetiska arbete framför den sociala uppgiften.⁵⁷ Le Corbusier menade att bostaden skulle vara ”en maskin att bo i”, arkitekturen skulle uttrycka funktionen: designprocessen skulle börja med att behoven inventerades – vilken funktion skulle byggnaden ha, och hur kunde de tekniska problemen bäst lösas?⁵⁸

Funktionalismen förde med sig en framtidsoptimism. I *Konsumentbladet* rapporterade Margit Palmaer från en resa i Europa, där hon menade att funktionalismen, tekniken och rationella arbetsmetoder fått till stånd ett nationernas

a-lag, medan gamla Sverige fortfarande var att räkna till b-lagen, och konstaterade också att i rätta händer, rätt begagnad, skulle tekniken bidra till något för människorna gott.⁵⁹

Inte minst för kvinnorna skulle den nya tekniken kunna innebära stora förändringar. Den största av alla revolutionärer, menade Margit Palmaer i tidskriften *Form* 1935, och den lösning kvinnor grep efter för att lösa problemet med att klara hem- och yrkesliv, var den moderna tekniken!

”I själva verket är det just den moderna tekniken som sitter inne med förutsättningarna att lösa, om icke alla så dock en god del av de problem, som plågar den moderna kvinnan – och måhända även mannen – problemet hem och förvärvsarbete, problemet om barnens vård och – varför inte? – hembiträdesfrågan.”⁶⁰

Visserligen hade mycket hänt. Hemmens skötsel hade redan förenklats, men inte tillräckligt. Det var ett absolut kvinnokrav, att vetenskapen och tekniken ställdes i kvinnornas tjänst. Än fanns mycket att göra. Och detta var ytterst en socialpolitisk fråga. Margit Palmaer krävde ”mesta möjliga reformer åt största möjliga antalet hushåll”, och hon var optimistisk: det fanns ”många goda krafter” igång för att problemet skulle lösas.⁶¹

Funktionalism som kvinnopolitisk strategi

En av Örebros mest tongivande kvinnor när det gäller kvinnofrågor under 30- och 40-talen var Margit Palmaer. Hon tänkte sig ett flertal framkomliga vägar för att förändra levnadsförhållan-

dena för kvinnor. I denna text har särskilt en av dessa vägar, eller strategier, analyserats, nämligen rationalisering av hemarbetet medelst funktionalism.

Den funktionalistiska skrift som gjorde stort intryck på Margit Palmaer var *acceptera*. Där menade man att med funktionalismen, med dess rationella metoder och användande av tekniken och industriella produktionsmetoder skulle allmänmänskliga behov kunna tillfredsställas. Här liksom i socialpolitiskt avseende var bostaden central. Denna skulle byggas utifrån väl definierade behov och utifrån de krav det nya samhället och utvecklingen krävde. Bl. a. tänkte man sig en ny familjetyp och därmed en ny kvinnoroll. En stor del av det arbete som kvinnor ditintills utfört i bostaden skulle förläggas till annan plats och utföras i annan form, vilket gjorde avtryck i bostadens utformning.

Margit Palmaer synliggjorde och politiserade det förhållandet att kvinnor var ansvariga för reproduktionen samtidigt som de var ekonomiskt beroende, och hon föreslog lösningar på problemen.⁶² Hela 30- och 40-talen ägnade hon åt att propagera för hushållens rationalisering, så att kvinnor skulle kunna vara *både* yrkeskvinnor och mödrar.

Utbildningen vid Stockholms högskola hade gett Margit Palmaer ett yrke, men knappast kunskaper att sköta ett dåtida tunggrott hushåll. Inte heller hade hon fått med sig de kunskaperna hemifrån. Dock stod det medelklassen till buds att anlita hemhjälp för en billig penning. Emellertid infann sig ett problem: bristen på hemhjälp. Speciellt för yrkesarbetande kvinnor i familjer med låga inkomster var det hur som helst

omöjligt att lösa hemarbetsfrågan med betald hemhjälp. Samtidigt öppnade den nya tekniken nya möjligheter. Om den togs i hushållens tjänst skulle hemhjälperna inte behövas, och husmödrarna skulle kunna yrkesarbeta utanför hemmet. Med hjälp av t. ex. disk- och tvättmaskiner, industriellt producerad mat och konfektion skulle hushållsarbetet underlättas.⁶³

Margit Palmaers agerande går att förankra i de egna livserfarenheterna och i samtidens idéströmningar. Hon var politiskt radikal och engagerad i kvinnofrågor. I den medelklassmiljö där Margit Palmaer växte upp gavs ingen erfarenhet av att sköta ett hushåll. Att detta emellertid var en uppgift som med tiden, med äktenskap och barn, ålåg henne, men som innebar en livssituation som hon var missnöjd med, gjorde att hon ville få till stånd lösningar som möjliggjorde för kvinnor att förena moderskap med yrkesarbete – husmor, det skulle kvinnan dock fortsätta vara. Något annat var otänkbart.

Erfarenhetens betydelse blir också tydlig i strategivalet. Strategin hade praktiska och erfarenhetsmässiga utgångspunkter, kvinnors behov skulle tillfredsställas. Det var de praktiska problemen, de som hindrade kvinnor från att vara det de ville vara som skulle lösas.

För att lösa problematiken tänkte sig Margit Palmaer rationalisering, kollektivering och att staten skulle ta ansvar – men ej t. ex. att mannen skulle hushållsarbete och vårda barn. Då det vid den tiden, får man tänka sig, var en alltför radikal tanke att man och kvinna skulle dela på hushållsarbetet var detta snarare att betrakta som en utopi, en framtidsvision om ett kvalitativt anorlunda sätt att leva.⁶⁴

Kvinnorollen var, menar etnologen Lissie

Åström, uppfattad som naturlig, och var ingen ordning som man ifrågasatte. Kvinnor opponerade sig följdriktigt i allmänhet inte mot kvinnollen. De betraktade äktenskapet som ett naturligt sätt och som det bästa sättet att klara av den egna livssituationen. Att ingå äktenskap var, och här knyter Åström uttryckligen an till en artikel av Margit Palmaer, som det då tedde sig både välbehövligt och välbetänkt. Försörjningens problem minskade och samtidigt hade de följt kvinnans rätta bestämmelse. Åström menar att kvinnornas väl och vet faktiskt berodde på om de kunde inordna sig i strukturen och inta en underordnad plats.

En som dock protesterade var Margit Palmaer!⁶⁵ Hennes egna erfarenheter visade att det var praktiskt taget omöjligt att, om man så ville, förena moderskap med yrkesarbete på ett tillfredsställande sätt, d. v. s. utan att arbetsbördan blev orimlig. Därmed drog hon en lans för aktiva strategier för förändring, i motsats till dessa mer passiva, om än rationella sätt att hantera sin livssituation. Kvinnor skulle inte behöva välja mellan moderskap och yrkesarbete. De måste gå att förena menade hon – om bara samhället byggdes därefter.

För Margit Palmaer var kvinnor inga offer. Allt vad kvinnor ville göra och vara skulle de också kunna göra och vara. Det gällde bara att förmå samhället att ta sitt ansvar. Hon menade också att det fanns ett gemensamt kvinnointresse, oavsett klasstillhörighet, i att förhållandena för kvinnor ändrades. Kvinnors problem lades utanför individerna – det personliga blev politiskt – och gjordes till ett samhällets problem, samtidigt som detta legitimerades med att det också skedde i samhällets *tjänst*.

En idé Margit Palmaer hade, vilken har sin förankring i ett socialistiskt tänkande om kvinnan, var att genom arbetet skulle kvinnans ställning bli en annan. Framför allt skulle hon inte behöva bli försörjd, och hon skulle kunna ägna sig åt det hon själv ansåg sig mest lämpad för. För detta krävdes dock insatser. Hemarbetet behövde rationaliseras, teknifieras och en del av det som tidigare producerats i hemmen, företrädesvis av husmodern, skulle produceras industriellt. Här hade samhället ett stort ansvar, menade Margit Palmaer, även om hon inte var den som satt med armarna i kors och väntade, utan mycket väl kunde tänka sig att själv tillskapa institutioner som hon menade att kvinnor hade behov av. Hon menade också att om arbetarrörelsen tillsammans med kvinnor kunde göra modernismen och funktionalismen till sina program, så fanns en stor förändringspotential vad gällde förhållandena för kvinnor. Tidens socialistiska strömningar, den nya tekniken och den funktionalistiska tidsandan utnyttjades med tanken att förändra och förbättra livssituationen för kvinnor. Funktionalismen kunde, rätt använd, göra mycket för att förändra kvinnornas villkor. Då skulle inte kvinnor behöva ta sin flykt till äktenskapet för att undvika konflikten som uppstod om kvinnan ville yrkesarbeta och ha barn. Därför var funktionalismen, med dess personella och idémässiga band med den maktbärande socialdemokratin, en för tiden möjlig strategi. För Margit Palmaer som var socialist låg detta tänkesätt nära till hands. Inom socialismens och funktionalismens ramar rymdes ett kvinnoprogram!

I motsats till författarna till *acceptera*, som trodde att en ny familjetyp skulle leda till en ny

kvinnoroll, vilket i sin tur föränledde en annan planlösning av bostaden, trodde inte Margit Palmaer att en förändring för kvinnor i den riktningen skulle inträffa per automatik. Nej, man måste tillskapa nya möjligheter för kvinnor, och då kunde funktionalismens innehåll användas. Funktionalismen, som den framställdes i skriften *acceptera*, hade i sig ingen ambition att ändra förhållandet mellan kvinnor och män eller specifikt kvinnors situation. Men vad i funktionalismen skulle kunna hjälpa kvinnor? Margit Pal-

maer tänkte pragmatiskt och funktionalistiskt: Där funktionalisterna talade om allmänmänskliga behov, talade Margit Palmaer dessutom om *kvinnors* praktiska behov. Behov som nu kunde tillfredsställas, och som var såväl generaliserbara som reella och identifierbara. Rationella produktionsmetoder och tekniken skulle bli kvinnans befriare. Det maskinmässigt producerade skulle ersätta de hantverksmässigt producerade varorna. Vetenskapen skulle ställas i kvinnornas tjänst.⁶⁶

Noter

1. Palmaer, Margit, *En husmor lever färligt*. Stockholm 1944, s. 215.
2. Palmaer, Margit, *Sovjetryska scenerier*. Stockholm 1928, s. 159f.
3. Jfr. Hagberg, Jan-Erik, *Tekniken i kvinnornas händer*. Malmö 1986, s. 129ff.
4. Margit Palmaer var en av de mer frekventa skribenterna i *Morgonbris* och i *Tidevarvet* under 30-talet. I *Morgonbris* syns en positiv syn på funktionalismen när det gällde kvinnans roll i samhället och hemarbetsfrågan. I *Tidevarvet* dominerade befolkningsfrågan som diskussionsämne, och funktionalismen upptog just inte någon plats i tidningen. Se Renée Frangeur, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifna kvinnor i mellankrigstidens Sverige*. Lund 1998, s. 223, 227ff, 241.
5. Myrdal, Alva & Gunnar, *Kris i befolkningsfrågan*. Stockholm 1934, s. 229. (s. 269 i folkupplagan 1935).
6. Ohlander, Ann-Sofie, "Det osynliga barnet: Kampen om den socialdemokratiska familjepolitiken". I *Socialdemokratiens samhälle 1889–1989*, red. Misgeld, Molin och Åmark. Stockholm 1989, s. 179ff.
7. SOU 1947:26, s. 11ff, s. 23ff.
8. SOU 1947:26, s. 202. Strömberg, Thord, "Historien om bostadsmarknadens politisering: Socialdemokraterna och bostadsfrågan", i *Socialdemokratiens samhälle 1889–1989*, red. Misgeld, Molin och Åmark. Stockholm 1988, s. 160.
9. Hirdman, Yvonne, *Att lägga livet till rätta – studier i svensk folkhemspolitik*. Stockholm 1989, s. 98f.
10. SOU 1945:63, s. 3. Strömberg, s. 163. Om Åhrén, se Elander, Ingemar, *Det nödvändiga och det önskvärda: En studie av socialdemokratisk ideologi och regionalpolitik 1940–72*. Stockholm 1978, s. 48. Elander menar att socialdemokratin i kraft av sin parlamentariska styrka var det parti som vid tiden hade det politiska initiativet och att den socialdemokratiska anknytningen var tydlig hos flera radikala samhällsplanerare, bl. a. Åhrén. Jfr. äv. Jan Olof Nilsson, *Alva Myrdal, en virvel i den moderna strömmen*. Stockholm/Stehag 1994, s. 187ff.
11. Råberg, Per G., *Funktionalistiskt genombrott: Radikal miljö och miljödebatt i Sverige 1925–1931*. Stockholm 1972, s. 14f.
12. Franzén, Mats & Sandstedt, Eva, *Välfärdsstat och byggande: Om efterkrigstidens nya stadsmönster i Sverige*. Lund 1993, s. 181.

13. Åhrén, Uno, *Arkitektur och demokrati*. Stockholm 1942.
14. Rådberg, Johan, *Drömmen om atlantångaren: Utopier och myter i 1900-talets stadsbyggande*. Stockholm 1997, s. 87, s. 18.
15. Den författades av Gunnar Asplund, Wolter Gahn, Sven Markelius, Gregor Paulsson, Eskil Sundahl och Uno Åhrén. Samtliga var inblandade i Stockholmsutställningen, Paulsson som general-kommissarie, övriga som arkitekter. Se Tor Hedberg, *DN* 8/6 1931, Einar Rosenberg, *Social-Demokraten* 3/6 1931. Andra på Stockholmsutställningen följande skrifter var Gustaf Näsströms *Svensk funktionalism* (Stockholm 1930), och Gotthard Johanssons *Funktionalismen i verkligheten* (Stockholm 1931).
16. Asplund m. fl., *acceptera*. Stockholm 1931, s. 44f, s. 47. Jfr. *SOU* 1945:63 s. 91 där man menar att 30-talets bostadspolitiska ambition var just denna att göra bostadspolitiken till mer än en nödåtgärd.
17. *acceptera*, s. 79ff.
18. *Ibid.*, s. 44.
19. *Ibid.*, s. 58–71. Kritik mot utställningen från kvinnor jfr. Hagberg, s. 120ff. Äv. Wickman, Kerstin, "Bohaget – kvinnans trygghet och verk", i *Den okända vardagen: Om arbetet i hemmen*, Åkerman, Brita m. fl. Stockholm 1983, s. 255f.
20. *acceptera*, s. 72ff.
21. *Ibid.*, s. 14–25.
22. *Ibid.*, s. 148.
23. *Ibid.*, s. 150ff.
24. *Ibid.*, s. 196ff. Det funktionalistiska projektet som framlades i *acceptera* var i sin helhet ett kulturellt projekt. För att tala med Gustaf Näsström, en av de positivt inställda recensenterna av *acceptera*: Arkitekten har ett socialt patos som betingar ett kulturansvar. Arkitektens arbete blir således mycket mer än att lösa stadsplane- och byggnadsproblem. *Stockholms Dagblad* 23/5 1931.
25. Åkerman, Brita m. fl. *Vi kan, vi behövs. Kvinnorna går samman i egna föreningar*. Stockholm 1983, s. 127.
Även Palmaer 1944, s. 7.
26. MPW personarkiv, Biografiskt, Självbiografiska noteringar 3 och 7. Jfr "Lärdomen från Alexandra Kollontaj", intervju med Margit Palmaer Waldén i Åkerman m. fl.
Palmaer 1944, s. 7ff.
27. Palmaer 1944, s. 7–15.
28. Jfr. Åkerman m. fl., s. 128.
29. Kollontaj, Aleksandra, *Kvinnans ställning i den ekonomiska samhällsutvecklingen*. Stockholm 1971. Textbearbetning efter Frams originalutgåva 1926 av Kollontajs föreläsningar vid Sverdlovuniversitetet i Leningrad 1921.
30. Palmaer 1928, förord.
31. MPW personarkiv, Utrikes. Maskinskrivet manus: "Det Ryssland vi trodde på". I samma text menar hon att de brister som faktiskt iaktogs, t. ex. beträffande landets militarisering och avsaknad av yttrandefrihet lät sig förklaras med att allt fortfarande var under uppbyggnad, och att detta skulle lösas när det socialistiska samhället var ett faktum. Ändamålet fick i dåläget helga medlen. Med tiden fick hon dock allt svårare att bibehålla denna tro. Hennes tro på socialismen fortlevde dock. "Men tron på socialismen, den socialism som skall byggas på mänskiorätt och människovärde, icke på våld och förtryck, den lever."
32. Palmaer 1928, s. 172f.
33. Apropå den kris det innebar för Margit Palmaer när yrkeskvinnan kanske hade att bli hemmamamma frågade hon sig: "Var det mig det var fel på eller var det samhället? Skulle man snällt anpassa sig eller skulle man bryta sig loss?" MPW personarkiv, Biografiskt, NANT "Vägen till Örebro". Se äv. Palmaer 1944, s. 85.
34. Jfr. Larsson, Katarina, opubl. uppsats "Utopiskt feministiskt tänkande i Örebro", Högskolan i Örebro 1997, s. 14f.
Palmaer 1944, s. 128f, s. 130f.
MPW personarkiv, Övrig dagspress, Örebro Dagblad (?) 30-t, "Hembiträdesfrågan ett stort problem". *Daggdryning*, Örebro läns socialdemokratiska kvinnodistrikt 1943, "Kvinnornas fred". *Vi*, artiklar, *Vi*, 1945–46, "Parklek året runt", *Vi*, odat.

- 40-tal "Kvinnor i en landsortsstad".
35. Palmaer 1944, s. 30.
36. MPW personarkiv, Biografiskt, Självbiografiska noteringar 6.
37. Palmaer 1944, s. 215. Jfr. inledningen, s. 51f. Se äv. Larsson K, s. 10.
38. Palmaer 1944, s. 128f.
39. Ibid., s. 54ff
40. MPW personarkiv, Krönika i *Socialdemokraten* 4/5 1936, "Modernism och arbetarrörelse".
41. MPW personarkiv, *Husmodern* 1931 (1939?), "Mors ämbar". Husmoderns redaktion understryker dock att författarinns åsikter inte är redaktionens. En gammaldags "hemmens kvinna" representerar ofta högre livsvärden än "den där yrkeskvinnan som förf. för fram till lov och pris." Jfr. Åström, Lissie, "Husmodern möter folkhemmet", i *Modärna Tider*, red. Frykman och Löfgren. Malmö 1985.
- Se äv. MPW personarkiv, Veckopress artiklar, "Om de unga visste, om de gamla kunde", odat. artikel, efter andra världskriget.
42. MPW personarkiv, *Konsumentbladet* 1934, "Kvinnan av idag. HUSMODERN".
43. MPW personarkiv, "Om de unga visste, om de gamla kunde". Jfr. äv. Palmaer 1944, s. 46.
44. MPW personarkiv "Om de unga visste, om de gamla kunde". *Form* 1935, "En husmors önskelista". Hirdman, s. 101ff.
- Om kamratförhållandet, jfr. Margit Palmaers möte med Alexandra Kollontaj under studieresan i Sovjet-Ryssland 1928. I sin bok *Sovjetryska scenerier* återger hon Kollontajs yttrande: "– Kamratskapet – det bästa i kärleken. Framtidens män och kvinnor kommer att bli kamrater, i allt djupare bemärkelse, och deras kamratskap kommer att grunda sig på gemenskap, på gemensamma intressen och på gemensam kärlek till det stora hela. Det rent sexuella kommer däremot att bli allt mer underordnat /.../. " Palmaer 1928, s. 194. Äv. Margit Palmaer, "Om de unga visste, om de gamla kunde".
45. Hagberg, s. 123.
46. MPW personarkiv, Veckopress artiklar, "Ungdom i fasadbelysning", Unga tankar 1932.
47. Jfr. Larsson K, s. 4.
- MPW personarkiv, odat. *Örebro Kuriren* "Tror Open Door på storken?". "Kvinnor och kulturkamp", FIB 1938:5.
48. MPW personarkiv, krönika i *Socialdemokraten* 30-tal, "Medelklasskvinnorna och socialismen". Det program som åsytades var ett socialt reformprogram som, menade Margit Palmaer, endast kunde genomföras i ett socialiserat samhälle. Det som förordades var kollektiva lösningar, t. ex. barnomsorg, i samhällets regi.
49. Ibid.
50. Jfr. t. ex. MPW personarkiv, odat. *Morgontidningen*, "Kollektiv individualism". "Medelklasskvinnorna och socialismen". "Kvinnor och kulturkamp", FIB 1938:5.
- Jfr. med Åhrén i Bostadssociala utredningens slutbetänkande SOU 1945:63, Ett planmässigt samhällsbyggande, s. 610f.
51. Jfr. Åkerman, s. 129.
52. MPW personarkiv, Utrikes, "Möte med Le Corbusier", maskinskrivet manus.
53. Ibid.
54. Palmaer 1944, s. 86.
55. MPW personarkiv, "Möte med Le Corbusier", *Konsumentbladet*/Vi 1936:25 "Poet i betong, profet i ljus". För Margit Palmaers beundran för Le Corbusier, se äv. "Fanfar i järn, glas och betong", artikel i *DN* 1937.
56. Rådberg s. 13.
57. Råberg s. 31.
- Rudberg s. 10.
58. Encyclopaedia Britannica online 990310, "functionalism".
59. MPW personarkiv, Reseintryck, "A och B i Europa", *Konsumentbladet* 1935:51/52.
60. MPW personarkiv, *Form* 1935, "En husmors önskelista".

61. Ibid.
62. Jfr. Ohlander, s. 171, 177.
Larsson K, s. 9.
63. Se t. ex. MPW personarkiv, "Framtidens husmodrar", *Husmodern* (?).
Palmaer 1944, s. 52f.
Jfr. Hagberg, s. 13f.
64. Om Margit Palmaer som "realistisk utopist" se Larsson K.
65. Åström, s. 228ff.
66. Funktionalismens idé om kollektivets behov och kollektiva lösningar stämde också väl överens med Margit Palmaers tro på desamma. Kollektivism som kvinnostrategi skall dock behandlas vid ett senare tillfälle, och kommer att redovisas i min kommande avhandling.

Källor och referenser

- Margit Palmaer- Waldéns (MPW) personarkiv. Arkivcentrum, Örebro.
- Asplund m. fl., *acceptera*, Stockholm 1931.
DN 8/6 -31, Hedberg, TOR.
- Elander, Ingemar, *Det nödvändiga och det önskvärda: En studie av socialdemokratisk ideologi och regionalpolitik 1940-72*. Stockholm 1978.
- Encyclopaedia Britannica online 990310, "functionalism".
- Frangeur, Renée, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige*. Lund 1998.
- Franzén, Mats och Sandstedt, Eva, *Välfärdsstat och byggande: Om efterkrigstidens nya stadsmönster i Sverige*. Lund 1993 (1981).
- Hagberg, Jan-Erik, *Tekniken i kvinnornas händer*. Malmö 1986.
- Hirdman, Yvonne, *Att lägga livet till rätta - studier i svensk folkhemspolitik*. Stockholm 1989.
- Johansson, Gotthard, *Funktionalismen i verkligheten*. Stockholm 1931.
- Kollontaj, Alexandra, *Kvinnans ställning i den ekonomiska samhällsutvecklingen*. Stockholm 1971.
- Larsson, Katarina, "Utopiskt feministiskt tänkande i Örebro", opubl. uppsats, Högskolan i Örebro 1997.
- Myrdal, Alva och Gunnar, *Kris i befolkningsfrågan*, Stockholm 1934.
- Nilsson, Jan Olof, *Alva Myrdal, en virvel i den moderna strömmen*. Stockholm/Stehag 1994.
- Näsström, Gustaf, *Svensk funktionalism*. Stockholm 1930.
- Ohlander, Ann-Sofie, "Det osynliga barnet: Kampen om den socialdemokratiska familjepolitiken", i *Socialdemokratins samhälle 1889-1989*, red. Misgeld, Molin och Åmark, Stockholm 1989.
- Palmaer, Margit, *Sovjetryska scenerier*. Stockholm 1928.
- Palmaer, Margit, *En husmor lever farligt*. Stockholm 1944.
- Rudberg, Eva, "Svensk funktionalism", i *Arkitektur* 1980:4.
- Råberg, Per G, *Funktionalistiskt genombrott: Radikal miljö och miljödebatt i Sverige 1925-1931*. Stockholm 1972.
- Rådberg, Johan, *Drömmen om atlantångaren: Utopier och myter i 1900-talets stadsbyggande*. Stockholm 1997.
Social-Demokraten 3/6 -31, Rosenberg, Einar.
SOU 1945:63.
SOU 1947:26.
Stockholms Dagblad 23/5 1931. Näsström, Gustaf.
- Strömberg, Thord, "Historien om bostadsmarknadens politisering: Socialdemokraterna och bostadsfrågan", i *Socialdemokratins samhälle 1889-1989*, red. Misgeld, Molin och Åmark. Stockholm 1989.
- Wickman, Kerstin, "Bohaget - kvinnans trygghet och verk", i *Den okända vardagen: Om arbetet i hemmen*, Åkerman, Brita m. fl. Stockholm 1983.
- Åhrén, Uno, *Arkitektur och demokrati*. Stockholm 1942.
- Åkerman, Brita m. fl. *Vi kan, vi behövs: Kvinnorna går samman i egna föreningar*. Stockholm 1983.
- Åström, Lissie, "Husmodern möter folkhemmet", i *Moddärna Tider* red. FRYKMAN och Löfgren. Malmö 1985.

Elsa Larcén

– en svensk sångarvalkyria i Tredje riket

KNUT PERSSON

Den 14 september 1934 gavs *Tannhäuser*, en opera av Richard Wagner, på Deutsche Oper i Berlin, ett operahus i Charlottenburg som invigts 1912. Redan en timme före föreställningen började hade en stor mängd människor samlats utanför operahuset, som var behängt med hakkorsflaggor. Man väntade på Hitlers, Führerns, ankomst, som blev starkt bejublad.

Inne i operahuset mottogs Hitler av riksekonominister Walter Funk och av operans generalintendent Wilhelm Rode. Begeistrade ovationer mötte Hitler, då han intog sin plats i den stora mittlogen. Av närvarande partipampar märktes Goebbels, riksminister Frick, generalöverste von Blomberg, von Papen, Raeder, Alfred Rosenberg m.fl. Diplomatiska kåren var väl representerad. Bland publiken fanns också den berömda dirigenten Wilhelm Furtwängler. Föreställningen var en öppnings- och festföreställning.

Ingen mindre än Karl Böhm dirigerade och hade framför sig en förnämlig solistensemble:

i titelrollen Eyvind Laholm, Elisabeth Rethberg (stor stjärna bl.a. vid Metropolitan i New York och vid festspelen i Salzburg fram till 1940) sjöng Elisabeth, norskfödde basen Ivar Andréson som Hermann. Som Venus, ett allt annat än lätt parti, gjorde svenskan Elsa Larcén en sensationell debut.

Om detta skrev *Svenska Dagbladet* (översättningar från recensioner i tyska tidningar):

”Äntligen en Venus, som tillfredsställer både öga och öra. I Elsa Larcén från operan i Stockholm lära vi känna en mycket högt kvalificerad sångerska. Hennes sopran är verkligt frisk och ljus, höjden har en sällsynt glans och en ovanlig styrka, en Venus, som inte blott hade en vacker apparition utan även ett temperament, som *Tannhäuser* kräver.

I övriga Berlin-tidningar läser man liknande stundom till och med entusiastiska omdömen. Elsa Larcén låter oss som Venus höra en utomordentligt voluminös stämma och ett personligt konstnärstemperament [---] en sopran av starkaste dramatiska kraft har operan förvärvat med

Elsa Larcén [— —]. Operans nya högdramatiska sångerska hemför en fullständig seger med sitt yppiga organ [— —]. Härligt klingade Elsa Larcéns stämman när hon gav oss en idealisk Venus.”

Det hade väckt stort uppseende, när Elsa Larcén i januari 1934 jämte två andra solister inte fått

sitt kontrakt med Operan i Stockholm förlängt. Hon reste då till Berlin och fick där provsjunga på Deutsche Oper. Hon fick på stående fot överraskande engagemang. Gagget blev ett av de högsta vid operan, och nyheten spreds i pressen. Märkligt var att hon skulle sjunga högdramatiska Wagnerpartier, utom Venus även Isolde och

Elsa Larcén som Isolde vid Deutsche Oper. Berlin i januari 1935.

Brünnhilde. I Stockholm hade hon som kontralt mest sjungit mindre gumroller och liknande. I Berlin var man förvånad över att Stockholmsoperan inte behållit en sådan kraft. Redan den 3 oktober 1934 sjöng hon med stor framgång Brünnhilde i *Valkyrian*.

Malmö – Stockholm

Om vi går tillbaka i tiden föddes Elsa Larcén i ett hus Norra Vallgatan 20–22 (numera rivet) i Malmö den 8/II 1902. Fadern Karl August Larcén, född 7/II 1869 (avled den 22/7 1940), var lokförare, senare lokmästare, vid SJ. Modern Charlotta, född Richter den 28/II 1876 (avled den 17/8 1955). En broder, Carl Anton, kallad "Nante", var född den 7/9 1899 (avled 1991) och en yngre bror Jan föddes den 4/7 1911. Familjen flyttade från Malmö till Nässjö 1919, där Elsa arbetade som kontorist. Hon var medlem i en sångkör där och var senare under karriären, 1934, 1945 och 1946, solist vid konserter i Nässjö.

När hon blev arbetslös, sökte hon sig till Stockholm, där hon 1924–1931 blev elev till en känd sångpedagog, Clary Morales. Hon fick gå som extraelev vid Operaskolan, tills hon 1926 debuterade som Erda i *Rhenguldet*. 1927 blev hon elev och stipendiat vid Operan och hade 1930–1934 engagemang där som solist i altfacket. Vid några tillfällen sjöng hon mezzosopranroller.

I hennes repertoar ingick Marit i *Flygande holländaren*, Magdalena i *Mästersångarna i Nürnberg*, Ulrika i *Maskeradbalen*, Azucena i *Trubaduren*, Amman i *Boris Godunov*, Unn i *Arnlfjot* och Brita i *Kronbruden*. Ett framträdande som Ortrud i *Lohengrin* med hovsångarparet Brita Hertzberg–Einar Beyron blev inte helt lyckat.

Kritiken var omild men borde nog ha gällt inte bara sångerskan utan även instuderingen; senare i karriären blev Ortrud en av hennes mest rosade roller.

Hon var med, när den store bassångaren Sjaljapin gästspelade i titelrollen som Boris Godunov. Om detta har hennes väninna och sångarkollega Naima Lindgren-Erwald berättat för mig. Hans beteende på scenen föranledde henne att säga: "Han var en ryslig karl." Sjaljapin blev tydligen betagen i de unga damerna och inbjöd dem till ett party efter föreställningen.

Stockholmsoperan hade vid denna tid många sångare av världsklass: Kerstin Thorborg, Gert-rud Pålsson-Wettergren, David Stockman, Helga Görlin och operachefen själv, John Forsell. I begynnelsen av sina framgångsrika karriärer var Jussi Björling, Sigurd Björling, Joel Berglund och Set Svanholm, de två sistnämnda senare operachefer i Stockholm.

John Forsell har fått ett eftermäle som en diktatorisk operachef. Hans cirkulär med rubriken "Magra" till solisterna väckte stor uppståndelse. För en av operans bästa krafter, Greta Söderman, ledde detta till en avbruten karriär.

Elsa Larcéns röst var redan under Stockholmstiden mycket stor och hade en underbar sammetsliknande glans, och hon fick en trogen beundrarskara.

Till Carl-Gunnar Åhléns CD-box *John Forsell, the last singing despot*, hör ett texthäfte, i vilket finns utdrag ur Forsells anteckningar från sångares provsjungningar för honom. Omdömena är oftast hårda men på några står "en acquisition".

Om Elsa Larcén skrev Forsell år 1925: "[— —] utmärkt vacker, varm, mjuk alt, helt elevaktig.

Om intelligensen räcker för inhämtande af bildning såväl allmän – som musikalisk, bör det kunna bli något”.

Och ett år senare 1926: ”Fortfarande vacker stämma, särskilt i mezzavoce, rösten blivit högre och ljusare. Tjocka fula vokaler. Fullkomligt uttryckslös. Tänk om denna stämma satt på en intelligent och temperamentsfull människa!”

Elsa Larcén var en person, som inte var rädd för att säga ifrån, och det förefaller som om hon på något sätt kommit på kant med John Forsell. Detta var, om inte helt så dock en bidragande orsak till, att hon i januari 1934 inte fick förnyat kontrakt. Men om hon stannat, hade hon kanske fortsatt med mindre roller i Stockholm och inte gjort sin stora karriär.

Stort genombrott i Berlin

Om Berlin-debuten i september 1934 är redan talat. Nu till den 18 januari 1935. Elsa Larcéns första Isolde blev en framgång, som gav eko i pressen. Karl Böhm gästdirigerade åter, Tristan sjöngs av Elsa Larcéns favoritternor Gotthelf Pistor, Ivar Andréson var Kung Marke, Wilhelm Rode Kurwenal och Luise Willer Brangäne.

I *Steglitzer Anzeiger* skrevs: ”Deutsches Opernhaus har haft turen att i Elsa Larcén finna en Isolde, som äger en stämma av stort format, en röst som fullständigt klarar av sångpartiets väldiga krav och ännu i slutscenens, kärleksdödens, extatiska ögonblick utvecklar en förvånansvärd lyskraft.”

Berliner Börsen-Zeitung: ”Elsa Larcén är i avundsvärd besittning av röstresurser, som det inte tycks finnas gränser för. Hon behöver på sitt nuvarande stadium inte alls skona rösten och ris-

ken för trötthet tycks inte existera för henne.”

Berliner Morgenpost: ”Inte ofta får man höra detta verk skönare sjunget. Framför allt var Elsa Larcéns Isolde en glädjande överraskning. Sångerskan har avrundat skärpan till välljud, så att rösten, tonernas skönhet och lättheten i sången knappast lämnar något övrigt att önska. Lyckas det henne sedan att i uttryck och spel spegla den inre och yttre rörelsen och musikens mångfaldiga karakteristik har hon få rivaler att frukta.”

På liknande sätt var det superlativer i ett stort antal tyska tidningar.

I april 1936 var det dags för Siegfried-Brünnhilde. Recensionerna var då inte alls dåliga men inte fullt så översvallande som innan.

Kring månadskiftet mars/april 1939 sjöng hon denna roll vid ett tyskt gästspel på La Scala-operan i Milano, tillsammans med Max Lorenz, hjältetenor, berömd för framträdanden vid Wagnerfestspelen i Bayreuth, och den då unge Hans Hotter, som senare gjorde världskarriär, särskilt som hjältebaryton. Det rörde sig om ett tyskt gästspel, som skulle manifesteras det tysk-italienska samgåendet. Hitler och Mussolini visade upp sig på en helsida i programmet. Inte minst sensationell var framgången som Fältmarskalkinnan i *Rosenkavaljeren* i maj 1936. *Berliner Tageblatt* skrev: ”Med sin fältmarskalkinna gav Elsa Larcén en av sina bästa operaprestationer inte bara vokalt utan också i karakteriseringen av en åldrande, i hjärtat ung kvinnas stilla tragedi.”

Redan en månad senare gjorde hon med stor lycka den stora rollen som Brünnhilde i *Ragnarök*.

De roller hon sedan framträdde i var: Martha i d'Alberts *Låglandet*, Donna Anna i *Don Juan*, Leonore i *Fidelio*, Mutter Ulrike i *Bundschuh*,

Fürstin i *Adriana Lecouvreur*, Kundry i *Parsifal*, Eglantine i *Euryanthe*, Fürstin Sophie i *Katarina*, Elektra i *Idomeneo*, Santuzza i *Cavalleria Rusticana*, titelrollen i *Hille Bobbe*, Taumännchen i *Hänsel und Grethe*.

Det förekom en och annan gång att hon enligt kritiken skulle låtit vass eller gäll i de högsta fortelägena. Hon var ju från början alt och sade själv att man måste ha skrikövningar för att komma upp i höjd.

Elsa Larcén hade efter hand blivit en omfångsrik dam och genomgick till och med vikt-väktarliknande kurer. För den vokala resonansen var det sannolikt en fördel att inte vara spenslig.

Under Berlintiden gästspelade hon på flera tyska scener utanför Berlin och uppträdde även i Bryssel, Wien och Prag.

I Hans Eberts *Hille Bobbe* visade Elsa Larcén en helt annan sida av sin förmåga. Hon hade där en karaktärsroll utan egentliga arior. Kritiken lovordade denna hennes rolltolkning.

1937 förlänades hon titeln *Kammersängerin* vid Deutsche Oper.

1943 blev situationen i Berlin på grund av bombningarna allt svårare. Elsa Larcén lyckades avvärja hot om att en del av hennes femrumslägenhet togs i anspråk för flyktingar. Det blev också svårt få tillstånd köpa de kläder hon behövde. Operahuset bombades 1943, men man fortsatte spela i Admiralspalats fram till den 1 september 1944, då teatrarne i Tyskland fick stängas.

Elsa Larcén reste till Sverige i början på 1944, och såvitt kunnat utronas återvände hon ej förrän 1950, då hon som gäst sjöng Isolde vid Staatsoper.

En stor trygghet för henne i Berlin var kungspudeln Pojken, som var arméutbildad och som

hon hade med sig då hon begav sig hem från operan.

Elsa Larcén förblev på grund av kriget okänd i hemlandet. Betecknande är förväxlingarna med Nanny Larsen-Todsen, som gjorde sig ett stort namn, inte minst i Bayreuth i det högdramatiska rollfacket i slutet på 1920-talet. En tidning skrev vid ett tillfälle "Elsa Larcén-Todsen".

Svår tid i Sverige

Tillbaka i Sverige fick Elsa Larcén en allt annat än lätt tid. Från Tyskland återvändande svenskar betraktades med misstro. Man tog dem för nazister även om de inte på något sätt sysslade med politik. Hon hade träffat Hitler, som hade sagt att han ju bara ville fred. "Hur kunde han vara så falsk", sade Elsa Larcén till mig.

Att Elsa Larcéns karriär inte blev annorlunda berodde på andra världskriget. Andra svenskor med liknande levnadsöde var Zarah Leander och Kristina Söderbaum, men eftersom dessa var vid filmen hade de betydligt större kontakt med regimen, i synnerhet Goebbels. Det finns de som anser att de skulle lämnat Tyskland, men de kunde ju inte veta hur länge kriget och nazistregimen skulle fortsätta. Om de skulle kunna försörja sig i Sverige var synnerligen oviss.

Operan i Stockholm gav henne ingen chans, och de framträdanden hon gjorde vid romans-aftnar blev inte alltid väl mottagna av kritikerna i pressen. En konsert i Lilla konserthussalen i december 1943 slutade snöpligt. Hon hade på sig en i halsen för trång klänning, och i slutet av *Isoldes kärleksdöd* blev det svårt få fram tonerna. Kritikerna förstod inte anledningen utan talade om indisposition. Vid ett tillfälle 1944 rubriceras re-

ensionerna ”Vokal tungvik ” och ”Röstatletik”.

Fram till 1952 gav Elsa Larcén konserter även i Finland och sjöng både Isolde och Ortrud på operan i Helsingfors med den allra finaste kritik och under mäktigt publikt bifall. Varför det inte blev mer på Helsingforsoperan är förvånande. Hon hade också börjat ta sångarelever i Finland, vilket hon också gjort i Sverige.

1952 flyttade hon så till Helsingfors, där hon bodde i en lägenhet på Unionsgatan återstoden av sitt liv. Hon hade fått hjälp till bostaden av J. P. Åhlén, grundare av den stora postorderfirman Åhlén & Holm och en stor mecenat. Hans dotter Gun hade bedrivit sångstudier och var god vän med Elsa Larcén.

I Finland blev Elsa Larcén en mycket anlitad och uppskattad sångpedagog. Erik Bergman, kompositör och körledare, sände många elever till Elsa Larcén. Tom Krause, en av sin tids mest berömda barytoner, gick en tid för henne och av övriga kan nämnas Mustakallio (Callio), Aino Takala, Mikko Plosila och Usko Salmi.

Många elever har uttalat sin uppskattning av henne både som människa och som sångpedagog. Hon beskrivs som positiv och uppmuntrande, lektionerna som vitamininjektioner.

Varje julhelg brukade Elsa Larcén, som aldrig var gift, tillbringa i föräldrahemmet, Brommagatan 20 i Helsingborg. När modern på 1950-talet vårdades på sjukhem började Elsa Larcén sjunga vid julbönen på sjukhem, vanligen ”O, helga natt”. Detta gjorde hon i hela tjugofem år. Minst en gång sjöng hon i Allerums kyrka utanför Helsingborg. I Finland lärde hon sig aldrig finska. Detta kan tas som ett tecken på att hon inte helt

trivdes där, att hon kände sig landsförvisad.

Vid julbön på Bergalids mentalsjukhem 1968 spelades hennes sång in på rullband – hon var då 66 år – som senare av Arkivet för ljud och bild i Stockholm togs om hand och överfördes till en kassett. Detta är det enda dokument som kunnat finnas med hennes röst, om man undantar två ord ”Dienen, dienen” i tredje akten av *Parsifal* från en radioinspelning 1943 under den berömda Knappertsbusch. Hon sjöng i radio i Finland och i Sverige och även i Königsberg men allt är borta, tyvärr.

Efterforskningarna om sångerskans karriär har mött stora svårigheter. Högst få vet att hon existerat, och de som var med under hennes storhetstid har gått bort. Det som gjort det möjligt att kartlägga hennes karriär har varit hennes unika urklippssamling med recensioner och artiklar från 1926 till 1952. Detta arkiv är mycket noggrant och minutiöst upplagt. Jag föreställer mig att det är av musikhistoriskt värde. Det ägs nu av syskonen Pekka och Veronica Witikka i Helsingfors, till vilka hon testamenterade sin kvarlåtenskap.

Elsa Larcén avled i Helsingfors den 28/6 1985. Urnan är gravsatt i familjegraven på Krematoriekyrkogården i Helsingborg.

En bok med titeln, *Elsa Larcén – en sångarvalkyria i Tredje riket*, utkom i september 2000.

De som har upplysningar eller kan ge tips om sångerskan, särskilt då vad gäller ljudinspelningar, är välkomna att kontakta mig, adr. Kronborgsgatan 2A, SE- 252 22 Helsingborg, tel. 042-21 42 17.

ERIK LÖNNROTH

Tidens flykt: Stora historiska förändringar och människor som levat i dem.

Stockholm: Atlantis 1998. 346 s.

Under sina snart 70 år som vetenskaplig skribent har Erik Lönnroth (f. 1910) redan vid ett par tillfällen hunnit samla artiklar, föredrag och uppsatser till populära essäsamlingar *En annan uppfattning* (1949), *Historia och dikt* (1959), *Scandinavians* (1977). Lönnroths senaste essäsamling *Tidens flykt* tycks inte bli han sista bidrag till genren. Enligt förordet skall boken inte uppfattas "som en gammal mans slutliga testamente. Jag har mycket kvar oskrivet, mycket mer än jag någonsin kommer att hinna med ..." Volymen rymmer bidrag från ett drygt halvsekels produktion: det äldsta ett flammande tal mot förtrycket i det tysk-ockuperade Europa hösten 1942, det nyaste en biografisk skiss över den originelle Carl August Ehrensvärd, daterad 1998.

Vad som för en historiker ur en yngre generation framför allt är slående i Lönnroths författarskap är den oerhörda bredden, och den lätthet med vilken han förflyttar sig mellan skilda ämnen och epoker. Han är lika engagerad i Vinlandsproblemet och frågorna kring riksbildningen i 1000-talets Sverige, som i Finska kriget och representationsreformen 1866. Stridslysten humanism och okuvlig förnuftsstro genomsyrar dessutom hans texter, vare sig det är den nyblivne Uppsalaprofessorn som går till rätta med nazisternas nyordning 1942, eller den grånade ordföranden i Statens humanistiska forskningsråd (senare HSFR) som på 1970- och 1980-talen gisslar historieämnets utarmning i skolorna, de ideologiska modetrenderna inom forskningen eller de arroganta makt-

anspråken gentemot universiteten hos halvbildade politruker: "De studier som de f.d. studentpolitikerna en gång har snuddat vid är mestadels samhällsvetenskapliga, något som har adderat en viss rivalitetskänsla till deras syn på humaniora som ekonomiskt ointressanta och därför onyttiga vetenskaper" ("Om historieforskningen i Norden i nyare tid", 1984). Betydligt hövligare är den yngre Lönnroth i sin uppgörelse med den konservativt-nationalistiska Hjärneskolan inom historikervärlden, personifierad av Bertil Boëthius ("Är Sveriges historia oföränderlig?", 1950). Trots Lönnroths insats i detta sammanhang förblev dock historieämnet länge något suspekt och mossigt i den nya politikerklassens ögon: "Min generation av historiker kämpade först tillbaka den konservativ-nationalistiska skolan och blev sedan bestraffad för våra motståndares åsikter. Sådan är svensk politik. I den mån den är despotisk är det ingen upplyst despoti."

Som bekant inramas Lönnroths klassiska studier av unionstidens politik av resonemang kring handelsintressenas och statsfinansernas betydelse. Om man pressar honom att peka ut några faktorer i den historiska utvecklingen han anser betydelsefullare än andra fastnar han – med utgångspunkt från europeisk historia – dessutom vid kommunikationernas och militärteknikens utveckling ("Om historiska förändringar", 1975). Inte desto mindre är det för Lönnroth självklart att det är ökad kunskap om människans situation som är historievetenskapens yttersta mål och syfte: "Berättar vi om människor kan vi svara mot det latent historiska intresset hos en bred allmänhet. Vi kan inbjuda den att sitta med oss i skymningen och höra sällsamma historier om döda kungar – eller om döda bönder och arbetare. Men inte om döda siffror, hur sällsamma de än kan vara."

Denna inställning har under decennierna också

återspeglats i ett tydligt intresse för personhistoria. Hans bok *Lawrence av Arabien: Ökenkrigaren och politikern* (1943) samlar kanske inga större läsarskaror i dag. Biografen över Gustav III (*Den stora rollen: Gustav III spelad av honom själv*, 1986), nyligen utkommen i rysk översättning, har däremot vunnit ställning som klassiker och kan utan större överdrift sägas ha inspirerat en renässans för biografen som vetenskaplig genre i Sverige. Erfarenheter från biografiskrivandets problem, särskilt med Gustav III, diskuterar Lönnroth i uppsatsen "Det biografiska synsättet" (1986). Han nalkas även problemet i "Konsten att skriva historia" (1988), där historieskrivningen kring Magnus Huss ("Vild-Hussen") och Ragundakastastrofen jämförs med hur samma händelse behandlats i skönlitteraturen. Andra personhistoriskt orienterade bidrag i *Tidens flykt* är "Kring Erikslegenden" (1959); "Birgitta Birgersdotter" (1973); "Hertig Karl och kriget 1788" (1986 – enligt Lönnroth är hertigen en oförtjänt baktalad gestalt i svensk historia); "Den bisarre generalamiralen" (1998 – Carl August Ehrensvärd); "Mamsell Bruhn: En svensk uppfinnare i artilleriteknik" (1991 – veterligen den enda kvinna som varit verksam i Sverige inom området, år 1786 belönad av Vetenskapsakademien för sina insatser); "Kondottiärens väg till makten: Tronföljarvalet i Sverige 1810" (1994); "Statskuppen 1772" samt "Direktörstal i Svenska akademien vid 200-årsjubiléet 1986" (1972 respektive 1986 – till studiet av Gustav III). Därtill kommer minnesord över historikerkollegerna Sture Bolin (1963), Curt Weibull och Carl Arvid Hessler (1991), samt en del av Erik Lönnroths personliga minnen från professorstiden i Uppsala ("Kort memoar: Till Upplands nation i Uppsala", 1983).

Den glädjande utveckling som de kommersiella förlagens växande intresse för historisk bokutgivning inneburit i Sverige under 1990-talet har emellertid en

tråkig baksida: livsnödvändiga stödfunktioner till en historisk framställning, som en elementär bibliografi eller ett ordentligt personregister, blir tyvärr alltmer sällsynta. I den här föreliggande volymen är det beklagligt att endast publiceringsår anges efter uppsatserna i boken, men inga upplysningar om i vilket sammanhang texterna ursprungligen publicerats. Det är svårt att tro att en sådan artighet mot läsarna skulle ha vållat förlaget Atlantis överstigliga extrakostnader, eller att potentiella läsare av Erik Lönnroths essäer skulle ha upplevt detta som onödigt lärdomsprål och blivit skrämnda på flykten.

Gunnar Åselius

ALF ÅBERG

Karolinska kvinnoöden.

Stockholm: Natur & Kultur, 2000. 170 s
personreg., ill.

Den oförtröttlige Alf Åberg har åter kommit ut med en ny bok, och som så ofta tidigare behandlar den det ämnesområde som står honom närmast, den karolinska epoken och då i synnerhet de karolinska krigsfångarnas öden i Ryssland under det Stora nordiska kriget. Men denna gång är det en ofta förbisedd kategori fångar som står i fokus för undersökningen: de många kvinnor som av olika orsaker och mer eller mindre krokiga vägar fick dela de manliga fångarnas öde.

För den som har följt Alf Åbergs tidigare produktion känns en hel del igen, såväl greppet om materialet som flera av de konkreta kvinnoöden som passerar revy. Men det innebär inte att bokens känns som en upprepning av tidigare läsning. Tvärtom är mycket

fräscht och nytt i en framställning som befinner sig fjärran från alla liknelser med uppsteckt gröt.

Det var inte så få kvinnor som hamnade i rysk fångenskap. Bara efter katastrofen vid Poltava var det runt 1 600 officers- och soldathustrur, pigor och barn som tvangs dela de manliga fångarnas öde. Den svenska armén innehöll, precis som de andra staternas arméer vid denna tid, alltid ett stort antal kvinnor. Markenterskor och pigor (jfr Lotta Svärd!) ingick alltid i ett betydande antal i de marscherande förbanden. I en större eller mindre svans fylkades allehanda lycksökare av båda könen, från månglare till prostituerade. Förvånande nog för en sentida betraktare, van vid en annan typ av arméer och krigföring, var det inte så få officerare och soldater som tog med sig hustru och barn ut i fält. Ibland berodde detta säkert på så enkla och mänskliga skäl som att man inte ville skiljas åt när mannen mobiliserades, men ibland tycks de enskilda inte ha haft något val. Vid t.ex. ett av arméns främsta förband, Livgardet, stod de flesta familjer helt plötsligt utan bostad när mannen kallades ut i krig. Eftersom de flesta officerare och soldater var inkvarterade i hus runt om i Stockholm, upphörde deras rättighet till bostad så fort regementet skulle ut i krig. Det finns anmärkningsvärda exempel på hur Karl XII personligen avslår officershustrurs vädjan om att få fortsätta att nyttja bostaden medan mannen är ute i fält. I sådana lägen fanns det inte mycket att välja på för hustrun och kanske även barnen än att följa mannen ut i fält.

Men man kunde även hamna som krigsfånge om man valde att stanna hemma. När ryssarna började översvämma de svenska positionerna i Ingermanland, Baltikum och östra Finland föll ett stort antal civila i deras händer. Från städer som Nöteborg, Nyen, Narva, Dorpat och senare större orter som Reval, Riga och Viborg fördes hundratals och åter hundratals kvinnor och barn bort, både anhöriga till militärer

och vanliga stadsbor. En del gick ett synnerligen oblikt öde till mötes som livegen arbetskraft på adelsgods någonstans i Ryssland. Bara generalen Sjeremetjev, som 1702–04 ledde de ryska infaller i Estland och Livland, försåg sig med hundratals nya baltiska tvångsarbetare till sitt privata gods. Ibland kunde tsar Peter ge officershustrurna rätt att fritt lämna den erövrade staden och resa hem till Sverige; så skedde bl.a. i Narva och Viborg. Men inte så få valde att följa mannen in i Ryssland, i förhoppning om att ändå få vara tillsammans under en oviss framtid. Men inte minst efter det ryska erövrandet av Finland 1713–14 välldes flyktingvägarna över Bottenhavet, och i Stockholm fylkades bl.a. många hustrur till stupade eller tillgångatagna militärer. Insamlingar gjordes i kyrkorna för att bidra till de många eländiga flyktingarnas försörjning.

Mest dramatiska är naturligtvis de personöden som utspelades i Sibirien, i städer som Tobolsk. Här fick man försöka försörja sig i en ofta fientlig omgivning, även om det finns många exempel på att den ryska civilbefolkningen ömmade för fångarna och försökte hjälpa dem. Men övergreppen var många, både från civila och militära ryssar. I fångkolonierna levde och dog man under ofta mer än ett decennium. Flera kvinnor blev änkor om de nu inte var det redan vid ankomsten, och många nya äktenskap ingicks inom de svenska fångkolonierna, och inte så få barn kom till världen i skjul och torp i de sibiriska småstäderna.

Det är inte så lite ironiskt att just detta faktum att de hamnade i fångenskap har gjort att dessa kvinnor har stigit fram ur historiens mörker och omnämnas i ett källmaterial som dagens forskare kan ta del av. I dagböcker, suppliker och nekrologer möter vi en rad människoöden som fångslar och förvånar. Efter en stunds läsning undrar man i sitt stilla sinne: Hur

orkade de? Hur kunde man, män lika väl som kvinnor, hålla lågan och hoppet brinnande under årtal av osäkerhet om hur detta skulle sluta, medan anhöriga och vänner runt omkring en dukade under? Alf Åberg lyfter, sannolikt med stor rätt, fram den pietistiska rörelsens stora utbredning bland krigsfångarna, men även en stark gudstro till trots är det anmärkningsvärt starka personer vi möter.

Tack vare ett rikt personregister får läsaren goda ingångar i boken, som till större delen utgörs av en mängd konkreta exempel på kvinnor som på olika vägar hamnat i fångenskap. Det är svårt att tänka sig ett mera uttalat uttryck för en sann personhistorisk forskning än denna bok. Alf Åberg kan sina karoliner och deras kvinnor, och han vet att berätta om dem på ett intressant och medryckande sätt. Av alla öden är frågan om inte det som drabbade Lovisa von Burghausen det kanske mest dramatiska, om än i god konkurrens med en rad andra. Som dotter till en officer togs hon knappt sjuårig när hennes hemstad Narva erövrades år 1704. Hon togs som byte av en rysk soldat, uppenbarligen i syfte att säljas på slavmarknaden i södra Ryssland, där ryssar, turkar och andra handlade med män lämpliga som galärslavar eller kvinnor, avsedda till att bli husslavar. Men Lovisas erövrare kom i gräl med en kamrat om bytet, och när den senare inte fick överta henne stack han sin värja genom hennes ena bröst. Mirakulöst nog överlevde den sjuåriga flickan och hamnade i generalen furst Anita Repkins hem i Moskva. Mot sin vilja giftes hon 1710 bort med en annan svensk krigsfånge, som nu arbetade som kammartjänare. Efter att fött en dotter som dog efter bara sex veckor, fick Lovisa också uppleva hur mannen dog under ett fälttåg. År 1713 skänktes hon av sin ägare till fursten Dmitri Castemir från Moldavien och hotades senare att säljas till en armenisk kapten. I det läget rymde Lovisa, men fångades

snart in och därefter kedjades hon till händer och fötter. År 1714 såldes hon till en turkisk köpman och fördes till dennes hem i sibiriska Tobolsk. På resan passerade de Solikamsk där Lovisas föräldrar befann sig, men ingen i den splittrade familjen fick reda på något om de andras existens. Lovisa lyckades dock till slut rymma och tog sig med hjälp av andra svenskar till Solikamsk, dit hon anlände på juldagsmorgonen 1718. Efter 14 år och 4 månader kunde familjen återförenas. Föräldrarna hade förlorat en sjuårig dotter och mötte nu en vuxen 21-åring. Här gifte sig Lovisa med den nära trettio år äldre svenske fången Lars Sandmark. Efter krigsslutet 1721 hamnade paret i Njurunda, där mannen blev kyrkoherde. Efter att ha blivit änka 1729 dog Lovisa själv i januari 1733, 35 år gammal. Hon hade då levt över halva sitt liv i fångenskap.

Lars Ericson

INGVAR ERIKSSON

Niels Bielke (1644–1716): Firad i nådens dagar, fälld i onådens.

Stockholm: Atlantis, 2000. 426 s.
inb. illustr. inkl. personreg.

Fältmarskalken och kungl. rådet greve Nils Bielkes ryktbarhet inför eftervärlden grundar sig framförallt på hans insats som regementschef i slaget vid Lund 1676 samt på den högförräderiproces, som ändade hans offentliga bana. Emellertid var han också verksam som administratör, som diplomat och som militär företagare i utländsk tjänst. Hans verksamhet på skilda områden har skildrats av bland andra Oscar Malmström, Per Sondén och Georg Wittrock. Den

Recensioner

sistnämnde har skrivit biografien över Bielke i *Svenskt biografiskt lexikon*. Allt sammantaget är Nils Bielkes liv och gärning långt mera utforskade än de flesta stormaktstida stormäns. På grund av detta goda forskningsläge, och genom levnadsloppets dramatik, är Bielke ett tacksamt föremål för en populärt hållen men seriöst syftande biografi.

Låt det också genast bli sagt, att Ingvar Erikssons föreliggande arbete är en väl berättad levnadsteckning. I förordet reserverar sig Eriksson dels för att han som historiker är amatör, dels för att hans avsikt inte varit att skriva en regelrätt biografi, "om man med en sådan ställer kravet att ge en komplett bild av en person" (s. 9 f.). Författaren förklarar detta med att Bielke låtit bränna en stor del av sin privata korrespondens, "vilken annars skulle kunnat ge en mångsidigare bild av honom som människa". I detta avseende tycker jag att Eriksson är onödigt blygsam. En av bokens förtjänster är den skickliga avvägningen mellan skildringen av privatmannen Bielke och redogörelsen för kungl. rådets, fältmarskalkens och generalguvernörens länge lysande men snöpligt tilländalupna bana. Källäget är som det är, men Eriksson är påläst i litteraturen och har dessutom bedrivit omfattande arkivforskningar. Han har utvunnit mycket nog om människan Nils Bielke, och visst är detta en regelrätt biografi!

En bok som denna kan naturligtvis läsas på flera sätt. För den historieintresserade allmänläsaren föreställer jag mig att den framstår som en ovanligt målande och spänstigt skriven skildring av en framträdande person i Karl XI:s Sverige. Erikssons berättargåvor är obestriddliga, det anekdotiska får ibland krydda framställningen men tar aldrig överhanden. Komplicerade sammanhang skildras i allmänhet klart och redigt – fast här har jag en del reservationer. Det märks nämligen på ganska många ställen att Eriksson

Nils Bielke. Litografi.

inte är fackhistoriker. Jag tycker inte att detta ska avhålla någon historieintresserad från att läsa en bok, som på det hela taget ger en god bild av Bielke och hans tid. Men att framställningen inte alltigenom står på vetenskaplig grund bör påpekas, ty det gör boken mindre användbar som referensverk.

Några exempel på ställen, där texten är inkorrekt: Redogörelsen för hur den bielleska friherretiteln vidarefördes från den förste innehavaren, Nils Bielkes farfar och namne, är missvisande (s. 13). I motsats till vad texten tycks säga var titeln ingalunda kopplad till innehavet av friherreskapet Korpo. Den bars i likhet med andra friherretitlar av alla ättlingar på svärdssidan, och den Nils Bielke som föddes 1644 var således

friherre från födseln. Ett annat misstag i framställningen av Bielkes sociala förankring är påståendet att hans svärfar, riksmarsken Gustaf Horn, grundlade sitt godsimperium med de donationer han fick då han 1651 upphöjdes i grevligt stånd (s. 49). Som en av rikets främsta koryfärer hade Horn långt dessförinnan ett betydande godsnehav. Vad beträffar Bielkes övergång från hovtjänst till den militära banan förmodas den ha inneburit ”en degradering på den sociala rangskalan” (s. 76). Krigarens värv var dock inte mindre ansett än hovmannens. En annan sak är att det i det konkreta fallet var sämre för Bielke att bli överstelöjtnant och kort därpå överste än att, som han hoppats, bli riksstallmästare. Utsagan att Erik Lindschölds ”politiska sympatier [låg] hos aristokratin trots att han förordade en stark kungamakt” (s. 220) är egendomlig och håller inte heller streck. Lindschöld underhöll personliga förbindelser med bland andra Magnus Gabriel De la Gardie, men som politiker visade han inga sympatier för den gamla aristokratiska regimen. Missvisande är också påståendet att kanslipresidenten Bengt Oxenstiernas ställning närmast motsvarade nutidens statsministers (s. 234) – bättre hade varit att likna kanslipresidentens position vid utrikesministrarnas. I just denna tidskrift må det också vara påkallat att meddela, att Emund Figrelius (s. 26) och Emund Gripenhielm (s. 50, 52, 78) är en och samma person, liksom att Hans Mörner (s. 149, 372) och Johan Georg M. (s. 77) är identiska. Varken det ena eller det andra framgår av personregistret.

För att återvända till bokens förtjänster känns det angeläget att framhålla de läsvärda avsnitt som till stor del utgör resultat av Erikssons egna källforskningar, kanske främst kapitlen om Bielkes första Frankrikeresa 1661–1663 (s. 29 ff.) och om hans hushåll (s. 275 ff.). I dessa ges många belysande tidsbilder. Tyvärr saknar boken närmare källhänvisningar till tjänst för den

som vill forska vidare med utgångspunkt i det material Eriksson lyft fram. Jag förmodar att det är bokförlagets ansvar! Av intresse för den krigshistoriskt intresserade är redogörelsen för Bielkes deltagande i kejsarens krig mot turkarna, där han i det viktiga slaget vid Mohács den 12 augusti 1687 gjorde en betydande insats. Bielke innehade aldrig något högre självständigt befäl, men förde sig tappert och skickligt på slagfältet. Uppenbarligen var han också en god organisatör.

Eriksson ger många intressanta inblickar i Bielkes ekonomiska förhållanden. Bland annat motbevisas den på sina håll omhuldade föreställningen att adeln inte värdigades syssla med ”borgerliga” näringsfång som handel och penningutlåning (se t.ex. s. 72). Godsdriftens villkor belyses förstås också, liksom det faktum att både ämbetsinkomster, mutor och ekonomiska manipulationer hörde till Bielkes inkomstkällor. Må det tillåtas mig att tillfoga uppgiften, att Nils Bielke år 1697 – innan högmålsprocessen började – var en av de allra största godsägarna i Sverige och Finland. Ser man till rusttjänsträntans storlek, överträffades han endast av Gabriel Turesson Oxenstierna, Fabian Wrede och Johan Gabriel Stenbock (Björn Asker, *Officerarna och det svenska samhället 1650–1700* (1983), s. 164.)

Ingvar Eriksson är docent i kirurgi och f.d. överläkare. Det är alltså med särskild uppmärksamhet man läser de avsnitt som rör Bielkes hälsotillstånd. Inte minst intressant är ett av författaren anfört uttalande av hustrun Eva Horn från år 1703, en tidpunkt då Bielke på grund av förräderiprocessen förbjöds att vistas utanför hemmet. Hon framhåller däri, att makens krafter avtog eftersom han inte fick bruka ”sin ifrån ungdomen vanliga motion” (s. 339) – en ”modern” synpunkt, måhända, eller var detta en allmänare insikt än man kanske tror?

Denna biografi över Nils Bielke har varit huvud-

Recensioner

bok i den historiska bokklubben Clio, och det är lätt att förstå. Som ovan framgått har framställningen brister som icke undgår historikern av facket, men en trevligare introduktion till den svenska aristokratins historia under karolinsk tid får man faktiskt leta efter.

Björn Asker

KÅA WENNBERG

Flygbaronen Carl Cederström.

Eget förlag, 1999. 192 s.

inb. personregister saknas.

Innehavare av Svenska aeronautiska sällskapetets aviatördiplom nr. 1 och franska Aeroklubbens certifikat nr. 74, en av de första hundra människorna i världen som avlade godkänt flygprov, exekutör av den första flygningen på en mängd orter i Sverige och Norge under åren 1910–11, chef för Sveriges första flygskola och första flygbolag.

En flygets pionjär var tveklöst Carl Gustaf Alexander Cederström (1867–1918). Frågan är dock om inte hans ryktbarhet vilar mindre på positionen av att ha varit först än på en eminent förmåga att spela rollen som flygbaronen Carl Cederström. Det senare gjorde han på improviserade aerodromer under en triumfartad uppvisningsturné men faktiskt också på scenen. När den första flygveckan i Stockholm avslutats 1910, övergick hjälten i den måleriska bruna skinndräkten till Marionett-teaterns tiljor för att spela sig själv i Hasse Z:s ”flugspel” *Den maskerade flygaren*. Denna

uppgift är en av många roande detaljer i Kåa Wennbergs biografi över den förste svenske aviatikern.

Bland flygpionjärerna – i regel yngre män med officersutbildning och utan uppseendeväckande antecedentia – var Cederström en sörpling: 43 år vid debuten, välkänd profil i huvudstadens societets- och nöjesliv och redan föremål för ett otal anekdoter. Således inget oävet objekt för en levnadsteckning. Om honom har också åtskilligt skrivits, därom vittnar Wennbergs litteraturförteckning, men någon regelrätt biografi har tidigare inte gjorts. Närmast en sådan står den förnämliga minnesbok som utgavs 1919, präglad av Cederströms och eleven C. G. Krokstedts tragiska död i Ålands hav året innan. Den bygger förvisso inte på källforskning men innehåller bidrag av bl a Hasse Z och Albert Engström som i stil och känsla svårligen låter sig överträffas.

Som yngre bror var Cederströms möjligheter att få disponera familjefideikommisset Beatelund på Ingarö begränsade, och han stod relativt fri att välja yrkesbana. Efter en slingrande utbildningsgång, med ganska goda betyg i läroämnena men usla i ordning och uppförande, och halvt mytiska äventyr i USA, landade han 1895 på fideikommissgården Brunn som arrendator hos brodern Anders (”jag älskade min bror som människa, men hatade honom som fideikommissarie”). Över hans insatser som jordbrukare där, det handlade om mjölkproduktion för det nygrundade Saltsjöbadens behov, vilar ett visst dunkel; förmodligen spelade den förträfflige vännen och inspektorn Ernst Carlander en viktig roll i sammanhanget. Desto mer framgångsrik var jakt- och lekledaren Cederström, ”Calle på Brunn”, inte minst duktig på gitarr, luta och handklaver. Under hans kreativa ledning skapades på Brunn en kavaljersflygel med Albert Engström och Bruno Liljefors som mest namnkunniga gäster, bägge lockades också att bosätta sig på trakten.

Carl Cederström.

Äktenskapet (1900–06) med Marika Stiernstedt, efter en många gånger omskriven rivalitet med Engström, gav ryggrad och lyftning åt ruljangsen.

Efter skilsmässan övergav Cederström jordbrukarkallet för att bli bildirektör i staden, sponsrad av Ernest Thiel. Bilaktiebolaget, Bil-Bol, satsade på vackra lyxbilar som väckte uppmärksamhet i gatubilden och chefens värtalighet firade triumfer, inte minst vid den stora utställningen på Kaptensudden. 1909 gifte han om sig med Maria (Minna) Poppius, för övrigt en sys-

ter till journalistutbildaren Set Poppius som genom släktskapet med Cederström fick en flygande start som tidningsman. Mellan bilen och det spirande flyget fanns generellt ett samband och det är därför inte så överraskande att Cederström, som också var pionjär när det gällde racerbåtar, slog sig på aviatiken. Sommaren 1909 genomförde Léon Legagneux den första flygningen i Sverige, på Ladugårdsgärde, och Cederström fick tillfälle att se en av Louis Blériots uppvisningar i Köln. Han beslöt sig för att lära sig flyga och begav sig i mars följande år till Blériots flygskola i Pau. Från den stunden hade flyget honom helt i sitt våld.

Den långsiktiga betydelsen av Cederströms insatser för flygets utveckling ligger på flera plan, mest slående är hans roll som popularisator av den nya uppfinningen. Med sina mycket ansvarsfullt genomförda uppvisningar väckte han en folklig entusiasm som knappast lämnade det starkt flygfientliga officiella Sverige opåverkat. Mindre spektakulära men kanske ännu viktigare var hans ansträngningar för att skapa en svensk flygplansindustri. Som chef för Södertälje verkstäders aviatikavdelning hade Cederström en väsentlig del av äran för att både armén och flottan redan under världskrigets första år kunde försörjas med inhemskt tillverkade flygplan. När det gällde flyget som civilt transportmedel var han en visionär, men krigsförhållandena satte stopp för utvecklingen och det var en av de tidiga förberedelserna för en flyglinje Sverige-Finland, med förlängning till Petrograd, som tog hans liv.

Wennberg har i sin skildring av Cederströms levnadslopp gått ambitiöst tillväga men flyger kanske väl lågt över materialet och låter detta till stor del tala för sig självt. Man saknar sammanhang, och en känsla kan infinna sig att Cederström gäcker sin biograf, som dock alls icke har några djuppsykologiska an-

Recensioner

språk. Marika Stiernstedt, en farlig källa, har i skilda sammanhang uttalat sig om den "stackars obildade och flaxiga" Cederström, det framgår av Margareta Fahlgrens biografi över författarinnan (*Spegling i en skärva*, 1998), och även andra har vittnat om hans nästan maniska oro och bristande intresse för litteratur och tidens alla "frågor". Samtidigt talar framgångarna i den vid denna tid svåra och farliga flygkonsten, och även inom magin där han också firade triumfer, för en osedvanlig förmåga till koncentration. Det är också viktigt att framhålla hans försiktighet som flygare. Cederström lät aldrig sin entusiasm för flygets sak tangera eller överskrida övermodets gränser. I viss mån betecknande för hans goda kontroll över situationen är anekdoterna om en ovillig flygbaron som ligger på soffan, "litet trött efter ett något långvarigt sammanträde i luftklubben", medan kungahuset och 20 000 flygtörstande stockholmare samlas utanför huset.

Skildringarna av Cederströms person och gärning är ofta romantiskt färgade, och Wennberg skall ha beröm för att han inte väjer för att låta dagrar balanseras av skuggor. Det finns hos flygbaronen ett mindre tilltalande drag av förvuxen slyngel. Den Cederström som sköt torpärmors höns när jakttyckan svek, gjorde mot flyguppvisningarnas gratispublik (det kunde kosta upp till 5 kronor innanför avspärningarna, på "sadelplats" – terminologin hämtades från hästkapplöpningarna) och vanemässigt bedrog sina hustrur (men dock tog ett visst ansvar för utomäktenskapliga barn) är inte alltid så imponerande. Affärsverksamheten, ett område Wennberg går förbi med alltför lätt hand, förefaller regelmässigt ha misslyckats, och Thiel har beska sanningar att meddela om flygbaronens affärsmoral.

Men Cederström inger ändå sympati. Upptägen tycks inte sällan ha följts av dystra stunder, och frågan

kan ställas om han inte som den lite naive entertainer han var ibland väl hårdhänt exploaterades av mindre begåvade jaktkamrater och sällsapsbröder. "Han är genuin och han är *barn*, delvis något vanartig, men god", konstaterade hustrun Marika efter en kort tids äktenskap. Av sin berömmelse blev han också märkligt opåverkad, uppmärksamheten roade honom för stunden men någon diva blev han aldrig. Han drog sig snart tillbaka från flygandet, dock delvis på grund av att uppvisningarna inte längre bar sig, och benämningen "Flygbaronen" såg han alltmer som ett öknamn.

Kåa Wennberg har skapat en underhållande volym, och han skall ha en särskild eloge för det generösa bildmaterialet. Här ges verkligen ett brett urval av de många Cederström-bilder som finns. Han har tyvärr avstått från att redovisa bildkällorna men är överlag noga med texterna. Att undertecknads mor, som fyraåring i flygbaronens knå utanför villan Elghem vid Saltskogs station, felaktigt betecknas som dennes dotter Mascha (bildtext, s. 150) är en detalj som knappast jävar det goda intrycket.

Andreas Tjerneld

BO LUNDSTRÖM

Officeren som arkitekt och konstnär i det svenska 1800-talet.

Uppsala, Uppsala University Press, 1999. 303 s.

I tider av regementsnedläggningar och försvarsbantning har hundratals officerare fått se sig om efter nya yrken. Nedläggningen av regementet i Sollefteå har föranlett rader av arbetsmarknadspolitiska åtgärder för att i bästa fall skapa ny sysselsättning. En värld utan kallt krig och kapprustningar har gjort att människor som varit verksamma som officerare måste söka sig en annan civil utkomst.

Dessa tankar kommer för mig då jag läser Bo Lundströms avhandling *Officeren som arkitekt och konstnär i det svenska 1800-talet*. Huvudsyftet är att undersöka en rad officerares verksamhet inom arkitektur och bildkonst under 1800-talet. Genom några fallstudier vill Lundströms påvisa bredden och variationen i dessa officerares målande och byggande. Viktigt i detta sammanhang är att det i Sverige vid denna tidpunkt var mycket vanligt att just officerare var verksamma inom dessa områden. Kontakterna mellan en militär och en civil sfär var betydande.

Avhandlingen sönderfaller i fem huvudkapitel, där de två första utgörs av bakgrunder och de tre därpå följande fokuseras kring avhandlingens övergripande temata – officeren som arkitekt och stadsplanerare, officeren som överintendent och officeren som konstnär.

Under åren 1813 och 1814 hade Sverige en rad militära framgångar i Tyskland och Norge. Från dessa år har Sverige, vid dags dato, ännu inte varit involverat i något krig. Under 1800-talets gång ökade befolkningen, olika reformer av politisk, ekonomisk och utbild-

ningsmässig karaktär genomfördes. Allt detta är viktiga och väl kända delar i den stora berättelse om det svenska 1800-talet som de flesta historiker är bekant med. Fram till 1810-talet hade Sverige inte haft några längre fredsperioder på åtskilliga hundra år. Militären hade en viktig roll i ett samhälle där kriget alltid var nära.

Under 1800-talets gång kom militärer av naturliga skäl att få allt fler civila arbetsuppgifter. Med effektiva system för arbetsledning och disciplin samt med en, i flera fall, väldokumenterad teknisk kompetens fanns det flera civila sammanhang där militärer hade en uppgift att fylla. Alltsedan Gustav III:s tid hade alltfler hovofficerare anlitats för olika civila göromål. Fram till 1800-talets mitt hade nästan alla landshövdingar militär bakgrund. Det var även vanligt att före detta officerare utsågs till postmästare. Militärer engagerades också i utbyggnaden av den civila fångvården och i den dagliga skötseln av densamma. Vid kanal-, järnvägs- och fyrbyggen var militärer rikligt representerade. Ingenjörsofficerare anlätades även i hög grad som arkitekter och byggnadsledare.

Lundström konstaterar att militären under en stor del av 1800-talet "betraktades som en statlig resurs även i andra sammanhang än militära". Skälet till detta var förstås freden, men även det faktum att samhället utmärktes av en frånvaro av professionalisering. En annan mycket viktig aspekt var att officersyrket vid denna tid inte var en heltidssyssla. Det var kort och gott svårt att få sin utkomst på att enbart vara verksam som officer.

Var lärde sig då militärerna teckning och arkitektur? Vid de flesta militära läroanstalter gavs under 1800-talet undervisning i dessa ämnen. Lundström behandlar en rad olika instanser som tillhandahöll utbildning som på ett eller annat sätt handlade om ritande eller byggande. På krigsakademin i Karlberg

fick kadetterna lära sig landskapsteckning och skrivstil, men de fick även studera skepps- och befästningsmodeller. I undervisningen av ämnen som fältmätning och rekognoscering användes äldre kartritningar. I stort liknade dock den militära arkitektur- och teckningsutbildningen under 1800-talet den som gavs på 1600-talet.

Även om officerare hade använts för olika civila ändamål alltsedan 1500-talet, var det främst under 1800-talets första hälft som militären kom att inta en särställning inom det offentliga byggandet. I kapitlet om officeren som arkitekt och stadsplanerare har Lundström valt att fokusera på fyra officerare och dessas civila byggnadsverksamhet. Områdena dessa män var verksamma inom var arkitektur, kanal- och järnvägsbyggande samt stadsplanering. Kapitlet är illustrativt för hur författaren valt att disponera huvuddelen av sin bok. Det hela rör sig nästan uteslutande på en deskriptiv nivå. De olika personernas biografier behandlas, deras utbildningsgång beskrivs och deras verksamhet går igenom i kronologisk ordning. Lundström menar själv i inledningen att hans studie har ”drag av kollektivbiografi”. Det personbiografiska perspektivet har dock vävts samman med ett kontextuellt, socialhistoriskt synsätt. Vidare menar författaren att han i kapitel tre syftar till att både beskriva och analysera officerarnas arkitektur och stadsbyggande.

Om militärarkitekten Fredrik Bloms breda produktion sägs exempelvis att den ger uttryck för ett brett register, ”stram nyklassicism och empire, nygotik och 1800-talsrenässans”. Vad gäller cellfängelseväsendet som exploderade under 1800-talets första hälft var majoren i ingenjörs kåren Carl Fredrik Hjelm central. Han ansvarade för flera av de cellfängelser som kom till runtom i riket. Lundström lyfter fram att cellfängelserna hade mycket gemensamt med kasernarkitekturen. Formspråket kännetecknades av det

praktiska och det funktionella. Om länsfängelset i Karlstad, som stod färdigt 1847, sägs att stilen närmast anknyter till ”en tung och allvarlig nyklassicism”. I sin behandling av Nils Ericson, verksam som kanal- och järnvägsbyggare och stadsplanerare, lyfts ett slags dubbelhet i dennes väsen fram. Han representerade det sena 1800-talets framstegsanda, men hade samtidigt djupa rötter i en gammal militär och civil hantverkskultur.

Allt detta är intressant att läsa, men gång på gång önskar jag att Lundström hade kunnat utveckla dessa olika konstateranden till något mer. Blom hade ett brett estetiskt register men vad betydde hans byggnader i en symbolisk och ideologisk mening? I behandlingen av cellfängelser uppstår flera frågor. Innehåller inte dessa byggnader några maktuttryck, och vilka djupare metaforiska betydelser finns i dem? Och dubbelheten i Nils Ericsons väsen, säger inte den väldigt mycket om 1800-talet i stort? Dessa frågor tenderar dock att lämnas obesvarade då det står så tydligt att Lundströms intresse inte ligger här, utan främst på en biografisk deskriptiv nivå. Adolf Wilhelm Edelsvärd ansvarade för en rad olika järnvägsstationer i Sverige. Om honom konstaterar författaren att han ”strävade efter att tillämpa ett *nationellt* byggnads-sätt”, och trots att jag så väl vet att Lundströms intresse eller syfte inte på något sätt är att utreda vad det nationella är så kan jag inte låta bli undra på *vilket sätt* Edelsvärd ville bygga nationellt.

Det var inte bara inom olika byggnadssektorer militären spelade en framskjutna roll under 1800-talet. Under perioden 1836 och 1882 besatte fyra militärer överintendentämbetet. Ämbetets funktion var att bedriva granskningsverksamhet, en verksamhet som under 1800-talets gång kom att inbegripa officersboställen, stads- och cellfängelser samt stadsplaner. Dessa militärer i aktion inom ett högt ämbete ser

Lundström som ytterligare exempel på vilken framträdande ställning militären hade i 1800-talets samhälle. De fyra män det rörde sig stod alla i ett intimt förhållande till kungahuset, vilket förstås gynnande deras civila karriär. Även här har vi två konstateranden som i allt väsentligt hade kunnat fördjupas. Vilka vidare betydelser innehöll militärens framskjutna ställning i 1800-talets Sverige? Och förbindelserna med kungahuset – vad säger de om tidens befordringgångar och karriärvägar?

I avhandlingens femte och sista kapitel behandlar Lundström sex konstnärligt verksamma militärer. Han grupperar dem i tre olika verksamhetsområden – landskapsbilder, reportage- och samtidsskildringar och porträttmåleri. Liksom i resten av boken är det redogörelserna och berättandet om de olika personerna som driver texten framåt. Även här lyser de principiella och analytiska ansatserna med sin frånvaro.

Det mest bestående intrycket av *Officeren som arkitekt och konstnär i det svenska 1800-talet* är författarens mycket stora personbiografiska kännedom. Boken placerar sig tryggt inom en äldre personbiografisk forskningstradition, genomsyrad av idogt arkivarbete, detaljrikedom och stor noggrannhet. Tyvärr leder ett personbiografiskt fokus till pedagogiska problem. En oinvid läsare riskerar att drunkna i en formlig flod av personer och biografiska fakta. Boken torde dock vara omistlig som referensverk för forskare och allmänintresserade som sysslar med 1800-talets svenska kulturhistoria.

Magnus Rodell

GUNILLA LINDE BJUR

Arkitekt vid industrialismens genombrott – Adolf Edelsvärd: en yrkesbiografi.

Göteborg, Konstvetenskapliga institutionens skriftserie nr 5, 1999. 442 s. illustr. inkl. person-, ort-, och byggnadsregister.

Det är knappast ett okänt faktum att 1800-talets arkitektur länge saknade anseende som studieobjekt. Det viktigaste skälet bakom denna negativa hållning var nationalromantikernas och framför allt funktionalisternas fördömande av 1800-talet. Dessa menade, att århundradet inte kunnat skapa egen arkitektur utan bara åstadkommit imitationer. Det dröjde därför, trots att tidiga ansatser förekom, till 1970-talet innan forskningen på allvar kom igång. Därefter har, glädjande nog, alltfler titlar kommit ut, de flesta doktorsavhandlingar och flertalet av monografisk karaktär.

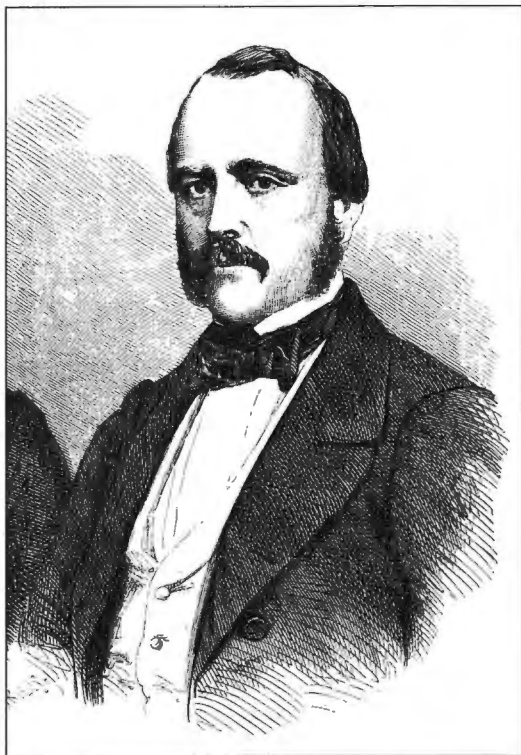
År 1989 utkom Gunilla Linde Bjurs bok *Stationshus 1855–1895: A. W. Edelsvärd som järnvägsarkitekt*. Tio år senare disputerade hon på avhandlingen *Arkitekt vid industrialismens genombrott: Adolf Edelsvärd en yrkesbiografi*. Tillsammans fyller dessa böcker ett tidigare kännbart tomrum när det gäller vår kunskap om såväl en särskild byggnadstyp, som en av 1800-talets mest betydande och mångsidiga arkitekter. Det finns, som titlarna anger, ett samband mellan de två böckerna, men här skall endast avhandlingen behandlas.

Yrkesbiografien om Adolf Edelsvärd handlar i första hand om arkitektarbetet vid industrialismens genombrott i Sverige. Men – vilket är självklart – ryms här också åtskilligt stoff om personen Edelsvärd, eftersom författarens avsikt har varit att redogöra för dennes yrkesliv så att hans egna villkor – sociala, familjemässiga och yrkesmässiga – framträder tydligt.

Edelsvärd, som levde mellan 1824 och 1919, utbildade sig till ingenjörsofficer men slog snart in på den civila arkitektbanan. Han förlade först sin verksamhet till Göteborg och Västsverige, där han under 1850-talet blev en av de ledande arkitekterna. Han ritade kyrkor och privathus, skolor och hotell, lantvillor och fabriker. 1855 flyttade han till Stockholm, där han tillträdde tjänsten som chefsarkitekt vid Statens järnvägar. I fyrtio år ansvarade han sedan för tillkomsten av drygt 5700 byggnader, som SJ byggde och förvaltade, de flesta stationshus. Vid sidan härav verkade han som redaktör för *Tidskrift för Byggnadskonst och Ingeniörvetenskap*, som han gav ut mellan 1859 och 1866 tillsammans med löjtnanten i Väg- och vattenbyggnadskåren Gustaf Nerman. För en större allmänhet blev Edelsvärd emellertid främst känd, då han uppförde den stora byggnaden av trä och glas för Skandinaviska konst- och industriutställningen i Stockholm 1866. Som ingenjörsofficer, men framför allt som civilarkitekt, tidskriftsredaktör och så småningom också som kommunal förtroendeman i Stockholm, strävade Edelsvärd mot det han ansåg borde gagna samhällsutvecklingen. För honom var detta liktydigt med det som var modernt.

Edelsvärd valdes in i flera akademier och samfund. 1871 utsågs han till ledamot i Konstakademien, där han i hög ålder också valdes till preses. Tjugo år senare, 1891, valdes han till hedersledamot av Lantbruksakademien. I båda akademiernas arbete deltog han med stort engagemang, och han var uppenbarligen omtyckt av dem som hade haft anledning att komma i kontakt med honom. Han "var allas vän men ingens ovän" hette det också i det minnestal som hölls över honom i Konstakademien.

Avhandlingens disposition är rak och följer Edelsvärd's liv och yrkesverksamhet, från barn- och ungdomsåren vid Göta kanalbygget via officersutbildning

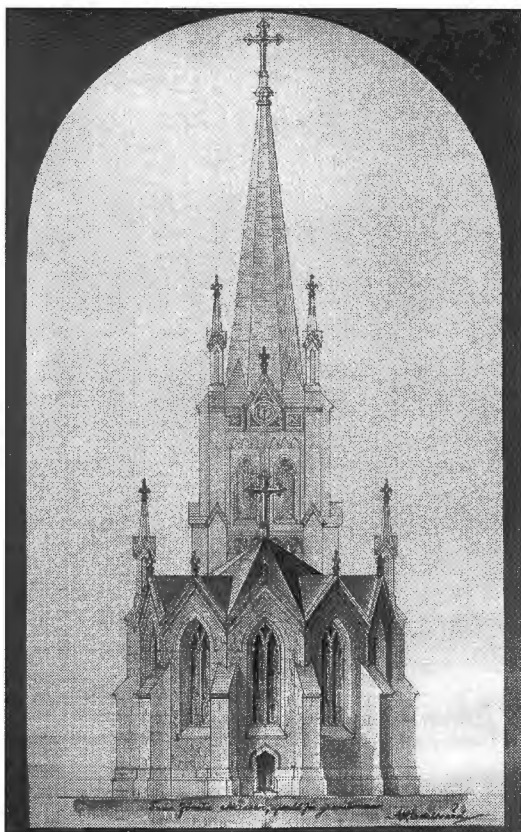

Adolf Wilhelm Edelsvärd (1824–1919) i Ny Illustrerad Tidning den 4 augusti 1866. Foto: Kungl. bibl.

och militär verksamhet till praktiskt utövande civilarkitekt och byggmästare, tidskriftsredaktör och slutligen stationshusarkitekt. Av allt detta blir det en ovanligt innehållsrik och detaljrik framställning med totalt tio kapitel, vart och ett med en mängd underavdelningar. Kort sagt: en så långt det varit möjligt heltäckande bild av en sällsynt mångsidig och flitig yrkesman.

Avhandlingen med sina drygt 400 sidor är byggd på gedigna arkitekturhistoriska kunskaper, vilka på ett

inte alldeles vanligt sätt kombinerats med författarens egen praktiska erfarenhet från arkitekturket. Läsningen är ett ständigt nöje, även när berättandet ägnas detaljer som kan synas väl flyktiga i förhållande till huvudtemat. Författarens entusiasm inför sitt ämne är inte att ta miste på.

Adolf Wilhelm Edelsvärd, Från första eskissen, afsedd för granitmurar. Trollhättans kyrka, fasad från koret. Akvarellerad pennteckning. Ur Edelsvärds receptionsalbum. Foto: Konsthögskolans arkitekturskola.

Gunilla Linde Bjur ger en omsorgsfull karakteristik av sin huvudperson. Hon förstår och uppskattar honom, men utan att stanna i beundran. Hon har verkligen bemödat sig att tränga in i det digra arkiv- och ritningsmaterialet och därur fått fram, inte bara Edelsvärds tankar och reflektioner, utan också kunnat rekonstruera hur en arkitekt arbetade under andra hälften av 1800-talet. Som god biografiförfattare har Linde distans till sin huvudperson, också när hon väljer att inte dölja sin uppskattning av Edelsvärd. Illustrationsmaterialet är för det mesta föredömligt, även om vissa bilder kan vara lite väl små och marginellt placerade. Käll- och litteraturförteckning är oklanderlig, prosan klar och tacksamt befriad från tillkrånglade ord och meningar. Det är alltså en i högsta grad välskrivna avhandling som Gunilla Linde Bjur åstadkommit. Men under läsningen får man ändå anledning till ett par invändningar, och eftersom detta är en utförlig bok ges det tillfälle att flera gånger pröva om dessa är rättvisa.

För det första borde framställningen varit mer koncentrad och detaljerna färre. Naturligtvis finns det alltid skäl till att vara utförlig, men som i kapitlet om Edelsvärds studieresa till Tyskland och England – för att nu ta detta som exempel – i stort sett redovisa allt han sett, dag för dag, är ändå att ta i. Därmed inställer sig den klassiska frågan, inte minst när det handlar om biografiska framställningar: när skiljer man det viktiga från det oviktiga, helheten från detaljerna? Att skära ned så mycket, att till sist bara en stomme av betydelsefulla fakta kvarstår är naturligtvis möjligt. Men detta är knappast en lämplig metod när det gäller en arkitekt av Edelsvärds sort, och särskilt inte när huvudsyftet har varit att belysa själva arkitektarbetet. Men framställningen hade ändå tjänat på om några väl valda exempel på hans byggnader fått illustrera verksamheten, istället för att som nu

Recensioner

ingående beskriva varje enskilt byggnadsföretag, stort som litet.

För det andra borde Edelsvärd som järnvägsarkitekt – vilket ju var hans verkligt stora insats – fått större utrymme. Visserligen har författaren utgivit en separat bok om Edelsvärds stationshus, och i avhandlingens kapitel om hans verksamhet i Göteborg och Stockholm finns beskrivningar av centralstationerna. Men det hade inte skadat om något mer kunde ha sagts om hans andra stationsbyggnader, särskilt när man nu har möjlighet att se dem i förhållande till hans övriga arkitektur. Att till de blott åtta textsidor som specifikt behandlar hans arbete vid järnvägen foga inte mindre än tjugofem illustrationer ger dessutom kapitlet en obalans.

För det tredje är det *vägen fram till verket* som i första hand har väckt Linde Bjurs intresse. Detta är naturligtvis inget fel; de flesta konst- och arkitekturhistoriker väljer ju att stanna där. Men det finns också ett perspektiv som börjar med det färdiga verket. Detta handlar om värderingar, användning, estetiska och tekniska förändringar etc. Även om Linde Bjurs huvudsakliga syfte är, som redan har framgått, att beskriva hur en arkitekt arbetade, hade ändå avhandlingen vunnit mycket på att ses i båda perspektiven, särskilt eftersom byggnader mer än andra konstverk förändras över tiden. De byggs om, anpassas efter nya behov och villkor, restaureras på nytt, något som inte minst är och har varit aktuellt för järnvägsstationer.

För det fjärde och slutligen: Det hade inte skadat om en stadig sammanfattning av Edelsvärd som privat- och yrkesman hade funnits med. Visserligen är det ett vackert citat från hans minnesanteckningar som nu avslutar boken, men detta kunde Linde Bjur med fördel också använt om hon valt att knyta ihop alla delarna i hans mångsidiga yrkesverksamhet.

Det hör som framgått till de många förtjänsterna

med Gunilla Linde Bjurs avhandling att den, trots sin stora omfång, ändå är lättillgänglig och intresseväckande också utanför kretsen av konst- och arkitekturhistoriker. I hennes rikt dokumenterade skildring framträder Edelsvärd verkligen i helfigur både som person och yrkesman. Detta är alltså i bästa mening en läsbar bok, som väsentligt utökar vår kunskap om såväl en enskild arkitekts liv, som hur det praktiska byggandet verkligen fungerade under ett viktigt skede av den svenska historien.

Bo Lundström

LOUISE EKELUND

Rabbe Enckell: Gräshoppans och Orfeus diktare.

Stockholm: Ordfront, 1999.
263 s., illustr., personreg., inb.

Den finlandsvenska modernismen inom lyrik och prosa bröt fram som ett friskt källsprång strax före republikens bildande och utvecklade en gensträvig, vital tradition under självständighetens första decennier. Också det rikssvenska litterära landskapet hämtade avgörande impulser från andra sidan Östersjön. Nya poetiska handgrepp, nya motiv och röstlägen, en blandning av uppkäftig revolt, himlastormande lust att erövra och ompröva – allt i förening med innerlig ömhet och avväpnande charm gav åt den unga modernismen en kraft som betvingade de vördnadsbjudande skuggor som ruvat över diktningen alltsedan en svensk litteratur i Finland såg dagens ljus.

Edith Södergran hade brutit väg för den nya lyriken, och snart hade en rad unga talanger hörsam-

Rabbe Enckell. Självporträtt 1947. Etsning.

mat signalerna om uppbrott från förlegade poetiska idiom: Hagar Olsson, Elmer Diktonius, Gunnar Björling, R.R. Eklund, Henry Parland, Rabbe Enckell. Var och en av dessa skulle med sin särskilda röst bidra till att vidga det litterära språkets uttrycksmöjligheter. De förfinade de poetiska instrumenten, skärpte det lyriska uttryckets anspråk så att dikten hädanefter tycktes vilja uppträda som avgörande kraft i samhällslivet. "Vi var okända och fattiga och levde i en avkrok av världen och ändå kände vi oss som furstar. Vår rikedom låg förborgad i hoppet, i dessa förhoppningar som likt änglahänder svävade över en krossad värld och pekade på en ny mänsklighet. På den tiden hade den europeiska eliten ännu kraft att samla sig till en stor vision, och varje enskilt hjärta kunde hoppas på delaktighet i den andliga gemenskapen mellan människorna. Vi upplevde vår ungdom som en oerhörd

chans: att få vara ung på tröskeln till en ny värld", skrev Hagar Olsson i en kommentar till ett Södergran-brev många år senare. (*Ediths brev*, 1955).

Rabbe Enckell (1903–74) var poet, essäist, aforistiker, tragöd och målare. Han porträtteras i en biografi av litteraturvetaren Louise Eklund. Bokens undertitel är träffande: "Gräshoppans och Orfeus diktare". Enckell spände i sin lyrik mellan den närsynta naturiakttagelsen och de stora livsfrågorna. Det intima och vardagliga tonläget samsades med det orfiskt högstämda – vårtbitare och stjärnvimmel, vardagslust och kosmisk vilshenhet.

Själv sökte Rabbe Enckell i en rad analytiska probetraktelser ringa in sin egen varelse som diktare, privattänkare och konstnär. Någon motsägelsefri bild av författaren framträdde dock aldrig – därtill var han alltför insiktsfull och mån om sanningsvärdet för att sträva efter att frambevärja något entydigt. I *Essay om livets framfart* skrev han 1961: "Vi är i grunden osäkra i den betydelsen att vi bär inom oss en latent möjlighet till att hysa alla tänkbara åsikter. I oss själva hyser vi inga och är kanske inte ens intresserade av att ha några. Det är både fullkomligt och obehagligt naturligt för en människa att ändra sig, vara intellektuellt otrogen, konciliant och karriärst, med andra ord värdera varje åsiktsbildning ur sanningens synpunkt lågt. Sanning här med betydelse ärlighet. De som tror att de innerst hyser *en* bestämd mening och en alldeles särskild uppfattning är vanligen djupt förvirrade och förrirrade i ett maskspel av inbillade och önskade roller."

Varje försök att i entydiga begrepp fånga en karaktär av så uttalad motsägelsefullhet är naturligtvis dömt att misslyckas. Rabbe Enckell var inte de lättfångade betraktelsernas man. Även om man har en känsla av att se honom i ögonen och höra hans röst när man tar del av hans funderingar om konst och liv, så finns li-

kafullt hela tiden en rad dolda förbehåll inbyggda i kommunikationen. Också när han talar i ett nära röstläge till läsaren finns de obändiga integritetskra- ven närvarande som ett hemligt filter för orden. Någon intim förtrohet blir det aldrig fråga om. "Tan- ken på att oförskämda personer skulle läsa något som kunde betraktas alltför komprometterande gör mej vansinnigt rädd och jag kniper käft hårdare än något av dessa urtida djur på havsbotten", utlät han sig i en anteckning i *Tapetdörren* (1968).

Rabbe Enckell uppfattades under senare delen av sitt liv ofta som en otidsenlig tvärvigg. Hans uttalan- den om den moderna konsten och hans tidsbetrak- telser i övrigt var outsiders. Yngre skribenter kritise- rade hållningen som uttryck för "gnällighet". Detta framkallade hans ilska, och provocerade honom att hävda sin egenart med ytterligare emfas: "Jag 'gnäller' eftersom jag 'gnäller'. Jag tar inte emot förhållnings- regler, inte ens i mitt författarskap. Jag 'gnäller' kanske inte utan skamkänsla, men för att jag vill vara upprik- tig, framför allt uppriktig, om jag kan. Det är den centrala frågan. Kan jag inte det så är allt meningslöst, såväl gnäll som moraliska fingerknäppar och uppma- ningar att följa 'stilen'.

En riktpunkt: att dräpa skådespelaren i mej, den sociala rollinnehavaren, den hycklande moralisten, den pedagogiska tillrätaläggaren, snygghetspedanten som kräver rena skrivhäftan, falskspelaren som spelar på ett inbillat konto." (*Tapetdörren*)

Känslan av utanförskap tycks tidigt ha varit grundlagd. Rabbe Enckell var yngst av sex syskon. Fadern Karl Enckell var 50 år gammal när yngste so- nen föddes 1903. Modern Vesta Edgren var 18 år yng- re än sin make. När paret gifte sig efter en kort be- kantskap 1896, var detta äktenskap det andra i ord- ningen för mannen. En stark spänning tycks ha rått i hemmet mellan faderns ohämmade vredesutbrott och

den i allt försonliga modern. Karl Enckell var utbildad lantbruksekonom och blev så småningom professor i Helsingfors, men dessförinnan hade familjen fört en ambulerande tillvaro allt efter som arbetstillfällen för familjeförsörjaren uppenbarade sig. Bland bröderna fick Rabbe spela den undanskuffades roll: skulle nå- got praktiskt utföras fick han på sin höjd bistå som springgrabb. Känslor av otillräcklighet och utanför- skap byggdes på under uppväxten. Också åren som gymnasist i Svenska Normallyceum, där han skrevs in när han var tio och gick ut som student 1921, präg- lades av främlingskap och ensamhet. Man kan här undra vad som är medfört och som är betingat av för- hållandena i hemmet, i den lättvredgade och ulti- vande faderns skugga. Men några viktiga upplevelser avsatte spår i Rabbes livsväv under åren i läroverket: dels lärde han närmare känna klasskamraten Viktor von Born, som var en glödande anarkist och sökte omvända den orubblige Rabbe till sin lära, dels blev han bekant med en ung extralärare som dykt upp som vikarie under några lektioner: Gunnar Björling. Vik- tor von Born avled redan under gymnasietiden, men vänskapen med Gunnar Björling blev lång och frukt- bar.

Den första bok Rabbe Enckell gav ut var samling- en *Dikter* 1923. Ännu hade han inte uppnått den för- ening av klarhet och täthet som senare blev utmär- kande för hans lyrik, men det modernistiska handla- get fanns där. I sista numret av tidskriften *Ultra* hö- sten 1922 hade han haft med några dikter, som redak- tören Hagar Olsson funnit behag i. Den unge förfat- taren hade vid denna tid även skrivit en del dramatik, inte så litet påverkad av Pär Lagerkvist, tycks det. Dik- terna i samlingen *Flöjtblåsarhycka* (1925) manade fram bilden av Rabbe Enckell som hängiven naturimpres- sionist, som med tunna linjer tecknade ögonblick och stämningar av idyll och lekfullhet:

*Våren sitter bak en sten
med snö i skuggan.
Han visslar med kvickrotens styva gräs i sin mun
så gällt
att gråsuggan frågar myran vad det är,
så gällt
att myggorna över träsket börjar dansa!*

Rabbe Enckell ville kunna leva på sin penna och sina penslar. Som målare debuterade han på en utställning våren 1924, och vid denna period i hans liv betydde bildkonsten mer än dikten. Under studentåren hade han följt J.J. Tikkanens föreläsningar i konsthistoria och även lyssnat till Yrjö Hirn som föreläste i estetik och över nyare litteratur. Sedan den unge konstnären gift sig 1925 med den vackra Heidi Runeberg, barnbarnsbarn till skalden, vilade en försörjningsplikt på honom. Paret bosatte sig i Grankulla. För att klara pengafrågan tvangs han arbeta extra i Akademiska bokhandeln i Helsingfors åren 1924–27. Men han skrev också konstartiklar i *Hufvudsadsbladet* och var en av de drivande bakom tidskriftsföretaget *Quosego* 1928–29. Den konstsyn som Enckell företrädde och som i början av 1960-talet så nedlåtande häcklades erhöll sina teoretiska grundvalar under dessa år.

Enckell uppfattade aldrig ett konstverks värde som i första hand något som ingick i det betraktande subjektets upplevelse. Enckell var värdeobjektivist – uppfattningen skymtar fram gång efter annan i hans reflektioner kring konstverk och konstskapande. Konstverkets värde fanns inarbetat i själva artefakten – i dess uttrycksformer och de avsikter upphovsmanen medvetet lagt ned i utförandet. Tanken att konstverket i sig inte bar upp ett värde utan att värdet enbart var knutet till betraktarens upplevelse föreföll Enckell intetsägande. Så här skriver han i en anteckning den 19 maj 1967:

”När jag ser på en målning som jag upplever, är det som om den vid allt intensivare betraktande skulle avslöja något för den unikt: en personlighet. Jag menar nu inte målarens, ty det är en självfallenhet, utan målningens egen – dess egenliv, dess egensyn, kort sagt dess självständighet som skapelse. Det är inte bara motivet som framkallar intrycket av en engångsföreteelse, det är visionen av färger, penselstreck, rytm, formernas organiska samstämmighet som i mottagarens öga skapar målningens materia, som i sin tur skapar suggestionen hos betraktaren och betvingar honom i målningens egen riktning: dess vitala förlängning. Målningen är inte bara ett streck som avslöjar målarens signatur eller en byggsten i hans verk. Den är också något autonomt, en hel värld som inte begränsas av formatet utan finns även utanför det i upplevelsens utvidgande kraft som universaliserar den och får betraktaren att känna att han lever i den som i ett ögonblicks kosmos, som varje gång blicken stannar vid målningen återskapar den till en realitet, som vi ständigt kan uppleva på nytt.” (*Tapetdörren*)

Louise Ekelund följer Rabbe Enckell i spåren både när det gäller hans verksamhet som diktare, debattör och målare. Ett viktigt skede i den finlandssvenska litteraturen belyses genom den personlighet boken porträtterar. I huvudsak uppehåller sig Ekelund vid Enckell som lyriker. Hon tolkar hans dikter i allmänhet som förklädda vittnesbörd av upplevelser och stämningar i hans liv. För egen del hade jag gärna önskat att en nykritisk läsart oftare tillämpats, och att dikterna i högre grad betraktats som autonoma i förhållande till privatmannens öden. Även om Enckell under senare delen av 1930-talet genomlöp en djup personlig kris och fick se sitt äktenskap med Heidi Runeberg slås i spillror, kan man nog ändå utgå ifrån att en diktare med hans integritet vinnlade sig om att inte låta priva-

ta impulser bli det diktade ordets allt dominerande drivkraft. Bakom uttrycken för misströstan och sårighet fanns också en tidsupplevelse och ökade insikter om livets villkor och historiens omkastningar – privatlivets vedermödor förutan. Här fanns rimligtvis även en strävan att skapa dikt efter andra mått och byggnormer än dem som stått till buds under författarskapets början.

Ekelund är väl påläst. Med säker hand utreder hon litterära influenser som vinner insteg i Enckells diktning. Hans starka intresse för klassisk myt och antika motiv ger ju en märklig innebörd åt begreppet ”modernism”. Av Heidi hade han fått som gåva A.A. Arvedsons *Mythologiskt, Historiskt och Geographisk Lexicon*, utgivet 1834. Hon hade själv fått ära detta uppslagsverk. Nu i Rabbes händer kom boken med de ålderdomliga språket att bli en viktig handledning i sökandet efter litterära motiv i antikens värld. Klassiska myter och gestalter kom hädanefter att utgöra en viktig impuls-källa för Enckell. Men också Goethe, Schiller, Winckelmann, Lessing, Schopenhauer och Hölderlin blev följeslagare på vandringarna i det antika landskapet. Naturligtvis spelade också Vilhelm Ekelunds *Antikt ideal* och Emil Zilliacus essäer och översättningar en väsentlig roll vid förankrandet av modernisten Rabbe Enckell i den klassiska kulturen, dess tankevärld och konstnärliga ideal. Att läsa honom – vare sig det gäller lyrik, essäistik eller dramatik – innebär därför nästan alltid att man hamnar i en rymd med flera tidshorisonter. Svallen från Odysseus hav långt borta när också hans strandlinje. I en tid som vår, präglad av djup historielöshet och likgiltighet inför de livsviktiga värden som antikens kultur bär på, är en diktare som Rabbe Enckell ett lockande äventyr. Paradoxalt nog känns det också som att komma hem till sig själv att läsa honom.

Louise Ekelunds biografi är en utmärkt vägvisare

för den som själv inte tidigare stiftat bekantskap med detta författarskap. Och känner man sig vara någorlunda inläst på detsamma upptäcker man snart att åtskilligt nytt finns att lära. Dessutom är biografien om Rabbe Enckell illustrerad med en lång rad utsökta bilder, både fotografier och målningar av konstnärens egen hand. Kvaliteten i återgivningen av färgbilderna av Enckells oljor och pasteller förefaller motsvara högt ställda krav. I hans bilder träder ett större lugn, en stramare behärskning och en djupare harmoni betraktaren till mötes än i åtskilligt av vad han skrivit. Förvisso var Enckell ”modernist” i något slags bemärkelse också här – men i ändå högre grad knöt han an till klassiska former och skönhetsideal inom europeiskt måleri. Det ligger faktiskt både glädje och lust i att umgås med bilder som dessa.

Olof Hägerstrand

ANDERS ISAKSSON

Per Albin. 4. Landsfadern.

Stockholm: Wahlström & Widstrand, 2000.
526 s., illustr., personreg.

Del fyra, den avslutande delen av Anders Isakssons biografiska storverk, bär titeln Landsfadern, ett uttryck som Isaksson börjat begagna redan i föregående del. Några kapitelrubriker är betecknande: ”Kohandlaren”, ”Medelvägens man”, ”Jublilaren” och så förstas ”Landsfadern”. Den första delen recenserades i PHT 1985, den tredje 1996.

Bokens upptakt är en välskriven och dramatisk skildring av Per Albins plötsliga död vid nära 61 års

ålder då han klev av spårvagnen en oktober natt 1946. Den Hanssonska familjens medlemmar som bodde i närheten låg och sov eller var bortbjudna. Per Albins brevbärare i stockholmsförorten, en man ur folket blev den ställföreträdare som tog plats i ambulansen med den döende statsministern.

Mellan Per Albin och Gustaf V rådde, som Isaksson påpekar, inte någon djupare samhörighet, låt vara att de respekterade varandra. De ägnade sig åt olika sporter, tennis resp. bowling, men de möttes ibland vid spelbordet. Till historien går Per Albins kommentar under krisen vid midsommar 1941: "Kungen är ju icke en diskussionens man och något meningsutbyte blev det icke." När kungen fungerade som vore han en president befästes det monarkiska systemet. Men Per Albin kunde ibland störas av Gustaf V:s agerande.

Vid riksdagsvalet 1928 stod Per Albin som partiledare. De socialistiska tongångarna i valrörelsen gick inte hem hos väljarna och socialdemokraterna förlorade valet. Partiet miste 14 mandat. Men Isaksson menar att motgången bildade förutsättning för de kommande framgångarna.

Isaksson tecknar en bild av 1928 års Sverige med ett växande välstånd före den ekonomiska krisen vid 30-talets början. Elektriskt ljus, radio och telefoner präglade det nya livet. I hemmen lästes tidningar och tidskrifter. Boklig bildning hade ett högt anseende, film ännu en låg status. Ceremonierna 1928 när Stockholms stadsbibliotek invigdes och Kungliga biblioteket byggdes till med två flyglar vittnade om den akademiska kulturens inflytande. De främsta bland tidens skönlitterära författare hade goda inkomster. Detsamma gällde kulturskribenter som Fredrik Böök, Torsten Fogelqvist, Alf Ahlberg eller Carl Grimberg. Ett misstag hos Isaksson måste påpekas. Rudolf Kjellén var inte svärson till Manfred Björkquist. Det förhöll sig tvärtom.

Talaren Per Albin betecknade meningsmotståndare till vänster som virrhjärnor under det att egna anhängare framhölls som kloka och balanserade. Kanske ett effektivt språkbruk. Högerut iakttog han det kort-siktiga eller egoistiska vinstintresset, också det klandervärt.

Hos Per Albin förenades demokratiska och vänsterinriktade tänkesätt med patriarkal konservatism. I Isakssons subtila tolkning föredrog han det kollektiva begreppet "folkhemmet" framför det liberala alternativet "medborgarhemmet". Som Isaksson beskriver det, talade Per Albin till folket i folkrörelserna, men han lyssnade inte till det.

En vändpunkt i kraftmätningarna mellan arbetarnas och arbetsgivarnas organisationer utgjorde skiftet på posten som direktör för Svenska Arbetsgivareförbundet efter Hjalmar von Sydows död 1931. Den som trädde till var Gustaf Söderlund (1890–1979) som samlat särdeles värdefulla yrkeserfarenheter. Han hade varit statssekreterare i finanssenaten under en socialdemokratisk ministär 1924–26 och senare borgerligt finansborgarråd i Stockholm under fem år. SAF under Söderlund markerade en partipolitisk neutralitet.

Per Albins kvalifikationer som strateg iakttagit Isaksson under konflikten i Ådalen 1931. Partiordföranden förblev reserverad under tiden för de upprörda reaktionerna efter skottlossningen.

Den borgerliga regeringen satte som Per Albin önskade till en undersökningskommission som hade två månader på sig. Demonstranternas ledare Axel Nordström, som utbildats i Moskva, dömdes till ett mer än tvåårigt fängelsestraff. Längre fram blev han riksdagsman för kommunisterna. Landshövdingen Karl Stenström, som till sist olagligt gett efter för de strejkandes krav på förbud mot strejkbryteri, degraderades till häradshövding. Nils Mesterton, den officer som gett order om skottlossningen, klandrades och

fick sin militära bana försvårad, låt vara att han slutade som överstelöjtnant. Mesterton var litterärt bildad styvson till Oscar Levertin. (Vissa böcker ur Levertins bibliotek som rymde personliga dedikationer från dennes författarkollegor förblev i Mestertons förvar. Efter hans död tillföll de Kungliga biblioteket.)

Per Albin tog en politisk risk med sin avvaktande reaktion. Hans sansade bedömning av tilldragelserna blev med tiden en politisk tillgång. Vid begravningen i Kramfors med tusentals deltagare företrädde partiet av Rickard Sandler som vuxit upp i dessa trakter. Det organiserade strejkbryteriet, påpekar Isaksson, tynade bort efter skotten i Ådalen.

När Per Albin bildade regering 1932 tog han full kontroll över sitt parti. Zeth Höglund behöll sin position inom Stockholms arbetarekommun. Men hans främsta anhängare, tillika Per Albins vedersakare, togs upp i regeringen, Arthur Engberg som ecklesiastikminister och Ivar Vennerström som försvarsminister. Det interna motståndet var brutet.

Ideologiskt sett liknade den svenska situationen den som rådde ute i Europa. Socialism blev en fråga om taktik och inte om program. Den danska modellen intresserade Per Albin. Från 1929 regerade socialdemokraterna under Thorvald Stauning i koalition med Radikale Venstre, ett parti att jämföra med frisinnade och liberaler i Sverige.

Partikongressen 1932 ryckte ett vapen, låt vara ett trubbigt sådant, ur händerna på Per Albins kritiker. Den socialistiska internationalens resolutioner behövde inte längre vara styrande för det svenska partiet. Omsorgen om välfärden tog över i politiken – och borgerliga politiker följde också efter. Socialdemokratiska hänvisningar då eller då till socialiseringsnämndens mångåriga, pågående arbete betydde inte någonting. Utredningsarbetet fick inga praktiska konsekvenser.

Men epoken Höglund var inte helt över. Från 1936 var Höglund chefredaktör för *Social-Demokraten*, en post som han lämnade 1940 då han blev finansborgarråd i Stockholm.

Valet 1932 vanns av socialdemokraterna på ett krisprogram, vars betydelse för den ekonomiska återhämtningen under årtiondet likväl var begränsad. J. M. Keynes stod för den teoretiska överbyggnaden, hos regeringspartiet likväl som hos den borgerliga oppositionen. Skillnaderna i synen på hur kriserna borde bekämpas var blott marginella. Effekterna, menar Isaksson, var främst av psykologisk natur. ”Socialdemokratin blev en magnet som drog till sig en rad yngre akademiker, ekonomer, arkitekter, läkare, psykologer, lärare, socialvetare osv.” Till den moderna rörelsen anslöt sig Per Albin genom att 1932 förvärva sitt bekanta radhus i Ålsten. Upphovsmän till området var Olle Engkvist, byggmästare, och Paul Hedqvist, arkitekt.

Grunden till Per Albins uppgörelse med Bondeförbundet 1933 lades i själva verket av den frisinnade jordbruksministern i den föregående regeringen, Bo von Stockenström (1887–1962), som skrev fram ett monopol för de kooperativa mejerierna på hanteringen av mjölkprodukter. Möjligheterna för den kommande kohandeln mellan Axel Pehrsson i Bramstorp och Per Albin Hansson var därmed förhanden. Isaksson har kunnat utnyttja Gunnar Hellströms avhandling om jordbrukspolitiken (1976).

Vid regeringsbildningen konsulterade Hansson partistyrelsen; det hade den respektlöse Branting underlåtit att göra. Längre fram skulle Per Albin återgå till den praxis Branting utbildat. Men han utnyttjade situationen. Olof Olsson, redan fem gånger ecklesiastikminister, kom inte med. Och Arthur Engberg, som kanske inte skulle acceptera posten om Per Albin stod för erbjudandet, såg sig korad av partistyrelsen,

något som styrkte hans självkänsla och tillät honom att anta budet.

Kohandeln beskrivs inte av Isaksson som en förhandlingsframgång för socialdemokraterna. Utbytet av uppgörelsen bestod i att borgerligheten splittrades. Med det 1934 bildade Folkpartiet kunde socialdemokratin alltjämt samverka i socialpolitiska angelägenheter; i övrigt var det bönderna som utgjorde stödpartiet. Arbetare och bönder bildade den politiska mittpunkten. Så ville Per Albin själv se uppgörelsen.

Från 1935 observeras den politik som i fortsättningen skulle bli Per Albins sårmarke. Han företrädde hela nationen. ”Per Albin var en organisationsmäniska i varje tum, friheten att hävda såruppfattningar inom partiet upphörde när ett stadgeenligt beslut väl var fattat och ersattes av tvånget att i helhetens intresse acceptera majoritetens domslut.”

Alla uppgörelser med bondeförbundet var snärjiga. Den fryntlige Bramstorp var en svår förhandlare som i alla lägen tog till vara sina väljares intressen. De facto tog Bramstorp kommandot i jordbrukspolitiken. Men alliansen mellan de båda partierna skänkte åt Per Albin, medelvägens man, den trovärdighet han behövde och eftersträvade som politiker.

Efter Per Albins 50-årsmiddag på Carlton 1935, där det svenska samhällets ekonomiska och politiska elit mötte upp, bildades en begränsad grupp på ett tjugotal personer, endast män, som delade jubilarens intresse för kortspel och som i tryckta matriklar kom att kalla sig ”PerAlbinerna”. I en förteckning över sällskapet från 1944 anger Per Albin som sina hobbies bowling och omstopning av nedsuttna taburetter. Till umgängesformerna hörde att politiska ämnen inte ventilerades. Så ville Per Albin ha det.

Isaksson blottar överraskande detaljer ur umgänget. Den socialdemokratiske nykterhetsmannen Ruben Wagnsson, sedermera landshövding i Kalmar, hade en

halvbror Axel Åhrberg, generalkonsul för Guatemala, som tillhörde kretsen. Vid bridgepartierna i dennes villa på Djursholm flödade diplomatspriten rikligt. ”I Åhrbergs hem lagades maten av husets kokerska och ritualen var ständigt densamma: efter desserten kallades hon in till herrarna, som först tackade henne med en applåd och därefter kastade enkronor eller femkronor på golvet framför henne som en extra dusör för jobbet vid grytorna.” – Möjligen misstar sig Isaksson på de dåtida myntens valörer. De stillsamma kvällarna med hustrun i det Hanssonska radhushemmet var sällsynta.

En undergiven och följsam sekreterare, Margareta Sjöberg, var Per Albins sista svärmeri. Hon var född 1910, således 25 år yngre än han. De träffades 1936 och fick tio år av samarbete. Politiskt intresserad var hon inte men hon tjänstgjorde på partikansliet, dit hon kom från Tidens förlag, där hon arbetat som kontorist efter studentexamen. Hon var gymnastikflicka, inte så ovanligt på den tiden. Ibland blev det gymnastikuppvisning före talet av partiordföranden.

På tjänsterummet inför dagens arbete var upptakten ständigt densamma. Under tystnad lade de patientens, var sin. När tillfälle gavs, bjöd han henne på middag, gärna på Operakällaren. En gång var de i Köpenhamn tillsammans. Under krigsåren sågs de även en stund på julaftonen. Han hade redan två familjer. Nu fick även Margareta besök. När Per Albin gått bort ville hon inte vara kvar på arbetet. Fram till pensioneringen var hon knuten till Folksam.

De tre åren från 1936 till 1939 blev Per Albins bästa år som politiker. Det ekonomiska utrymmet tillät sociala reformer. Politiska löften kunde infrias. Människornas livsvillkor kunde förändras. Välfärden var på väg att präglade väljarnas vardag. Även arbetarklassen kunde odla hobbies på fritiden. Att odla i koloniloten, bygga radioapparater, konstruera modellplan och

att lyssna på gramfonskivor anförts av Isaksson som exempel. Vid valet 1940 fick socialdemokraterna egen majoritet i båda kamrarna och en modern arbetslöshetsförsäkring kunde etableras. Fackföreningsrörelsen förstärktes.

Gunnar Hägglöf, som en kort tid var statsråd hos Per Albin 1939, har i memoarer skrivit om hur Per Albins säkerhet i inrikespolitiken förbyttes i osäkerhet inför utrikespolitiska ställningstaganden. Han gjorde sig beroende av rådgivare inför de avgörande besluten, där han dock alltid hade kompromiss och sammanhållning inom regeringen i sikte. Ändå var hans utrikes erfarenheter inte så begränsade om de jämfördes med samtida politikers. Under första världskriget bodde han en tid i England. Han hade vid skilda tillfällen varit delegat på kontinenten. Hans parti hade så länge förespråkade fred och avrustning att det ännu inför krigets utbrott gav ett moraliskt övertag att hantera inför övriga partier. Idén om den kollektiva säkerheten hölls vid liv i det längsta.

Per Albins bekanta yttrande när kriget kom om att beredskapen var god tas av Isaksson i försvar. Han menar att talaren avsåg den mentala beredskapen bland medborgarna att slå vakt om landets oberoende.

Statsministerns sätt att sköta regeringsbestyren var detsamma som efter honom Tage Erlanders. Statsråden gavs stor frihet att arbeta självständigt. Konfliktlösningar regeringsmedlemmar emellan sköts på framtiden. Inte sällan värkte konflikten ut.

Vid samlingsregeringens bildande före jul 1939 förde Per Albin förhandlingar med de borgerliga partiledarna utan att rådföra sig med partiledningen. Med den sammansättning som regeringen fick hade socialdemokraterna inte längre egen majoritet bland statsråden. Enigheten över partigränserna var mera betydelsefull än det egna partiets dominans. Per Albin stod i detta läge över partierna. Han var landsfadern.

Isaksson drar fram ännu en omständighet som han menar gynnade Per Albin. Kulten av den starke mannen låg i tiden.

Hos Isaksson betonas skillnaden mellan socialdemokratiens folk rörelsekultur och den akademiska stilen hos de borgerliga. Nedlåtenhet mot Per Albin kan avläsas i K.G. Westmans liksom Gösta Bagges anteckningar. Men den skymtar även hos de akademiska socialdemokraterna.

Till de opolitiska inom ministären hörde utrikesministern Christian Günther (1886–1966). Det kyligt kalkylerande draget hos denne förstärktes, tycker Isaksson, av att han bar pincené, kanske som den siste att göra det i det offentliga livet.

Kritiska yttranden om judar i K.G. Westmans dagbok avfärdas av Isaksson som antijudiska schabloner, inte antisemitism. Regeringens restriktivitet vad avser ett begränsat mottagande av judiska flyktingar delades sedan 30-talet av Mosaiska församlingen i Stockholm.

Det svenska folkstyret utmanades inte under krigsåren. Sverige var i själva verket särdeles fritt från politisk nazism just under de åren då tyskarna nådde militära framgångar. För andra världskrigets år kan Isaksson åberopa Alf W. Johanssons arbeten *Per Albin och kriget* av 1985 och andra.

Den uppflammande folkliga entusiasmen för Finlands sak besvärade Per Albin. Mot Finlandsaktivismen förhöll han sig hela tiden kallsinnig och kunde därvid påräkna stödet från Folkpartiledaren Gustaf Andersson i Rasjön. Per Albins granne och gode vän Medicinalstyrelsens generaldirektör Axel Höjer stod som Gustaf Mannerheims budbärare med begäran om svenskt inträde i kriget. Han blev bryskt avvisad.

Inom regeringen var försvarsministern Per Edvin Sköld den lynnige och svårberäknelige. Ändå utgjorde Bondeförbundets ledare Pehrsson-Bramstorp det

största hotet mot regeringens fortbestånd. Kriserna inom regeringen under krigsåren rörde den ena gången sockerpriset, den andra gången mjölken.

Per Albins relationer till Torgny Segerstedt, med Isakssons språkbruk en elitistisk aristokrat, är svåra att fixera. Under 20-talet föraktades han av Segerstedt som under 1930-talet kom att beundra honom. Personligen möttes de sista gången 1940 i Göteborg. Då spelade de bridge tillsammans. Under de år som följde avskyddes han av Segerstedt. Efter dennes död 1945 beskrev Per Albin honom som en personlig vän, en uppriktighet som kan ifrågasättas.

Under de intensiva dagarna vid midsommar 1941 visade Per Albin ett strategiskt och taktiskt mästernskap vid sin hantering av krisen inför de tyska kraven. Årtionden av erfarenheter av politiskt beslutsfattande på högsta nivå kom till bruk. Det övergripande målet för honom var att få fram enighet i de beslut som fattades, inom regeringen såväl som inom riksdagen – antingen det rörde sig om ett ja eller ett nej.

Rädslan för vad Adolf Hitler kunde ta sig till präglade samhället. Till regeringens ovänner hörde inte bara författare som Eyvind Johnson och Vilhelm Moberg, publicister som Segerstedt och Ture Nerman utan också akademiker som Israel Holmgren, professor och chef vid Serafimerlasarettet, en tid riksdagsledamot. En pamflett 1942 renderade denne två månaders fängelse. Holmgren hann se ut en passande cell åt sig på Långholmen innan han benådades av regeringen som inte ville se någon martyr. För Per Albin var dessa personer politiska äventyrare.

Eftergifterna mot tyska krav riktade mot den svenska neutraliteten upphörde med vändningen i krigslyckan. Överenskommelsen om permittenttrafik på svenska järnvägar sades upp. Per Albin förde under några år sporadiskt dagbok. Skrivandet upphörde när han bedömde att krigsfaran var över för svenskt vid-

kommande. Vad som verkligen står i dagböckerna är ändå, menar Isaksson, en viktig källa. Den kan upplysa om Per Albins inre osäkerhet som står i sådan motsats till hans kavata ledarstil utåt.

Kommunisternas prestige tilltog visserligen med de ryska framgångarna i världskrigets slutskede. Men när kommunisterna i fackföreningsrörelsen löste ut den stora strejken inom verkstadsindustrin som pågick månad efter månad 1945 betog de också socialdemokraterna all lust till samarbete partierna emellan.

Då kriget tog slut i maj 1945 fanns inte längre någon plats för en landsfader. En socialdemokratisk enpartiregering på parlamentariskt underlag bildades. Per Albin blev ånyo partigångare men fann sig illa till rätta. Torsten Nilsson var partisekreterare och har vittnat om saken i sina minnen.

Isakssons målände beskrivning av Per Albin på krigets sista dag, den 7 maj 1945, får avsluta denna kritiska granskning: "När beskedet kom gav sig Per Albin i väg till Radiotjänsts dåvarande lokaler på Kungsgatan 8, trängde sig fram genom de jublande folkmassorna och såg hur pappersrullarna från räknemaskinerna likt serpentiner ringlade ner från kontorsfönstren. Innan han gick in i studion för att läsa sitt tal till nationen, bad han radiojournalisten Bertil Perrolf plundra en räknemaskin så att också han kunde kasta ut en rulle, gick fram till fönstret på femte våningen och lät pappersremsan falla mot gatan. Han sken av lycka i hela ansiktet, berättade Perrolf."

Åke Lilliestam

FINN OLSTAD

Einar Gerhardsen – en politisk biografi.

Oslo: Universitetsforlaget, 1999.

Inb., 479 s., sak- & personreg., illustr.

Finn Olstad, professor i historia vid Norges idrotts-högskola, har skrivit den första omfattande politiska biografien om den norske socialdemokratiska ledaren Einar Gerhardsen. Gerhardsen, född 1897, inledde sin politiska karriär redan under första världskrigets sista krigsår och hamnade strax i kretsen kring den dynamiske och radikale ledargestalten inom norsk arbetarrörelse, Martin Tranmæl. Vägen till den politiska ledningen inom norsk socialdemokrati var därmed utstakad. Från 1922 var "Oslogutten" Gerhardsen politiker på heltid.

Man får i boken följa Gerhardsen under mellankrigstiden som kommunist och radikal socialist, värnpliktsvägrare och ungdomsledare. Han hamnade som sådan i fängelse vid ett flertal tillfällen. År 1924 fick han först 24 dagars fängelse för ett brandtal i samband med en arbetarstrejk. Lite senare samma år fick han 75 dagar för värnpliktsvägran.

På trettioalet hade Gerhardsen "lugnat ned sig", accepterat parlamentarismen som politisk metod, gift sig, skaffat barn och t.o.m. blivit försvarsvänlig. Det ökade fascistiska hotet ska, enligt Olstad, inte underskattas i detta sammanhang. Tiden var nu mogen för partisekreterarskapet, som Gerhardsen åtog sig 1936. Han var dock vid denna tid inte så känd bland väljare och partimedlemmar – inte heller någon folkets man. Olstad skriver:

Som glödende engasjert heltidspolitiker levde han sitt liv på en viss avstånd fra folk flest, selv om han gjerne oppsøkte og mottokk intrykk fra

menige partimedlemmer. Hans oppgave, slik han så den, var heller ikke å følge folkmeningen slik den umiddelbart kom til uttrykk. Politikk var for Einar Gerhardsen å lede og å oppdra.

Då kriget bröt ut i Norge 1940 flydde en grupp av arbetarpartiets centrala ledare – bland andra Gerhardsen och Tranmæl – till Sverige. Den norska regeringen lyckades tillsammans med kungen fly till London. Gerhardsen återvände dock snart till Oslo, medan Tranmæl blev kvar i Stockholm. Gerhardsen var därmed arbetarpartiets självklare ledare på hemmaplan och fick snart nog förbud mot politisk verksamhet av den tyska ockupationsmakten. Gerhardsen kunde ändå leda partiet i kulisserna ännu ett tag, innan han efter viss politisk turbulens och ett antal strejker arresterades den 11 september 1941. Han misshandlades av tyskarna under brutala förhör i Oslo, innan han 1942 sändes till koncentrationslägret Sachsenhausen vid Berlin. Trots de fruktansvärda förhållandena i lägret, lyckades han klara sig hyggligt till augusti 1944. Då kom beskedet om att han skulle flyttas till utrotninglägret Natzweiler. Det blev nu ingenting av med den flytten, utan Gerhardsen flyttades istället till det norska lägret Grini. Olstad söker utreda hur det kunde komma sig att Gerhardsen klarade sig från utrotninglägret, och författaren pekar på att räddningsaktionen efter allt att döma skedde tack vare en "godhjärtad" Gestapoman – Herbert Paul.

Den 8 maj 1945 släpptes Gerhardsen ur lägret och blev omedelbart återvald som partiledare. De som hade lett den norska Londonregeringen blev ganska snabbt avpolletterade från makten och arbetarpartiets nya ledarkrets, som skulle komma att forma norsk efterkrigspolitik, rekryterades i hög utsträckning från hemmafrenten och från gruppen som vistats i Stockholm under kriget.

Ganska snart kastades den nye statsministern och Norge in i det kalla kriget på ett påtagligt sätt. På ett skandinaviskt statsministermöte 1948 varnade Gerhardsen starkt för den internationella utvecklingen och för den kommunistiska faran. Likheterna med hur situationen varit tio år tidigare var slående för Gerhardsen. Man hade i Norge andra världskriget i färskt minne och det var nu mer eller mindre tydligt att Norge var på glid västerut in i det västliga försvarssamarbete som höll på att utformas. I detta läge initierade Sverige, för att förhindra detta, förhandlingar om ett skandinaviskt försvarsförbund. Initiativet misslyckades och den 4 april 1949 blev Norge en av Atlantpaktens signatärmakter.

I november 1951 avgick Gerhardsen plötsligt som statsminister, bl.a. för att få mer tid för partiarbetet. Olstad menar att också en personlig kris kan ha spelat in. Under denna tid kunde Gerhardsen också vara mer fri i sin roll som kritiker av den norska integrationen i NATO. Olstad betecknar honom som en säkerhetspolitisk bromskloss, som lyckades förhindra den nye statsministern Oscar Torp och utrikesminister Halvard Lange från att förändra den norska NATO-politiken.

I januari 1955 var Gerhardsen tillbaka på statsministerposten. Där skulle han sitta fram till valet 1965, med ett kort mellanspel som oppositionsledare under den borgerliga sommarregeringen 1963. Under dessa år utvecklades Gerhardsen till en norsk landsfader. För att få ett bättre grepp om den norska säkerhetspolitiken upprättade han en egen säkerhetspolitisk avdelning vid statsministerns kontor med den kontroversiella rådgivaren Andreas Andersen som chef. Det fick omedelbart effekter på den norska sovjetpolitiken. Gerhardsen blev 1955 den förste västlige statsmannen som kontaktades av Moskva och som accepterade besök i Sovjet samma år. Intern opposition mot

den nya politiken saknades inte. Efter ett NATO-möte 1957 ska Lange ha sagt att Gerhardsen i sitt hjärta var emot NATO och anhängare av en "svensk politik", men att hans förstånd sade att en sådan politik för tillfället var omöjlig.

Striden om den norska säkerhetspolitiken och särskilt den känsliga diskussionen om kärnvapen på norsk jord, gjorde slutligen att det norska arbetarpartiet sprängdes 1961. Olstad menar att detta år betecknar en vattendelare för det socialdemokratiska maktinnehavet och för Gerhardsen personligen. Den s.k. Kings-Bay-saken – en arbetsolycka i en gruva på Svalbard som krävde 21 människoliv 1962 – och regeringens hantering av dess följder skyndade på utvecklingen och ledde till regeringen fick avgå en kortare tid 1963. Hösten 1964 annonserade Gerhardsen sin avgång och 1965 blev den tretton år yngre vice partiledaren Trygve Bratteli ny partiledare. Från detta år var Gerhardsen "vanlig" styrelseledamot i partiet, och 1969 slutade han helt med officiella uppdrag. Enligt Olstad fungerade han dock som ett slags "gudfader" inom partiet under lång tid och verkade i det dolda då viktigare förändringar i partitoppen kom till stånd. Han hade sina fingrar med i spelet då Reulf Steen blev partiledare och Odvar Nordli statsminister 1975 och då Gro Harlem Brundtland blev ny partiledare efter Steen 1981. Gerhardsen dog 1987.

Olstad har skrivit en ganska allmän och inte så uppseendeväckande biografi. Inget tidigare okänt arkivmaterial har använts. Få saker är nya. Visserligen menar Olstad att Gerhardsens privatarkiv på arbetarrörelsens arkiv "... bærer preg av at hovetpersonen har finsiktet det som skulle overlates til ettertida". Men man kunde ju då kanske ha önskat att Olstad skulle ha konsulterat andra källor i högre utsträckning, exempelvis utländska arkiv. Överhuvudtaget får jag intrycket att Olstad har ett ganska snävt norskt perspektiv

tiv. Internationella jämförelser och en alternativ syn på Gerhardsen från annat håll än från den inre partiapparaten kunde ha förbättrat biografien. Man anar också emellanåt en viss tendens hos författaren att ta parti för sin huvudperson, något som inte är helt ovanligt i genren. Men boken är lättöläst och överskådlig. Man får en god inblick i norsk 1900-talshistoria och ett gott grepp om personen Gerhardsen – som starkt har präglats norsk 1900-talshistoria.

Magnus Petersson

CLAES ARVIDSSON

ETT ANNAT LAND: Sverige och det långa 70-talet.

Stockholm: Timbro, 1999.

393 s., personreg., inb.

1950-talets Sverige framstår i efterhand som en from stiftelse för värlartade barn, där husförmannen Staten med oändlig välvilja sörjde för sina medborgare. Demokratien som statsform var oomstridd, samförståndet mellan fack och näringsliv garanterade framtida välbefindandes utveckling och politiken tycktes på väg att övergå i förvaltning. Herbert Tingsten talade i *Dagens Nyheter* om "ideologiernas död" och såg inga inre hot mot detta tillstånd. Den amerikanske journalisten Marquis Childs hade 1936 i boken *Sweden: The middle way* lyft fram den svenska socialstaten och hävdade att man här var på väg att lyckas med konststycket att navigera mellan den oregerade kapitalismens Skylla och den centralplanerande kommunismens Karybdis. Tjugo år senare tycktes denna bild besannas. Man var, för att tala med Tingsten i den bok han gav ut 1966,

på väg att gå "från idéer till idyll". Den svenska demokratin syntes ogrumlat "lycklig".

Sällan har väl en bok som den av Tingsten blivit till den grad förbisprungnen och motsagd av verkligheten. Under 1960-talets senare år var de gamla stämningarna i det svenska folkhemmet plötsligt som bortblåsta. Idyllen tycktes aldrig ha varit efterfrågad, och i den mån välmågan verkligen existerat hade den byggts på falska premisser. Ja, välfärden var föraktlig – därför att den hade avskärmning och bristande insikter om världens sanna tillstånd som förutsättning. Kallhamrade klasskampsparoller skallade på nytt ur missnöjets strupar. Borta var samförstånd och Saltsjöbadsanda. Motsättningarna från världspolitiken hade flyttat in i det svenska vardagsrummet. Den amerikanska krigföringen i Vietnam återverkade på det svenska debattklimatet. Televisionens omtumlande bilder slog sönder alla gamla föreställningar om att välbefindande och lycka gick att förverkliga i svensk avskildhet. Sverige var hädanefter en del av världssamfundet. Ideologierna verkade ha kommit tillbaka för att stanna. I Afrika pågick befrielsekrig, i Latinamerika hade den kubanska revolutionen sått upprorets frön, i Kina marscherade miljoner hängivna rödgardister med ordförande Maos lilla röda bok i de uppsträckta nävarna – här levererades recept och planritningar på hur alla världens problem kunde lösas om bara "folket" fick bestämma! Allt detta var också en del av svensk opinion.

Om folkhemmets inhemska oppositionella gärna stoltserade med uttalad misstro gentemot Sveriges och Västvärldens samhällsbyggnader och frihetsideal, så var man desto mer troskyldig när den kommunistiska världens problemlösningar kom på tal. Tredje världens politiska ledare omstrålades av en särskild nimbus, deras uttalanden lyftes fram som oanfrätt visdom av en ungdom som längtade efter entusiasm,

Olof Palme. Teckning av Steve Mendelson.

handling, frälsning. I Sverige var namnen för dagen Göran Palm, Jan Myrdal och Sara Lidman. Vad kunde förbrukade politiker och fackföreningsmän som Tage Erlander och Arne Geijer föra till torgs, när världssvält, resursförödelse, miljöförstöring, krig, un-

derutveckling och utsugning var problem man ville ha lösningar till? I stället för att hålla till godo med belåtenhetens stiltje ropade man efter storm. Hur kunde välfärdssamhället fånga upp och tillgodogöra sig denna längtan efter handling?

Svaret var: Olof Palme. När Palme 1969 tog över som partiordförande i SAP efter Erlander, hade han redan i årtal givit röst åt den unga generationens upprördhet. Han tycktes vara en framtidsman, men var samtidigt en del av den socialdemokratiska rörelsen och därtill statsminister. Några revolutionära svängar fanns knappast utrymme för, om han någonsin haft böjelse däråt. Palme såg uppenbarligen som sin uppgift att kanalisera ungdomsupprorets missnöje. Det gällde att både utnyttja de möjligheter som låg häri och att länka in de missnöjda grupperna i arbetarrörelsens led. Genom massmedial fingerfärdighet och taktiska utspel lyckades Palme ta mycket vind ur seglen för den bångstyriga utomparlamentariska rörelsen samtidigt som han vred sitt parti några grader ytterligare åt vänster.

När 1970-talet gick in, hade vänsterkritiken institutionaliserats. Kritiken mot Väst, hatet mot USA och kapitalismen som ägo- och produktionssystem hade fått ett mindre gällt röstläge, men i gengäld var tiden nu inne att omsätta vänsterupproret i praktisk politik – i skolor, daghem, företag, folkrörelser, läroböcker och kursmaterial. Om ”skördetiden” hade utblivit efter krigsslutet 1945, så tycktes nu en ny chans ha kommit. 1960-talets ungdomsuppror hade börjat som en fräck busvissling som stört tystnaden och samhörigheten. Det kommande årtiondet skulle ge utdelning för upproret i form av socialistisk samhälls- omvandling på olika områden: undervisning, medbestämmande, rekrytering till offentliga tjänster. En ny anda – på många sätt friare och mer okonventionell jämfört med vad som varit dessförinnan – hade be-

mäktigt sig landet. Men nog kändes det som om frimodigheten till dels hade anbefallts uppifrån. Inslagen av anarkism inom delar av 1960-talets upprorsrörelse hade suddats ut, när 70-talet var inne. Även om inte alla i den utomparlamentariska vänstern fick rum i Kanslihuset, kunde en anseelig del av dem hanka sig fram de närmaste åren som "kulturarbetare" i något teaterprojekt eller med utställningsverksamhet. Makten hade fångat upp den upproriska kraften och omvandlade den nu sakteliga till politisk vardag.

Möjligen är den framställning som här givits i vissa avseenden förenklad. De tumultuariska årens rottrådar sträckte sig längre tillbaka än vad det faktiska skeendet avslöjar, men som konturteckning har tidskildringen hemul. I boken *Ett annat land: Sverige och det långa 70-talet* har Claes Arvidsson skildrat dessa upprörda år. Också han tolkar tiden i ett tämligen grovt raster. Själv var han efter vad som sägs i bokens epilog "kommunist" när det begav sig, vilket möjligen kan förklara hettan i uppgörelsen med den dåtida vänsterradikalismen. Arvidsson betraktar och tolkar nämligen skeendet utifrån ett markerat demokratiskt, borgerligt perspektiv. Uteslutet är inte, att han anser sig ha ett eller annat sona till följd av ungdomliga förvillelser. 60-talets ungdomsuppror svärmade nämligen för vissa typer av "goda diktaturer" – vänstersinnade kulturskribenter stod till tjänst med denna tveklaktiga distinktion, som strax erövrade den politiska korrekthetens stämpel i den allmänna debatten.

Arvidsson är väl påläst. Han skildrar stämningar och opinioner i breda drag med uppådd av många data. Även institutionella förändringar i Sverige under de avhandlade åren redovisas med stort insikt. Något tröttsamt är likafullt det ständigt närvarande raljanta tonfallet, som bildar ett slags ljudbarriär mellan läsaren och det utsagda. Så oerhört mycket av det som såg dagens ljus under denna tid har ju – även för de mest

hängivna uppbackarna – avslöjat sin tomhet. Om det är något tiden förtjänar att bli ihågkommen för är det ju retorikens betydelse. De slagkraftiga formuleringarna tjänade som ett intellektets och insiktens fångelse. Vad som från början var rotat i uppror, medkänsla och vrede standardiserades snart till formler. Inte ens en framstående talare som Palme undgick att hamna i det floskulösa för att inte tala om agitatorer av mindre format.

De tre stora frågorna för proteströrelserna under dessa år var Vietnamkriget, miljöförstörelsen och kravet på kvinnofrigörelse. Mycket skrevs, mycket sades – appeller och protestlistor var legio. I ett vidare perspektiv gällde upproret mot det etablerade samhället den borgerliga familjen, föräldrade hierarkier, industridrift, inflyttning till städerna, grundlösa löneskillnader, konsumism, kommersialism, marknadsekonomi ... Jämlikhet och engagemang var slagorden för dagen. Man kan säga vad man vill om detta, men många viktiga frågor ventilerades och obehagliga sanningar kom i dagen. Utsugning förekom – och förekommer – i tredje världen. Hänsynslös miljöförstörelse och resursrofferi förekommer i dagens värld, också i Sverige. Att vredgas över att marginalerna för ett gott liv för *alla* människor äts upp är ingenting att skämmas över. Om det är något Arvidsson bör kritiseras för är det att han stoppar alla vänstersympatisörer i samma säck under sin genomgång. Det var ändå en himmelsvid skillnad i fråga om kunskap och intellektuell analys mellan debattörer som Sven Lindqvist, Artur Lundkvist, Olof Lagercrantz, Lars Gyllensten och de skäligen enkla frasmakarna i diverse fria teatergrupper och ett antal proggrubadurer. I fråga om bokens hantering av miljöförstörelsen tycks Arvidsson vettlös – raljansen i framställningen reducerar på ett olyckligt sätt problemets angelägenhetsgrad. Skövling för oöverskådlig tid av omistbara naturvärden före-

kommer faktiskt. Och ekologisk balans är en förutsättning för allt slags liv.

Arvidssons framställning av miljömedvetandet visar brist på insikt om situationens allvar.

Protestårens stämningar avslöjar tydligare än någonsin hur lätt en generation unga människor blir gisslan hos sina egna drömmar, berntagen av sin vrede. Slagorden hamrades in i statsapparaten och partiväsen. Både inom Folkpartiet och Centerpartiet fanns grupperingar som likaväl kunde höra hemma inom Vpk att döma av deras bittra anklagelser mot marknadsekonomin och kärleksförklaringar till planushållningen. Till och med en liberal bitvarg som Gösta Bohman kunde yttra ord som dessa: "Vi understryker att det moderna samhället fordrar betydligt mer av samordnad planering än tidigare. Men vi vänder oss emot att planerna förverkligas centralt. Det är förverkligandet vi anser skall decentraliseras i större utsträckning." Hur denna tulipanos skulle frambringas kunde den blivande moderathövdingen dock inte ge närmare besked om. Men att också en så motståndskraftig vilja som hans inte gick oberörd förbi tidens anda säger något om protestvägens kraft.

När SAP samlades till kongress 1967 var frekvensen av ordet "jämlighet" dubbelt så hög i kongressmaterialet som vid föregående sammankomst 1964. Och när 1968 års kongress sammanträdde hade frekvensen för detta magiska ord ytterligare fördubblats. Vid kongressen 1969 förekom ordet "jämlighet" 4 682 gånger i kongressstrycket. Attacken mot rådande förhållanden i samhället hade varit oavbruten under flera år, och tycktes nu ge resultat. Men institutionaliseringen av protestens idéer och ideal hade sitt pris. Samtidigt som man syftat till ökad frihet för medborgarna, frigörelse från allehanda hämmande band – så knöts processen allt starkare till staten. I sanning en frigörelsens paradox. Men Palme regisserade denna före-

ställning med säker hand, och kunde för arbetarrörelsens del plocka poäng i medierna. Det säger något om tidsandans snärjande kraft, att de borgerliga partierna i regeringsställning efter 1976 i stort var oförmögna att avbryta de nivelleringsprocesser som den socialdemokratiska regeringen påbörjat. I synnerhet gäller naturligtvis detta om utbildningssystemet, som ännu denna dag brottas med ett förlamande arv från dessa år.

Ett par smärre felaktigheter i boken borde rättas till en ev. kommande utgåva: på s. 53 nämns ett felaktigt årtal för Kubakrisen och likaså förläggs på s. 130 publiceringen av Émile Zolas artikel "J'accuse" i *L'Aurore* till början av 1900-talet – rätt tidpunkt är den 13 jan. 1898.

Sammanfattningsvis är Arvidssons bok både kuninig och välskriven. Ibland kan man reta sig på hans raljeri, men å andra sidan var åtskilligt under dessa år uttryck för vilshenhet och okunskap. Blandningen i proteströrelsen av inbilskhet och pretention inbjöd till skratt redan när det begav sig. Idag när den kommunistiska världens bakgårdar ligger blottade för världens ögon ter sig "det långa 70-talet" i än högre grad groteskt. Men många var vi tidsandans fångar – utan att se murarna. Och Marquis Childs utgav 1980 boken *Sweden: The middle way on trial*, men den har aldrig refererats till i den inhemska debatten.

Olof Hägerstrand

STIG EKMAN

Den militära underrättelsetjänsten: Fem kriser under det kalla kriget.

Stockholm: Carlsson Bokförlag, 1999. 239 s.

Det kan synas vara en motsägelse att anmäla en bok om militär underrättelsetjänst i en tidskrift som ägnas personhistorisk forskning. Om det är något som i alla tider kännetecknat den militära underrättelsetjänsten, så är det målmedvetna försök att dölja identiteten på sina medarbetare och källor. Detta gäller självfallet även i våra dagar och i vårt land, men inte desto mindre har en del litteratur i ämnet börjat se dagens ljus; litteratur som inte bara lyfter en del på de tunga och täta slöjor av sekretess som har täckt underrättelsetjänsten, utan dessutom lyfter fram en del av de mera framstående personerna i ljustet.

Sekretesskrav har ofta förhindrat forskning i säkerhets- och underrättelsetjänsternas historia, men under senare år har en del förändrats på denna punkt. De dramatiska händelserna i det f.d. sovjetväldet under 1990-talet har bl.a. betytt att en del källmaterial om de kommunistiska säkerhets- och underrättelsetjänsterna har kommit till forskningens kännedom. De mest betydande exemplen är förstas de enorma Stasi-arkiven i f.d. DDR, men även t.ex. det lettiska KGB:s arkiv har börjat undersökas av forskningen. Vårre är det med tillträdet till den sovjetiska militära underrättelsetjänstens (GRU) arkiv. Restriktivitet kring forskarnas möjligheter att få tillgång till arkiven, även äldre sådana, stöter man inte bara på i de f.d. kommunistiska länderna, tvärtom. På många håll i Västvärlden, inte minst i Storbritannien och i viss mån i Frankrike, omges underrättelsetjänstens verksamhet

med sekretess i många decennier. Ett viktigt skäl till detta är att man vill skydda såväl arbetsformer som uppgiftslämnare. I det senare fallet kan det innebära att ett helt människoliv måste förflyta innan vem som helst kan ta del av materialet. Det är också det grundläggande tänkesätt som har styrt tillkomsten av den svenska sekretessgränsen på underrättelsematerial.

Bortsett från restriktivitet med utlämnandet är det en annan faktor som har påverkat forskningen i underrättelsetjänstens historia, nämligen bristen på källmaterial. Det ligger ju delvis i tjänstens natur att inte dokumentera alla de beslut som fattas och åtgärder som genomförs, och dessutom har mer än ett underrättelsearkiv utsatts för otillbörlig utrensning, eller "gallring" som det heter på arkivspråk. I det läget hjälper det inte med aldrig så resursstarka undersökningskommissioner, i synnerhet inte eftersom antalet potentiella intervjuobjekt med tidens gång stadigt minskar. Senare års försök att rekonstruera IB:s verksamhet alltifrån 1950-talets slut till 1970-talet har med kraftiga penseldrag understrukit detta förhållande. Ibland inträffar dock saker som kastar om förutsättningarna för forskningen. Så skedde när det hösten 1997 till Krigsarkivet överlämnades 31 mikrofilmrullar som visade sig innehålla delar av den hemligaste militära underrättelsetjänstens (T-kontoret) arkiv mellan åren 1946 och 1965. Längre hade arkivet ansetts som förlorat eftersom det, i strid med gällande bestämmelser, brändes redan på 1960-talet.

Många sådana problem har historikern Stig Ekman undgått i sin undersökning av den svenska militära underrättelsetjänstens kunskap inför och under fem stora internationella kriser under det kalla kriget. Stig Ekman, vår kanske främste kännare av svenska förhållanden under det andra världskriget, var knuten som expert till 1974 års underrättelseutredning. Utredningen tillsattes i spåren av det s.k. IB-avslöjande

som gjordes av Peter Bratt och Jan Guillou. Ekmans uppgift var att avgöra vilka bedömningar som försvarsstabens underrättelseavdelning gjorde av det militära skeendet i omvärlden, och hans utredning stämpades som kvalificerat hemlig. Först efter Neutralitetspolitikkommissionens betänkande 1994 och inrättandet 1998 av forskningsprojekt om övervakningens och åsiktsregistreringens historia under 1900-talet var tiden mogen att frisläppa huvuddelen av hans text. Det är den som nu föreligger i bokform, med undantag av ett 40-tal sidor som fortfarande är sekretessbelagda. Resultatet har dock blivit en spännande och givande inblick i det underrättelseläge som man från svensk sida hade under några av det kalla krigets värsta internationella kriser.

På grund av bristen på källmaterial har Ungern- och Suezkriserna 1956 undvikits, men istället har fem andra tunga kriser valts: notkrisen mellan Finland och Sovjetunionen 1961, Kubakrisen 1962, sexdagarskriget i Mellersta Östern 1967, överstekuppen i Grekland 1967 samt Warszawapaktsländernas invasion av Tjeckoslovakien 1968. Genomgången visar att svensk underrättelsetjänst hade en ganska god bild av vad som hände i vår omvärld, vilken militär uppladdning som gjordes och vilka åtgärder som vidtogs. Typiskt är kunskapsflödet om den kommande invasionen av Tjeckoslovakien 1968. Under de tre veckorna mellan den 12 juli och 2 augusti hade försvarsstabens underrättelseavdelning fått in en ström av rapporter som entydigt pekade mot en pågående kraftig militär uppladdning riktad mot Tjeckoslovakien. Därmed kunde man konstatera när Sovjet och dess satelliter hade uppnått kapacitet att ingripa militärt mot Dubčeks reformkommunistiska regim, medan man naturligtvis inte hade några möjligheter att få kunskap om vilka bedömningar och avgörande beslut som fattades i Kreml. Viktiga källor var, förutom de officiella militäratta-

chéerna, rapporter från bl.a. Försvarets radioanstalt (FRA), IB och T-kontoret.

De rent personhistoriska inslagen är få, men Stig Ekmans bok bekräftar bilden av T-kontorets skapare och mångårige chef Thede Palm, chefen för försvarsstabens utrikesavdelning Bo Westin samt försvarsminister Sven Andersson som centrala aktörer. IB:s chef Birger Elmér framträder däremot med något mindre konturskarp profil. Istället är det en annan personhistorisk vinkling som är väl värd att lyftas fram, nämligen vad underrättelsetjänstens material har att berätta om de personer som var föremål för undersökning. Belysande är skildringen av notkrisen 1961 där de ledande finländska personligheterna framträder, med president Kekkonen och utrikesminister Karjalainen som främsta namn.

Som sannolikt torde ha framgått med stor tydlighet är Stig Ekmans bok inte ett exempel på den litteratur som den entusiastiske personhistorikern kastar sig över. Men i gengäld är det en bok som, sekretessstrykningarna till trots, ger viktig kunskap om Sverige under ett antal kriser när det kalla kriget tenderade att bli som frostigast. Ett antal personer som annars verkligen inte förekommer i personhistoriska undersökningar träder för en gångs skull ut på den samtidshistoriska scenen. Boken är med andra ord mycket läs- värd även om skildringen av de fem behandlade kriserna bygger på det internationella forskningsläge som rädde när manuset skrevs, 1974–76. Med tanke på allt som hänt i den internationella forskningen under de senaste 25 åren hade mycket nytt kunnat skrivas om de förhållanden som den svenska underrättelsetjänsten rapporterade om. Men i så fall hade det blivit en delvis helt annan bok. Vad vi nu har är istället ett verk om svensk militär underrättelsetjänst som tillkommit under för forskaren sällsynt gynnsamma omständigheter. Därmed har vi fått ett viktigt bidrag till

kunskapen om svenskt försvar och svensk politik under det kalla kriget och samtidigt glimtar av personligheter som annars inte möter läsare av samtidshistoriska verk.

Lars Ericson

ANNIKA ÅHNBERG

Isprinsessa.

Stockholm: Hjalmarson & Högberg, 1999.
217 s., inb.

En drygt tvåårig sejour i Göran Perssons regering och ett antal riksdagsår för Vpk kan tyckas vara en väl mager kost som underlag för memoarer. Nu handlar emellertid Annika Åhnbergs bok om så mycket mer. Dels ingår en barndomsskildring som berör läsaren, dels förs ingående resonemang om politikens kris och framtida möjligheter, bland annat i förhållande till EU.

Åhnberg tillhör 1968-generationen, även om hennes bakgrund i ett arbetarhem och med en alkoholiserad far, inte stämmer med (nid?)bilden av vänsterungdomen som bortskämda borgarbarn. Liksom för många andra har de trosvisa revolutionära utopierna sedan följts av omtänkande och karriär inom den etablerade politiken och näringslivet. För hennes del handlade det efter brytningen med Vänsterpartiet 1992 om ett attraktivt arbete inom Kooperativa Förbundet. Därefter följde det överraskande anbudet från Göran Persson i mars 1996 om posten som jordbruksminister, dennes närapå lika överraskande avpollettering av henne i oktober 1998 samt därefter arbete som direktör inom Alfa Laval Agri.

Annika Åhnberg.

Titeln *Isprinsessa* syftar på en barndomshändelse, där faderns alkoholism kommer i förgrunden. Denne hade, utan att tala om det, pantsatt hennes nya konst-åkningsskridskor för att få pengar till sprit, vilket gjorde att hon fick skulden för deras försvinnande. Faderns svek, liksom det upplevda sveket att ha misslyckats att vända honom bort från alkoholen, har en central roll i skildringen av Åhnbergs uppväxt. Hon blev en "isprinsessa", stelfrusen och med en obegriplig lyhördhet för de vuxnas känslor och stämningar, liksom "stälpojarna" ständigt på sin vakt. Att hon själv hamnade på rätt köl berodde inte på dåtidens sociala skyddsnet (myndigheterna, "dom") utan på att hon också kunde se det hoppfulla i tillvaron och dessutom hade tillflyktsorter inom familj och släkt.

Utanförskapet går igen på flera sätt i boken. Det grundlades under barndomen då familjen bara tidvis kunde leva ett normalt, lyckligt familjeliv. Även engagemanget i vänsterrörelsen dröjde på grund av osäkerheten inför dess vältaliga, självsäkra agitatorer. Som ickekommunistisk och EU-vänlig vänsterpartist hamnade hon i minoritet. När hon under en kraftmiddag med regeringskollegerna ville göra Internationalen till snapsvisa ingrep Göran Persson kraftfullt med orden "I arbetarrörelsen skojar vi inte med Internationalen". Hon föreföll inte att tillhöra detta "vi", trots sin proletära bakgrund.

Vänsterengagemanget, som fick mer organiserade former under tiden på Socialhögskolan från 1969, skildras inte så ingående. Däremot får omtänkandet större plats. Hur kunde det positiva engagemanget så snabbt förvandlas till stelbent dogmatik och uppslutning kring klassiska kommunistiska diktaturdoktriner? Ett svar är rörelsens längtan efter det perfekta, en paradismyt som i sig blir ett hinder för förbättringar. Redan när hon gick in i dåvarande Vpk hade hennes kommunistiska tro ersatts av en socialistisk reformism, men att de gamla tankestrukturerna fanns kvar inom Vpk/V, liksom partiets avståndstagande från EU, gjorde att hon efter flera års stridigheter lämnade partiet. Intressant nog kom detta att spela in, när Göran Persson gav henne silkesnöret efter valet 1998. Åhnberg hade tydligt varnat för samarbete med Vänsterpartiet, något som låg henne i fatet i den nya parlamentariska situationen efter socialdemokratiens kraftiga tillbakagång. Den stelbenthet och ovilja till nytänkande som hon upplevde inom vänstern anser hon sig också ha upplevt inom socialdemokratin.

Någon bitter eller avslöjande skildring är det emellertid inte, som Åhnberg skrivit. Hon framstår som en god förlorare efter petningen 1998. Någon egentlig förlust var det kanske inte heller med tanke på den

utbrändhet som riskerar att drabba politiker med starkt engagemang och en viss otålighet. Möjligheten att ställa sig vid sidan om den påpassade politiska tillvaron har hon använt till ingående reflektioner om politikens möjligheter. I hög grad framstår hon, trots sina erfarenheter av det politiska livets hårdhet, som en entusiastisk anhängare av politiken med en stark tilltro till dess kraft. Likaså pläderar hon starkt för de möjligheter som det nya Europa ger. På så sätt blir hennes bok mer av framtidsdiskussion än av tillbakablickande memoarer, även om barndomen och historien finns med som bakgrund till hennes samhällsyn.

Torbjörn Nilsson

LARS GYLLENSTEN

Minnen, bara minnen.

Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2000. 314 s.,
inb, illustr. personregister.

Lars Gyllenstens författarskap är ett av de tunga och uppfordrande inom svensk 1900-talslitteratur. Även om Gyllensten under några år före den marxistiska vindkantringen vid mitten av 1960-talet intog en framskjuten plats i debatten både när ideologier, trolöshet och livshållningar i största allmänhet kom på tal, vore det en överdrift att säga att han någonsin varit en populär och allmänt läst författare. Till detta är han uppenbarligen alldeles för sofistikerad, djupborrande och publikt undanglidande. Faktum är att de teman som behandlas i hans diktning ter sig synnerligen exklusiva, mätta efter inhemsk litterär måttstock. Gyllenstens romaner är ett slags konstruktioner som tjänar syftet att belysa och tolka villkoren för

Recensioner

Lars Gyllensten.
Teckning av Margareta Sylwan.

människans tillvaro. Den skönlitterära gestaltningen understryker det nyckfulla och tillfälliga i en värld som ytterst är underkastad ett regemente som inte är mänskligt. Utan att vara troende i religiös mening arbetar Gyllensten envetet med de klassiska frågor som hör hemma inom religionernas och livsåskådningarnas krets. Hans skönlitterära författarskap vetter alltid åt filosofiens och teologiens domäner.

Men Gyllensten har under en stor del av sitt liv också verkat som naturvetenskapsman. Han har forskat i histologi vid Karolinska institutet i Stockholm och var professor i ämnet, när han 1973 drog sig tillbaka för att enbart ägna sig åt sitt skönlitterära författarskap. Vetskapen om denna naturvetenskapliga verk-

samhet tycks ge en extra dimension åt hans ord. Han är den prövande empirikern som helst inte lämnar något åt lätsinnet eller den grundlösa spekulatiomen att spela med, samtidigt som han kan öppna hisnande perspektiv mot svårhanterliga och undflyende materier. Förvisso är denne man försvuren åt paradoxer! Även om han kan vara humoristisk och uppsluppet skabrös, sprakar alltid hans fyrverkerier mot en fond av djupaste allvar. Sådant lockar kanske inte den breda bokhandelspubliken.

Gyllensten valdes in i Svenska Akademien 1966. Ett drygt årtionde senare, i juni 1977, tillträdde han posten som Akademiens ständige sekreterare. Han hade nu att leda Akademiens arbete, att företärra, att

inspirera och jämka samman i en mängd praktiska bestyr. Svenska Akademien tillkom ju på Gustaf III:s initiativ 1786 med det uttalade syftet att draga försorg om "Svenska Språkets renhet, styrka och höghet" men har under tidens gång fått sitt verksamhetsområde väsentligt utvidgat. Akademiens viktigaste uppgift är naturligtvis fortfarande utgivandet av ordboken (SAOB), av ordlistan (SAOL) och nu senast också av en grammatik i tre band. Men dessa värv utgör numera bara en del av dess uppdrag. Vid sidan av att utse en värdig nobelpristagare i litteratur varje år alltsedan 1901 har man också att fördela ansevärda summor i form av stipendier för prisvärda insatser inom Akademiens arbetsfält. Dessutom finns fastigheter att förvalta liksom krogen Den Gyldene Freden – annat att inte nämna. Den arbetsro för det egna författarskapet som den avgående histologiprofessorn drömt om tycktes ganska snart vara en saga blott. Men i maj 1986 hägrade äntligen den eftertraktade friheten från praktiska sekreterargörömmål: Gyllensten frånträdde nu sin post och överlämnade uppgiften åt nordisten och professorn Sture Allén.

Förhållandet mellan Gyllensten och Allén tycks ha börjat kärva ganska snart, inte minst sedan den nye sekreteraren visat prov på en annan ledarstil än den Gyllensten företrätt och därtill exponerat tydliga maktambitioner, det hela därutöver garnerat med personlig vinningslystnad. När den teokratiska regimen i Iran 1989 hade utfärdat en *fatwa*, innebärande en dödsdom riktad mot författaren Salman Rushdie, skar det sig på allvar mellan De Aderton. Företrädare för Sveriges författarförbund och svenska PEN-klubben hade uppvakat Allén och manat Svenska akademien att uttala sitt stöd för Rushdie och samtidigt fördöma ayatollornas dödsdom. Gyllensten, Kerstin Ekman och Werner Aspenström fann det hemult att Akademien stödde den jagade författaren och samti-

digt drog en lans för yttrandefriheten. Men Allén och kretsen kring honom i församlingen ville inte att Akademien skulle biträda i den uppkomna situationen, eftersom dess opartiskhet i fråga om nobelpriset kunde sättas i fråga. Gyllensten, Ekman och Aspenström svarade med att lämna Akademien, även om Allén hävdade att dess stadgar inte medgav ett tillbakaträdande. Senare har även Knut Ahnlund sällat sig till gruppen avhoppade.

Tumultet i Akademien är möjligen det som en nyhetsorienterad allmänhet idag i första hand förknippar med Gyllenstens namn. Konflikten mellan Gyllensten och kretsen kring Allén har ingalunda bilagts, och mycket riktigt är det just den delen av Gyllenstens offentliga liv som massmedierna förtjust tagit upp nu när hans memoarer *Minnen, bara minnen* kommit ut av trycket. Detta är synd, därför att boken rymmer så mycket annat som är intressant som tidsdokumentation av svenskt medelklassliv i Stockholm under 1900-talet.

Gyllensten är född 1921. Trots anspråkslös skolutbildning hade fadern etablerat sig som disponent och representant i Sverige för en stor tysk maskinfirma. Familjens ekonomiska villkor under 1920-talet tycks ha varit gynnsamma, och fadern kunde köpa ett hus i Lärkstaden. Gyllensten berättar ingående om släkt- och familjeförhållanden. Modern var den som tycks ha betytt mest för hans tidiga personliga utveckling. Hon lyste med glädje och fantasi, medan fadern hade en mer saklig läggning. På farsidan har Gyllensten sina rötter i norra Småland i Eksjötrakten, även om fadern råkade vara född i Finland. Modern hade vuxit upp i Stockholm, där hon tagit studenten vid Wallinska skolan, men hade en del av sina rötter i Skåne. Av vad Gyllensten berättar om denna kvinna framgår att hon var en intensivt närvarande människa med engagerat intresse för medmänniskor av olika slag, även för

Recensioner

de rödkindade representanter i ledighetskommittéen som anropade henne från bänkarna på Karlavägen när hon långt upp i åren gick för att handla. Rimligen har denna kvinnas värme och kärlek betytt mycket för syskonen Gyllensten under deras uppväxt.

Gyllensten berättar om skolgång i Norra Real, om studieplaner efter studenten och det slutgiltiga avgörandet att börja läsa medicin vid KI. Han ger närgångna och skarptecknade porträtt av lärare på olika stadiet under utbildningsgången. Men redan tidigt under skolåren tycks ha stått klart för honom, att det han innerst ville var att skriva och försörja sig på sin penna. Medicin- och forskarutbildningen var bara förstudier innan han slutligen skulle ge sig litteraturen i våld. En borgerlig utbildning garanterade i varje fall existensmöjligheter om nu skrivandet skulle bli äventyrligt.

Det litterära attentat som Gyllensten begick tillsammans med vännen och medicinarstudenten Torgny Greitz betecknar första steget in på den litterära scenen, om än i gycklarmundering. De två såta vännerna sammanstrålade en vårväll 1946 och sammanskrev under loppet av några timmar diktsamlingen *Camera obscura*, en blodig drift med 40-talslyrikens pretentiösa mångtydighet. Manuskriptet insändes i vederbörlig ordning till Bonniers och blev utgivet samma år – till förtrytelse för kritiker och lyrikvänner skulle det visa sig, när de två sabotörerna trädde fram och avslöjade att det hela bara varit på skoj. Men litteraturen skulle hämnas: Gyllensten debuterade tre år senare som riktig författare med *Moderna myter*, en samling texter där åtskilligt av det han skrivit under tidiga författarår samlats. Därmed hade ett väsentligt författarskap inletts.

I memoarerna berättar han knappast något om sina avsikter och konstfärdigheter som författare. Hans diktning har genomlysts i flera doktorsavhand-

lingar, och ett inte ringa antal övriga studier har sett dagens ljus under årens lopp. Det som sagts där tycks för upphovsmannens del vara till fyllest. Värt att notera är dock, att hustrun Inga-Lisa, läkare och neurolog, alltid tjänat som granskare och rådgivare vad än skribentens texter handlat om. Bakom den starka integritet som Gyllensten omger skildringen av sitt eget familjeliv med anar man ett äktenskap med stark samhörighet och god kamratanda. Sannolikt har familjen varit en viktig replikpunkt med tanke på de olika bataljer han varit indragen i.

Gyllensten spänner över flera områden. Han har mött viktiga personer inom svenskt samhällsliv i sina olika verksamheter. I hans minnen finns därför en lång rad pregnanta porträtt av gestalter som på ett eller annat vis tangerat hans öde. Bland personer som väckt hans sympati inom publicistiken kan nämnas Herbert Tingsten, Artur Lundkvist, Eyvind Johnson, Harry Martinson, Karl Ragnar Gierow. Det viktigaste för Gyllensten vid bedömningen av en människa är hennes rättskaffenhet. Och han är förvisso prudentlig på den punkten. Att någon med koleriskt kynne kan brusa upp och häva ur sig otrevliga saker betyder mindre – huvudsaken är hederskänsla och intellektuell redbarhet. Det är uppenbarligen till följd av en sådan inställning som han hamnat i konfrontation med diverse personer i Svenska Akademien. En kvalificerad församling som denna tycks inte avvika nämnvärt från de intriger och det kamaraderi som är så framträdande i andra mänskliga sammanhang. Om det är något som framkallar hans vrede så är det just falska pretentioner på moralisk oförvitlighet, inte sällan i kombination med spelad vänsterradikalism. De svarta anteckningsböcker som kommer att överantvaras i Kungliga bibliotekets händer efter hans död kommer förvisso att ge rikhaltig information om diverse machinationer och oegentligheter inom sagda församling.

Berättelsen om Harry Martinsons självmord och död är fasansfull. Minst lika upprörande är de tillvitelser för inskränkt egenrättfärdighet som drabbade Akademien i samband med nobelpriset till Eyvind Johnson och Harry Martinson 1974. För Gyllensten som i egenskap av kollega och vän kunde se följderna av de attacker som lättviktiga skribenter levererade, när Akademien hade belönat två ur den egna skaran, blev detta en vändpunkt i hans publicistiska liv. Han bröt med *Dagens Nyheter* och hamnade i konflikt med dess chefredaktör Olof Lagercrantz, en fiendskap som ännu är frisk och levande av minnena att döma.

Det känns under läsningen som om denna bok varit nödvändig för Gyllensten att skriva. Han har velat städa upp inom sig själv genom att offentliggöra dessa ting, särskilt uppgörelserna med de figurer som på ett eller annat sätt i hans ögon inte hållit måttet. Hans vrede flödar ohämmad och anledning att finna måltavlor saknas förvisso inte. Nog är han i ordets bättre mening "moralist" – och något annat vore inte att vänta om man följt honom som diktare och publicist. Det förefaller mig att vi borde ha fler skrivande människor av den sorten. Kanske den allmänna debatten vare sig fråga är om politik eller kultur då inte skulle te sig så enhetlig och förfäad. "Sverige är de förströddas land – man älskar så ljumt, man hatar så grunt, man glömmer så fort vad som varit" lyder bokens motto på försättsbladet. Med en bok som denna har då åtminstone temperaturen i vår välartade intellektuella miljö nått anständig herta!

Om de grava anklagelser Gyllensten riktar mot ett antal namngivna personer får framtiden visa huruvida han haft fog för sina påståenden. Men nog utstrålar denne man i allt han säger oförvitlighet – för vissa nog intill gränsen för det skrämmande!

Olof Hägerstrand

TORE FRÄNGSMYR

Svensk idéhistoria: Bildning och vetenskap under tusen år.

Del 1: 1000–1809. Stockholm: Natur och Kultur, 2000. 448 s., illustr., personreg., inb.

Del 2: 1809–2000. Stockholm: Natur och Kultur, 2000. 422 s., illustr., personreg., inb.

Tore Frängsmyrs digra tvåbandsverk *Svensk idéhistoria* är en krönika om framväxandet av inhemsk bildning och tankeodling under loppet av tusen år. "All bildning står på ofri grund till slutet, / blott barbari't var en gång fosterländskt" utlät sig Esaias Tegnér i "Sång den 5 april 1836", vid firandet av Svenska Akademiens halvsekeljubileum. Vem kan bestrida detta? Utan förbindelserna med den europeiska bildningstradition som kom till stånd genom att Sverige införlivades med den kristna kulturkretsen i Europa för snart tusen år sedan, hade landets intellektuella liv blivit ett annat. Jerusalem och Paulus i all ära, men med kristnandet följde också tankegods från det antika Hellas och Rom. Senare uppenbarade sig också kulturgods från den islamska kultur, som rotat sig i Spanien och på Sicilien. Sverige låg då som nu i Europas periferi, men kunde genom att svälja den kristna mysteriekulten också tillgodogöra sig betydligt mer substantiella ting från en rikare taffel längre söder ut. Latin och språkvetenskap, matematik och filosofi, astronomi och övrig naturvetenskap blev med tiden delar också av en inhemsk bildningsutveckling. Men gudarna skall veta – antika och övriga – att processen inte var lättvunnen! Åtskilliga hundra år skulle förflyta, innan landet kunde prestera något som kunde räknas som originellt och därmed bidra till den västerländska odling man själv profiterat av. Och dessförinnan måste många av de tunga fjättrar som den kyrkliga makt-

apparaten tillsammans med världsliga härskare förlamat tänkandet med sågas i bitar.

Att ge sig i kast med en så allomfattande uppgift som att åstadkomma en idéhistoria, vari både filosofi, teologi och humanistiska discipliner i övrigt avspeglas under en längre tidsperiod liksom att förklara de frambrutande naturvetenskapernas innebörd fordrar naturligtvis inträngande kunskaper och bred beläsenhet – kort sagt: bildning. Frängsmyrs avsikt har varit att göra sin framställning av svensk tankekultur tillgänglig också för läsare som inte är fackmän. Han skriver lugnt och auktoritativt, med täta inslag av belysande exempel, citat och anekdoter. Han öppnar vida synfält och utreder med förfaren hand komplicerade sammanhang. Vid en jämförelse med föregångaren Sten Lindroths *Svensk lärdomshistoria* (4 bd, 1975–81) sprudlar hans text nog mindre av retorisk bornyr och sprittande entusiasm. Men Frängsmyr skriver så mycket mer pedagogiskt. Han drar upp klara linjer, förtydligar, sammanfattar och undviker fördelaktigt de skurar av namn som Lindroth excellerade i. Han kan sitt ämne i grunden, men förmår att portionera ut så att läsaren inte storknar. Möjligen kan man sakna de djärva personliga reliefer i framställningen som Lindroth var en sådan mästare i att mejsla fram, men å andra sidan uppväges detta gott och väl av klarheten i utredningarna och den språkliga sakligheten hos Frängsmyr. Att anrättningen ibland också kryddas av en lågmäld humor gör den på intet vis mindre förträfflig.

Vandringen genom Sveriges intellektuella liv börjar i ett kargt klimat. Vittra idrotter lockade föga i en tillvaro som var underkastad knapphetens kalla stjärna. Ändå får man säga att den litterära och humanistiska odlingen visar sig ha en förbluffande överlevnadsförmåga. Trots ättefejder och kungliga rivalers stridigheter spirar nya värderingar och synsätt i skydd

av kloster och domskolor. Ett framväxande politiskt riksgrundande gynnar också den lärda kulturen, men kontakterna med Europa är under långa tider helt avgörande så länge inte ett lärosäte för den högre utbildningen har skapats i landet. Uppsala universitet tillkommer 1477 men går sorgliga öden till mötes under reformationskampen. Först under kung Sigismund kan lärosätet öppnas på nytt i samband med Uppsala möte 1593, och en solid grund för verksamheten läggs med Gustaf II Adolfs donation av de 300 arvegodsens till akademins försörjning 1624. Frängsmyr berör även de materiella förutsättningarna för det lärda livet vid rikets enda universitet och berättar livfullt om studentens vardag. Nämnas bör att han vinnlagt sig om att berätta om ett antal kvinnor, vilkas livsöden vart och ett på olika sätt återspeglar de villkor en kvinna med studiehåg och lärda intressen hade att leva under i ett uttalat manssamhälle som knäsatte martialiska värden. Synpunkter av den arten var sparsamma hos Lindroth.

Lärda materier får sitt i Frängsmyrs framställning, kulturhistoria och omgivande vardag sitt. Naturligtvis pejlas också insatserna inom lärdomen vid andra lärosäten inom det svenska Östersjöväldet. Dorpat i Estland hade fått sitt universitet 1632, Åbo i Finland sitt 1640 och Lund i den f.d. danska provinsen Skåne sitt 1668, och genom Westfaliska freden 1648 införlivades även Greifswalds universitet med detta nätverk för svensk bildning. Men huvudsakligen återspeglas vetenskap och lärda mödor så som dessa tilldrog sig i Uppsala och Stockholm i hans idéhistoria. Möjligen finns här utrymme för andra nyanser och andra avvägningar, men nu råkar denne man pejla sitt forskningsområde med Uppsala som operativ bas och då har accenterna i framställningen fallit som de gjort. När detta väl skrivits, drar sig rec. till minnes att i verkets andra del ett rejält avsnitt om lundensisk filosofi

och teologi ingår liksom ett gediget forskarporträtt av den makalöse Sven Nilsson, under 1800-talet en av det skånska lärosätets mångsidigaste begåvningar; även matematikern och fysikern Janne Rydbergs insatser som spektralanalytiker avhandlas och naturligtvis historikersläkten Weibull liksom den farlige Bengt Lidforss och dennes krets. Frängsmyr kan alltså knappast anklagas för att vara lokalpatriotisk, men likafullt kan frågan ställas om de idéhistoriska konturer han tecknar hade löpt i något andra banor om han skrivit från en annan utsiktsmiljö.

En intellektuell kultur var förr lika litet som idag garanterat vaccinerad mot förirringar och allsköns mytbildning. För svensk del spelar den götiska historieromantiken en uppseendeväckande central roll under stormaktstiden. Föreställningen gick ut på att all civilisation i världen utgick från Svea rike, närmare bestämt från dess centrum i Mälardalens län. Tanken var inte ny, utan tycks fast mer ha sina rötter långt ned i medeltiden, ja rent av i heden tid, om man får tro Johan Nordström, för länge sedan idé- och lärdomshistorisk nestor vid Frängsmyrs eget lärosäte. Att en empiriskt rotad naturvetenskapsman som Olof Rudbeck kunde ge sig denna mytbildning så helt i våld som skedde med *Atlantica* (1–4, 1679–1702) vittnar värtaligt om mytens förhärjande kraft. Också diskussionerna om "vattuminskningen" – det som idag mer korrekt benämns "landhöjningen" – spelade en viktig roll i 1600- och 1700-talets naturvetenskapliga debatt. Som vetenskapshistoriker med inriktning just på geologins synsätt och tolkningsmetoder kan Frängsmyr sakkunnigt utreda denna trassliga fråga, vari diverse äventyrliga teorier strålade samman. Det slutande 1700-talets vurm för ockultism berörde också den lärda världen, och nu under den gustavianska epoken började nya samhällsgrupper göra sig gällande på den offentliga arenan – en mindre rationalistisk

och erfarenhetsbaserad livshållning blossade upp. Hovfolk, politiserande adelsmän och tidningsfolk bestämde alltmer den nya tidens *on dits*. Swedenborgare, mesmerister, religiösa svärmarer, nummerpunkterare o.a. såg alla sin möjlighet i det nya kulturklimatet.

Första volymen av Frängsmyrs arbete slutar med händelserna 1809: förlusten av Finland, statskuppen, den nya regeringsformen. Även om den gustavianska tiden till namnet kan sägas fortsätta till och med Carl XIII:s död 1818, inträffade så mycket nytt detta år att det kan synas befogat att vid den tidpunkten sätta en gränsmarkering både i fråga om landets politiska såväl som dess idé- och lärdomshistoriska utveckling. Å andra sidan kan man fråga sig om ett lands tankekultur så strikt skall parallelliseras med det politiska skeendet. Pålar inte tänkandet och vetenskapen sina egna gränser på egna domäner? Kunde Vetenskapsakademiens omdaning 1818–20 och Jacob Berzelius tillträde som denna institutions sekreterare ha utgjort en för ämnet mer naturlig epokmarkering? Eller kanske ännu hellre 1825 års uppfostringskommitté?

I den senare volymen intar framställningen av den rent vetenskapliga utvecklingen en mer tillbakadragen plats. Förvisso omnämns även här åtskilliga insatser och personer, men den samhälleliga och kulturella framtoningen av riket i stort är mer central. Det faktum att naturvetenskaperna i så hög grad utmärks av specialisering under de senaste 150 åren bidrar naturligtvis till att svårigheter av skilda slag åtföljer tolkning och framställning. Men visst förekommer här många av de stora namnen: Herman Nilsson-Ehle, The Svedberg, Arne Tiselius, Svante Arrhenius, Carl Wilhelm Oseen, Oskar Klein, Hans von Euler-Chelpin. Ingen redovisning av 1900-talets inhemska idéhistoria skulle vara fullkomlig utan omnämnande av den forskning om raser och folktyper, som betraktades som så oumbärlig under perioden fram till 1945.

Recensioner

Ärftlighetsforskaren Herman Lundborg, zoologen och genetikern Nils von Hofsten liksom den tidigare nämnde Nilsson-Ehle var tunga namn inom gebitet men har knappast lämnat några berömliga insatser bakom sig på detta fält. Men om denna förirring var en skam så delas den i lika mån av stora delar av det politiska och vetenskapliga etablissemanget under dessa år; alla större partier – inklusive SAP – stod bakom grundandet av Lundborgs rasbiologiska institut 1921.

Annars berättas i denna senare del av Frängsmyrs arbete åtskilligt om järnvägsbyggande och Göta kanal, AGA och Gustaf Dalén, nykterhets-, bildnings-

frikyrko och kvinnorörelser, liberalt genombrott och representationsreform, 1880-talsradikalism och positivism, Alfred Nobel och nobelpriset, nationalromantik och arktiska forskningsresor, Artur Hazelius och Skansen, Sven Hedin och Sten Bergman, Sveriges tvevdiga hållning under kriget 1939–45, befolkningsfrågan och funktisarkitektur. Framställningen kantrar mot slutet alltmer över åt det politiska: ideologiseringen under 1960- och 1970-talet var påtaglig och folkhemsprojektets byggherrar gjorde anspråk på att diktera villkoren över allt större delar av samhället. Undervisningssystemet och forskningspolitiken var naturligtvis mumma att få lägga sig i och genom poli-

"Utsigt af Upsala". Akvarellerad konturetsning av J. F. Martin (1755–1816).

riskt tillsatta styrorgan med tiden helt taga över. Möjligen bländad av denna företeelse – en alltmer tilltagande politisering av det intellektuella livet under efterkrigstiden – underlåter Frängsmyr att skriva om den ”ideologiernas död” som Herbert Tingsten framstod som främste talesman för i Sverige. Tingsten tycktes ha hamnat alldeles fel med sin 1966 utgivna *Från idéer till idyll*, eftersom vänsteruppsvinget just då börjat i Vietnamkrigets skugga. Men här pekade en klarsynt man ändå på något väsentligt i framväxandet av en modern servicedemokrati: det politiska livets avtynande. Och var står vi idag, drygt tre decennier senare? Mycket talar för att Tingstens analys var välgrundad: anpassningen till krav från marknad och finanssektor som socialdemokratins i hela Västeuropa genomfört under 1990-talet bär syn för sägen.

Frängsmyrs bok handlar om bildningens värde men också om hur kunskap kan göras till allmän egendom. Den tro på dessa ting som speglades i 1800-talets skol- och läroverksstadgor har idag tunnats ut. När författaren behandlar modern utbildningspolitik tornar mörka skyar upp sig vid horisonten. Den obändiga tro på bildningsbegreppet som så starkt omhuldades av den unga arbetarrörelsen har kvävts i socialpolitisk beskäftighet. Under namn av ”jämlighet” har ansvariga utbildningspolitiker och skolbyråkrater utplånat gränserna mellan det menlösa och det väsentliga. Ett livskraftigt arv har förskingrats av människor, vilka aldrig menat allvar var gång de talat om skolans och bildningens värde. Frängsmyr uttrycker sig mer diskret, men hans farhågor ligger i öppen dag. Därför verkar det riktigt att hävda, att hans framställning mynnar ut i ett osäkert landskap. Tron på de värden han själv under ett liv arbetat för att realisera ter sig i ett postindustriellt samhälle inte självklar. Nya, penningstarka och självutnämnda eliter uppträder med arrogant förakt gentemot en humanistisk bild-

ningstradition, som väl egentligen bara har sin egen försagdhet att sätta emot.

Ett sammanfattande intryck blir att Frängsmyr skilt sig från sitt uppdrag med heder. Han har tagit på sig en stor uppgift att greppa om något så stort och undflyende som ett lands intellektuella liv under tusen år. Han skriver medryckande och hårbärger stora kunskaper från diverse vetenskapliga områden. Böckerna är vackert illustrerade med hög kvalitet i bildåtergivning. Som särskild förtjänst bör de inlagda småessäerna, tryckta mot ljusbrun bakgrund, nämnas. Här kan författaren göra intressanta sidobelysningar av det historiska skeendet, citera representativa textavsnitt ur viktiga böcker eller ge särskild relief åt udda eller njuget behandlade personer i historien. Inte minst återfinns här en rad utmärkta kvinnoporträtt, fördjupande utredningar och belysande citat. Med tanke på den överväldigande mansdominans som förhärskat inom svensk historieskrivning, känns det tillfredsställande att tidigare ringa beaktade insatser nu lyfts fram. Namn som Agneta Horn, Sophia Elisabet Brenner, Fredrika Bremer, Kata Dahlström, Ellen Fries, Elsa Eschelsson, Elise Ottesen-Jensen, Ellen Key, Emilia Fogelklou, Elin Wägner liksom övriga i Fogelstadgruppen hävdar med självklar rätt och auktoritet sin närvaro i en historisk framställning som denna.

Frängsmyr är vinnande och medryckande i sin framställning. Det snåriga gytter av tankeströmningar, hyperboreiska vetlösheter, klokskap, tidsbetingad korttänkt och kulturella impulser som utgör svensk idéhistoria utreds och skildras i detta arbete med förträffligt handlag. Varje historiskt intresserad har med dessa två volymer goda stunder framför sig i läsfåtöljen att vänta.

Olof Hägerstrand

Bland medarbetarna

Bert Edström

F. 1947. Fil. dr 1988, docent i Japanologi vid Stockholms universitet. Har bedrivit forskning om japansk utrikespolitik och om svensk-japanska kontakter. Har publicerat bl.a. *Japans globala roll: Implikationer för Sverige* (ed., 1994), *Japan's evolving foreign policy doctrine from Yoshida to Miyazawa* (1999) och *The Japanese and Europe: Images and perceptions* (ed., 2000).

Katarina Larsson

F. 1964. Fil. mag., doktorand i Historia vid Örebro universitet. Arbetar f.n. i ett mångvetenskapligt projekt – ”Staden som livsmiljö: vision och verklighet” – vid Centrum för stadsmiljöforskning. Arbetsnamnet på avhandlingen är: ”Manlig välfärdsregim och kvinnors förändringsstrategier – en studie i lokal mobilisering”. I studien behandlas kvinnors försök och möjligheter till inflytande över stads- och bostadsplanering med fokus på perioden 1930–1960, tiden för det lokala välfärdssamhällets uppbyggnad i Sverige.

Bo Lundström

F. 1962. Fil. dr i Konstvetenskap vid Uppsala universitet 1999 på avhandlingen *Officieren som arkitekt och konstnär i det svenska 1800-talet*. Arkivarie vid Riksarkivet.

Torbjörn Nilsson

F. 1954. Fil. dr i Historia. Ledare för forskningsprojektet ”Högern 1904–2000: Moderniseringens vän eller fiende?” vid Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola. Utgav år 1999 tillsammans med Stig Hadenius och Gunnar Åselius *Guide till Sveriges historia*.

Knut Persson

F. 1923. Pensionerad kamrer och ekonomichef inom Helsingborgs sjukvårdsdistrikt. Har skrivit artiklar i lokalpressen och i tidskriften *Sjukhuset*. Har skrivit även om festspelen i Bayreuth i tidningen *Skånska Socialdemokraten*.

Magnus Petersson

F. 1972. Fil. mag., doktorand i Historia vid Stockholms universitet, forskningsassistent vid Försvarshögskolans strategiska institution. Skriver avhandling om svensk-norska säkerhetspolitiska relationer 1949–1969. Har publicerat artiklar om svensk säkerhetspolitik under kalla kriget. I *Scandia* 1999:2 ingick ”önskan att visa sig på styva

linan' några reflexioner om svensk Norgesyn". Likaså återfinns "Sverige och Väst: Det säkerhetspolitiska samarbetet mellan Sverige, Norge och Västmakterna 1949–1969" i boken *Mellan byråkrati och krigskonst: Svenska strategier för det kalla kriget* (eds. Lars Wedin & Gunnar Åselius. Stockholm: Försvarshögskolan, 1999). Likaså har Peterson stått som redaktör för boken: *Nordiska ödesår? Tre uppsatser om de skandinaviska försvarsförbundsförhandlingarna 1948–49*. (Stockholm: Försvarshögskolan, 1999).

Magnus Rodell

F. 1969. Fil.mag., doktorand i Idé- och lärdomshistoria vid Uppsala universitet. Har medarbetat i *Norrköpings Tidningar*, *UNT* och Lärdomshistoriska samfundets årsbok *Lychnos*.

Personregister

- Afzelius, Arvid August, präst, skald, övers., historiker, 114.
- Ahlberg, Alf, filosof, förf., folkbildare, 160.
- Ahnlund, Knut, litteraturhistoriker, prof., 176.
- Ahnlund, Nils, historiker, prof., 87.
- Albrekt av Mecklenburg, sv. konung, 114.
- Allén, Sture, språkman, prof., 176.
- Almqvist, Carl Jonas Love, förf., 113 ff.
- Amenius, Ragnar, biograf, 119.
- Andersen, Andreas, no. politiker (DNA), 166.
- Andersson, Gustaf (Rasjön), politiker (fp), partiledare, statsråd, 163.
- Andersson, Sven, politiker (s), utrikesmin., 172.
- Andræ, Tor, biskop, 12.
- Andrée, Andreas, läk., 77.
- Andrée, Elfrida, tonsättare, dirigent., 77 ff.
- Andreen, Per G., historiker, doc., 79–82.
- Andrésen, Ivar, sv. operasångare, 135, 138.
- Annan, Kofi, FN:s generalsekr., 29.
- Annan, Nane (f. Lagergren), 17, 29.
- Arne, T.J., 70, 73–76.
- Aronson, Torbjörn, fil.dr, 80.
- Arrhenius, Svante, fysiker, kemist, prof., 180.
- Arvedson, A.A., förf., 159.
- Arvidsson, Claes, tidningsman, förf., 167–170.
- Asker, Björn, historiker, fil. dr, arkivman, 144–147.
- Aspenström Werner, förf., 176.
- Asplund, Gunnar, arkitekt, prof., 132.
- Atterbom, Per Daniel Amadeus, litteraturhistoriker, prof., skald, 77, 113.
- Aulén, Gustaf, biskop, 12.
- Bäckström, Arvid, konsthistoriker, biblioteksman, 89.
- Baertling, Lisa, 89.
- Baertling, Olle, konstn., 89.
- Bagge, Algot, justitieråd, 17, 22.
- Bagge, Gösta, nationalekonom, prof., politiker (h), statsråd, 79–82, 163.
- Barkman, Folke, överste, 8, 16.
- Barkman, Inga (f. Lagergren), 8.
- Beale, J.C., 56.
- Beasley, W.G., britt. historiker, 110.
- Bebel, August, ty. politiker (s), 125, 127.
- Bebler, Aleš, jugoslavisk ambassadör, 21 f.
- Bellet, Pierre, fra. jurist, skiljedomare, president i Cour de cassation, 25 f.
- Bengtsson, Frans G., förf., 82.
- Bennich, Maria, 87.
- Bennich-Björkman, Bo, litteraturhistoriker, prof., 119.
- Berens, Hermann, tonsättare, 79.
- Berglund, Joel, operasångare, -chef, 137.
- Bergman, Erik, finlandssv. tonsättare, 140.
- Bergman, Ingmar, film- & teaterregissör, förf., 93.
- Bergman, Sten, forskningsresande, zoolog, fil. lic., 181.
- Bergstedt, Carl Fredrik, filolog, skriftst., riksdagsman, 114, 117–120.
- Bergström, David, diplomat, 109, 112.
- Bernadotte, Carl Philip, prins, 29.
- Bernadotte, Victoria, kronprinsessa, 29.
- Berzelius, Jöns Jacob, kemist, prof., 180.
- Beskow, Bernhard von, skald, minnestecknare, kritiker, 114.
- Beskow, Natanael, predikant, skolman, förf., 11 f.
- Beyron, Einar, operasångare, 137.
- Biberg, Nils Fredrik, filosof, prof., 114.
- Bielke, Niels, fältmarskalk, kungl. råd, generalguv., 144–147.
- Birgitta Birgersdotter, svenskt helgon, 142.
- (Bjur, Gunilla Linde) Se *Linde Bjur, Gunilla*
- Björkquist, Manfred, folkhögskoleman, biskop, 12, 160.
- Björling, Gunnar, finlandssv. skald, 156 f.
- Björling, Jussi, operasångare, 137.

- Björling, Sigurd, operasångare, 137.
- Blériot, Louis, fra. ingenjör & industriman, flygpionjär, 148.
- Blom, Fredrik, arkitekt, prof., mekaniker, 151.
- Blomqvist, Håkan, historiker, fil.dr, 83–86.
- Boalt, Gunnar, sociolog, prof., 80.
- Boëthius, Axel, arkeolog, prof., 71.
- Boëthius, Bertil, riksarkivarie, prof., 141.
- Bohman, Gösta, politiker (m), statsråd, jur. kand., 170.
- Bolin, Sture, historiker, prof., 142.
- Born, Viktor von, finlandssv. anarkist, 157.
- Boström, Erik Gustaf, politiker, statsmin., 34.
- Boutros-Ghali, Boutros, egypt. utrikesmin., FN:s generalsekr., 28.
- Boye, Karin, förf., 9.
- Brandelius-Almqvist, Thyra, förf., 116, 119f.
- Branting, Hjalmar, tidningsman, politiker (s), statsmin., 161.
- Bratt, Peter, journalist, förf., 172.
- Bratteli, Trygve, no. politiker. (DNA), statsmin., 166.
- Bremer, Fredrika, förf., 182.
- Brenner, Sophia Elisabet, förf., 182.
- Brodin, Gunnar, riksmarskalk, 30.
- Broman, Sten, tonsättare, musikskriftst., kritiker, 93.
- Broomé, Bertil, arkivman, prof., 86.
- Brundtland, Gro Harlem, no. politiker (DNA), statsmin., 166.
- Brunius, Teddy, estetiker, prof., kritiker, 88.
- Burghausen, Lovisa von, karolinsk krigsänka, 144.
- Buscovius, Daniel, kyrkoherde, 5.
- Byström, Olof, litteraturvetare, antikvarie, 89.
- Byström, Oscar, körledare, koralforskare, 79.
- Böhm, Karl, ty. dirigent, 135, 138.
- Böök, Fredrik, litteraturhistoriker, prof., förf., 160, 181.
- Carl XIII, sv. konung, 180.
- Carl XIV Johan, sv. konung, 79.
- Carl XVI Gustaf, sv. konung, 30.
- Carlander, Ernst, inspektor, 147.
- Carlsson, Sten, historiker, prof., 32, 71.
- Carlsund, Otto G., konstnär, 89.
- Carter, Jimmy, am. pres. (dem.), 24 ff.
- Castemir, Dmitri, rysk furste, 144.
- Cederström, Anders, fideikommissarie, 147.
- Cederström, Carl, flygpionjär, 147 ff.
- Cedervall, Gustav, landshövding, 9 f.
- Childs, Marquis, am. förf., 167, 170.
- Clemens, Aili, 89.
- Cobden, C.H., britt. superintendent i Japan, 103.
- Cornell, Henrik, konsthistoriker, prof., 89.
- Cronstedt, Carl Olof, militär, viceamiral, 87.
- Cushing, Caleb, am. diplomat, advokat, 65, 74.
- Czapek, Joseph, musiker, 77.
- Dahl, Torsten, konsthistoriker, 89.
- Dalén, Gustaf, uppfinnare, industriman, 181.
- Dalström, Kata, socialistisk agitator, 182.
- Dannfeldt, Curt, generalmajor, 16.
- Daoguang, kinesisk kejsare., 64.
- Davis, John Francis, britt. guv. i Hongkong, 54, 62 f, 73.
- De la Gardie, Magnus Gabriel, rikskansler, 146.
- Derkert, Carlo, museiman, 89.
- Derkert, Siri, konstnär, 89.
- Diktonius, Elmer, finlandssv. förf., 156.
- Djurklou, Nils Gabriel, kulturhistoriker, 118.
- Doyle, Sir Arthur Conan, britt. förf., 18.
- Dubcek, Alexander, tjeckoslov. politiker 172.
- Düben, Gustaf Vilhelm von, läkare, prof., etnolog 73.
- Dyrsen, Wilhelm, sjömil., amiral, statsråd, 31–45.
- Ebert, Hans, ty. kompositör, 139.
- Edelsvärd, Adolf Wilhelm, arkitekt, 151–155.
- Edström, Bert, fil. dr, doc., 101–112.
- Ehrensvärd, Carl August, generalamiral, konstnär, konstteoretiker, arkitekt, 141 f.
- Ekeberg, Birger, hovrättspresident, riksmarskalk, 12, 14, 17 f.
- Ekelund, Louise, litteraturhistoriker, fil. dr, 155–159.

- Ekelund, Vilhelm, förf., 159.
 Ekklund, R.R., finlandssv. förf., 156.
 Ekman, Kerstin, förf., 176.
 Ekman, Stig, historiker, prof., 171–ff.
 Ekman, Wilhelm, bergsingenjör, 6, 8.
 Ekman, Wilhelm, disponent, 6.
 Elander, Ingemar, 131, 134.
 Elmét, Birger, IB-chef, 172.
 Empson, C., britt. affärsman, 69.
 Enckell, Karl, finl. lantbruksekonom, prof., 157.
 Enckell, Rabbe, finlandssv. förf., målare, 155–159.
 Enckell, Vesta (f. Edgren), 157.
 Engberg, Arthur, politiker (s), ecklesiastikmin., 161.
 Engkvist, Olle, byggmästare, 161.
 Engström, Albert, förf., konstnär, 147.
 Entezam, Nasrollah, iransk diplomat, ordf. i FN:s
 generalförs., 21 f.
 Ericson, Lars, historiker, fil. dr, 142 ff, 171 ff.
 Ericson, Nils, kanal- & järnvägsbyggare, 151.
 Eriksson, Ingvar, läkare, doc., förf., 144–147.
 Ericson, Stig Hson, riksmarskalk, 28.
 Erlander, Tage, politiker (s), statsmin., 163, 168.
 Erskine, Ralph, arkitekt, 87.
 Eschelsson, Elsa, jurist, jur. dr, doc., 182.
 Euler-Chelpin, Hans, ty.-sv. biokemist, prof., 180.
- Fahlgren, Margareta, förf., 149.
 Fairbank, John K., britt. historiker, 70 ff, 75.
 Favre-Brandt, C., schw. vicekonsul, 107.
 Feilitzen, Olof von, språkforskare, biblioteksman, 89.
 Fersen, Axel von, general, riksmarskalk, 29.
 Fesca, tonsättare, 79.
 (Figrelius, Emund.) Se *Gripenhielm, Emund*.
 Finnbogadóttir, Vigdis, isl. president, 29.
 Flyg, Nils, politiker (skp/sp), publicist, riksdagsman,
 83–86.
 Fogelklou, Emilia, förf., 182.
 Fogelqvist, Torsten, folkbildare, tidningsman,
 kritiker, 160.
 Forbes, Paul S., am. konsul, 69.
 Forsell, John, operasångare, -chef, 137 f.
- Frangeur, Renée, 131, 134.
 Franzén, Mats, sociolog, 122, 131, 134.
 Fries, Ellen, historiker, fil. dr, 182.
 Frykman, Jonas, etnolog, prof., 133 f.
 Frängsmyr, Tore, vetenskapshistoriker, prof., 178–182.
 Funk, Walter, ty. politiker (NSDAP), ekonom, 135.
 Furtwängler, Wilhelm, ty. dirigent, 135.
 Furuhausen, Hans, historiker, förf., 71, 73.
- Gahn, Wolter, arkitekt, 132.
 Geijer, Arne, fackföreningsman, LO-chef, politiker
 (s), 168.
 Geijer, Carolina Gustava, 116.
 Geijer, Erik Gustaf, historiker, prof., skald, 114.
 Geijer, Lennart, politiker (s), justitiemin., 28.
 Gerentz, Sven, tidningsman, 71, 76.
 Gerhardsen, Einar, no. politiker (DNA), statsmin.,
 165 ff.
 Gernet, Jacques, fra. sinolog, historiker, 71.
 Gierow, Karl Ragnar, förf., 177.
 Giertz, Bo, biskop, 9.
 Gihl, Torsten, rättsvetenskapsman, prof., 71, 75 f.
 Goebbels, Joseph, ty. politiker (NSDAP), propagan-
 damin., 87, 135, 139.
 Goethe, Johann Wolfgang von, ty. förf., 159.
 Goodwin, H.B., porträttfotograf, 89.
 Grandien, Bo, tidningsman, förf., konsthistoriker,
 prof., 120.
 Greitz, Torgny, läkare, prof., 177.
 Grimberg, Carl, historiker, doc., förlagschef, 160.
 Gripenhielm, Emund, riksråd, 146.
 Guillou, Jan, journalist, förf., 172.
 Gumælius, Gustaf Vilhelm, doc., präst, skald, riks-
 dagsman, 113–120.
 Gumælius, Otto Joël, pedagog, 117.
 Gustaf II Adolf, sv. konung, 179.
 Gustaf III, sv. konung, 142, 150, 176.
 Gustaf V, sv. konung, 160.
 Guzlaaf/Gützlaff, Karl Friedrich August, ty. missio-
 när, 58, 73 f.
 Gyllensten, Carl Victor, disponent, 176.

- Gyllensten, Inga-Lisa (f. Hultén), läkare, neurolog, 177.
 Gyllensten, Ingrid (f. Rangström), 176 f.
 Gyllensten, Lars, läkare, prof., förf., 169, 174–178.
 Günther, Bengt, aktuarie, 9, 18.
 Günther, Christian, diplomat, utrikesmin. (opol.), 18, 163.
 Gårdlund, Torsten, nationalekonom, prof., 10.
 Hagberg, Jan-Erik, förf., 131, 134.
 Hagen, Tord, diplomat, 9.
 Hallén, Birger, sångare, 78 f.
 Hallström, Ivar, tonsättare, 78.
 Hamilton, Hugo Adolf, generalpostdir., 114.
 Hamilton, Hugo, landshövding, 6.
 Hammarström, Ingrid, historiker, prof., 71.
 Hansen, Lars-Erik, historiker, fil. kand., 31–45.
 Hansson, Per Albin, tidningsman, politiker (s), statsmin., 159–164.
 Hazelius, Artur, kulturhistoriker, filolog, fil. dr, 181.
 Hedberg, Tor, 132.
 Hedin, Sven, forskningsresande, förf., 109, 112, 181.
 Hedlund, S.A., publicist, politiker, riksdagsman, 77, 117.
 Hedqvist, Paul, arkitekt, 161.
 Heidenstam, Verner von, förf., 9.
 Helleday, Henrik Gustaf, prost, 113.
 Hellner, Jan, jurist, prof., 88.
 Hellström, tidningsman, 41.
 Hellström, Gunnar, historiker, fil. dr, 161.
 Hertzberg, Brita, operasångerska, 137.
 Hess, Rudolf, ty. politiker (NSDAP), 87.
 Hessler, Carl Arvid, statsvetare, prof., 142.
 Heuman, Maths, riksåklagare, hovrättspres., 28.
 Heymowski, Adam, slottsbibliotekarie, 88.
 Hierta, Lars Johan, tidnings- & förlagsman, politiker, 51.
 Hillbom, Rune, historiker, fil. dr, 32, 45.
 Hirdman, Yvonne, historiker, prof., 122, 126 f, 133 f.
 Hirn, Yrjö, finlandssv. konst- & litteraturhistoriker, prof., 158.
 Hitler, Adolf, ty. politiker (NSDAP), rikskansler, 135, 138 f, 164.
 Hjalmarson, Jarl, politiker (h), riksdagsman, landshövding, 79.
 Hjärne, Harald, historiker, prof., 141.
 Hofsten, Nils von, zoolog, prof., 180.
 Holmberg, Åke, historiker, prof., 71, 73 f, 119 f.
 Holmgren, Israel, läkare, prof., 164.
 Horn, Agneta, memoarskrivare, 182.
 Horn, Eva, (gift Bielke), 146.
 Horn, Gustaf, riksmarsk, 146.
 Hotter, Hans, ty. operasångare, 138.
 Huang Entong, kin. guvernör, 75.
 Hultén, Pontus, konstvetare, museiman, 89.
 Huss, Magnus ("Vild-Hussen"), köpman, 142.
 Hutton, Barbra, am. filmskådesp., 18.
 Hwasser, Israel, läkare, prof., 114.
 Hägerstrand, Amanda, gymnast, 90–91.
 Hägerstrand, Olof, fil. dr, red., 82 f, 155–159, 167–170, 174–178, 178–182.
 Hägglöf, Gunnar, diplomat, statsråd, 163.
 Höglund, Zeth, tidningsman, förf., politiker (s), 161.
 Höjjer, Joseph Otto, filolog, prof., 113.
 Höjer, Axel, läkare, generaldir., 163.
 Höjer, Torvald, historiker, prof., 71, 87.
 Ihre, Albrekt Elof, utrikesstatsmin., 49–52, 57 ff, 72, 74 f.
 Isaksson, Anders, journalist, förf., 159–164.
 Jansson, Allan, förf., 71.
 Jardine, David, britt. köpman, 50.
 (Jeanneret, Charles Édouard.) Se *Le Corbusier*.
 Johannesson, Eric, litteraturvetare, 116, 119 f.
 Johansson, Alf W., historiker, prof., 163.
 Johansson, Gotthard, publicist, konstkritiker, 132, 134.
 Johnels, Alf, zoolog, prof., 8.
 Johnels, Britt-Marie (f. Lagergren), fil. mag., läroverksadj., 8.
 Johnson, Eyvind, förf., 164, 177 f.
 Jones, Arne, skulptör, 89.
 Järta, Hans, politiker, ämbetsman, skriftställare, 114.
 Järv, Harry, biblioteksråd, publicist, övers., fil.dr, 88.

- Karahka, Urpu-Liisa, litteraturforskare, doc., 83.
 Karjalainen, Ahti, finl. politiker (c), utrikesmin., 172.
 Karl XIV Johan, sv. konung, 51, 72.
 Karlfeldt, Erik Axel, skald, 9.
 Karlson, K.Fr., förf., 119.
 Kekkonen, Uhro, finl. politiker (c), statsmin.,
 president, 172.
 Kennerström, Bernt, historiker, fil.dr, 84.
 Kernell, Anna Charlotta, 77.
 Key, Ellen, förf., pedagog, kvinnoaksasideolog, 182.
 Keynes, John Maynard, britt. nationalekonom, 161.
 Khadaffi, Muammar, libysk politiker, statschef, 20.
 Khomeyni, Ruhollah, iransk religiös & politisk
 ledare (ayatollah), 24.
 Kilbom, Karl, politiker (k/s), riksdagsman, 84, 86.
 Kindgren, J., t.f. borgmästare, 40.
 Kjellén, Rudolf, statsvetare, prof., 109, 112, 160.
 Klein, Oskar, fysiker, prof., 180.
 Knappertsbusch, Hans, ty. dirigent, 140.
 Kohl, Helmut, ty. politiker (CDU), förbunds-
 kansler, 20.
 Kollontaj, Aleksandra, sovjetrysk politiker, diplomat,
 förf., 121, 125, 132 ff.
 Krause, Tom, finl. operasångare, 140.
 Kreuger, Ivar, finansman, 28.
 Kreuger, Torsten, ingenjör finansman, 81.
 Krokstedt, C.G., flygpionjär, 147.
 Kromnow, Åke, historiker, riksarkivarie, 86.
 Krook, Axel, minnestecknare, 118 f.
- Lagercrantz, Arvid, radioman, 4–30.
 Lagercrantz, Olof, förf., tidningsman, litteratur-
 historiker, fil. dr, 87, 169, 178.
 Lagergren, Astri (f. Wenström), 6–8, 11 f.
 Lagergren, John, 8.
 Lagergren, Gunnar, hovrättspresident, riksmarskalk,
 4–30.
 Lagergren, Karl Andreas, civilingenjör, järnvägs-
 byggare, dir., 6 ff, 11 ff.
 Lagergren, Nina (f. von Dardel), 9, 13–19.
 Lagerkvist, Pär, förf., 82 f, 157.
- Lagerlöf, Selma, förf., 78.
 Laholm, Eyvind, ty. operasångare, 135.
 Landergren, Claes-Göran, överstelöjtnant, 93 f.
 Lange, Halvard, no. politiker (DNA), utrikesmin.,
 166.
 Larcén, Carl Anders, 137.
 Larcén, Charlotte (f. Richter), 137, 140.
 Larcén, Elsa, operasångerska, 135–140.
 Larcén, Jan, 137.
 Larcén, Karl August, lokmästare, 137.
 Larsen-Todsen, Nanny, sv. operasångerska, 139.
 Larsson, Jan, historiker, fil. dr, 71, 75.
 Larsson, Katarina, historiker, fil. mag., 121–134.
 Laurin, Johan (f.d. Lowrie, adlad Lagergren),
 överste, 4.
 Leander, Zarah, sångerska, skådespelerska, 139.
 Le Corbusier, schw.-fra. arkitekt, målare, teoretiker,
 123, 126 ff, 133.
 Legagneux, Léon, fra. flygpionjär, 148.
 Lenin, sovjetisk diktator, 84, 121.
 Lenman, F.W., kommandör, 40.
 Leopold, Christer, sinolog, 71, 75.
 Lessing, Gotthold Ephraim, ty. förf., kritiker,
 konsteoretiker, 159.
 Levertin, Oscar, förf., litteraturhistoriker, prof.,
 kritiker, skald, 161.
 Lidfors, Bengt, botaniker, prof., publicist, 180.
 Lidman, Sara, förf., 168.
 Liljefors, Bruno, målare, 147 f.
 Liljevalch, Carl Fredrik, affärsman, industriidkare,
 diplomat, 46–76.
 Lilliehöök, Carl Bertil, marinddir., 34, 36.
 Lilliestam, Åke, fil. dr, biblioteksman, 86–89,
 159–164.
 Lindberg, Georg, 53 ff.
 Lindblad, Adolf Fredrik, tonsättare, musikpedagog,
 77, 114.
 Linde Bjur, Gunilla, konsthistoriker, fil. dr, 152–155.
 Lindegren, Karin, konsthistoriker, prof., 89.
 Lindgren, Göran, fil. kand., biblioteksman, 46–76.
 Lindgren-Erwald, Naima, operasångerska, 137.

- Lindhagen, Nils, konsthistoriker, 89.
 Lindman, Arvid, amiral, politiker (h), statsmin., 79.
 Lindqvist, Sven, litteraturhistoriker, fil. dr, förf., 169.
 Lindroth, Sten, idé- & lärdomshistoriker, prof., 179.
 Lindschöld, Erik, ämbetsman, 146.
 Lindström, Erik, litteraturhistoriker, 119.
 Linnér, Sture, filolog, prof., förf., 93 f.
 Liu, Kwang-Ching, sinolog, 70.
 Lorenz, Max, ty. operasångare, 138.
 Lundberg, Erik, nationalekonom, prof., 10.
 Lundborg, Herman, läkare, rasbiolog, prof., 180.
 Lundkvist, Artur, förf., 169, 177.
 Lundquist, Evert, målare, grafiker, prof., 89.
 Lundström, Bo, konsthistoriker, fil. dr, 150–155.
 Lybeck, Carl, godsägare, riksdagsman, 87.
 Löfgren, Orvar, etnolog, prof., 133 f.
 Lönnroth, Erik, historiker, prof., 87, 141 f.
 Lönroth, Carl, historiker, 119.
- MacGregor, F.C., britt. konsul, 63.
 Malmström, Bernhard Elis, litteratur- & konsthistoriker, prof., skald, 115, 119.
 Malmström, Oscar, historiker, förf., 144.
 Mao Zedong, kinesisk politiker (k), partiordförande, president, 167.
 Man, Hendrik de, belg. sociolog, prof., politiker, 84.
 Markelius, Sven, arkitekt, stadsplanedir., 132.
 Mansén, Elisabeth, idé- & lärdomshistoriker, fil. dr, 119.
 Mende, Erling von, ty. sinolog, 54, 59, 65, 71 ff, 75f.
 Mendelson, Steve, tecknare, 168.
 Morales, Clary, sångpedagog, 137.
 Mosley, Oswald, britt. politiker (fascist), 84.
 Mangård, Nils, hovrättsråd, 25.
 Mannerheim, Gustaf, finl. marskalk, president, 163.
 Marén, Nils G., läkare, 83.
 Martin, Johan Fredrik, grafiker, tecknare, akvarellist, 181.
 Martinson, Harry, förf., 177 f.
 Mesterton, Nils, överstelöjtnant, 160 f.
 Meyer, Håkan, no. politiker, 84.
- Misgeld, Klaus, historiker, 131.
 Mjöberg, Jöran, litteraturhistoriker, prof., förf., 82 f.
 Moberg, Vilhelm, förf., 164.
 Mohammad, Riza Pahlavi, iransk shah, 24.
 Molin, Björn, statsvetare, doc., politiker (fp), statsråd, 131.
 Molin, Karl, prof, 81.
 Montgomery, Arthur, nationalekonom, prof., 71, 76.
 Montan, Ulla, fotograf, 91.
 Morse, H.B., 71.
 Morsing, L.G., ämbetsman, 50.
 Moselius, Carl David, konsthistoriker, museiman, 89.
 Mussolini, Benito, ital. politiker (fascist), regeringschef, 138.
 Mustakallio, Timo, finl. operasångare, 139.
 Myrdal, Alva, politiker (s), diplomat, statsråd, 22, 122, 126, 131 f.
 Myrdal, Gunnar, nationalekonom, prof., statsråd, 10, 122, 131, 134.
 Myrdal, Jan, förf., 168.
 (Mörner, Hans.) Se *Mörner, Johan Georg*.
 Mörner, Johan Georg, 146.
- Nerman, Gustaf, väg- & vattenbyggare, skriftställare, kommunalman, 153.
 Nerman, Ture, förf., publicist, 164.
 Nilsson, Jan Olof, förf., 131, 134.
 Nilsson, Sven, naturforskare, arkeolog, prof., kyrkoherde, 180.
 Nilsson, Torbjörn, historiker, fil. dr, 83–86, 173 f.
 Nilsson, Torsten, politiker (s), utrikesmin., 164.
 Nilsson-Ehle, Herman, botanist, ärftlighetsforskare, prof., 180 f.
 Nordenskiöld, Adolf Erik, mineralog, prof., polarforskare, 109, 112.
 Nordenstam, Tore, förf., 119.
 Nordli, Odvar, no. politiker (DNA), statsmin., 166.
 Nordström, Axel, riksdagsman (k), 160.
 Nordström, Johan, idé- & lärdomshistoriker, prof., 180.
 Norman, Ludvig, hovkapellmästare, 77.

- Nybom, Johan, skald, 79.
- Näsström, Gustaf, kulturhistoriker, tidningsman, förf., 132, 134.
- Odelberg, Victor, agronom, industriman, hovjäg-mästare, 87.
- Odelberg, Wilhelm (1844–1924), industriman, politiker, 87 f.
- Odelberg, Wilhelm (f. 1918), historiker, fil. dr, överbibliotekarie, 86–89.
- Ohlander, Ann-Sofie, historiker, prof., 131, 134.
- Ohlin, Bertil, nationalekonom, prof., politiker (fp), statsråd, 81.
- Olsen, Erling, no. politiker, 84.
- Olsen, Halvard, no. politiker, 84.
- Olsson, A., kommunalpolitiker, 42.
- Olsson, Hagar, finlandssv. förf., kritiker, 156 f.
- Olsson, Henry, litteraturhistoriker, prof., 119.
- Olsson, Olof (1872–1939), politiker (s), ecklesiastik-min., 161.
- Olstad, Finn, no. historiker, prof., 165 ff.
- Oscar I, sv. konung, 49, 51 f, 58 f, 68 f, 72.
- Oseen, Carl Wilhelm, matematiker, fysiker, prof., 180.
- Otter, Fredrik Wilhelm von, sjömilitär, viceamiral, statsråd, 36, 40, 45.
- Ottesen-Jensen, Elise, no.-sv. sexualupplysare, 182.
- Ottosson, Ingemar, universitetslektor, 67 f, 71, 75 f.
- Oxenstierna, Axel, rikskansler, 5.
- Oxenstierna, Bengt, kanslipresident, universitets-kansler, 146.
- Oxenstierna, Gabriel Turesson, diplomat, 146.
- Palm, Göran, förf., 168.
- Palm, Thede, historiker, fil. dr, forskningschef, 172.
- Palme, Olof, politiker (s), statsmin., 28, 30, 168 ff.
- Palme, Sven Theodor, militär, försäkringsman, politiker (lib.), 38 f, 45.
- Palmaer, Margit, förf., 121–134.
- Palmstierna, Carl-Fredrik, historiker, fil.dr, 71.
- Papen, Franz von, ty. politiker, rikskansler, 135.
- Parker, Peter, am. läkare, missionär, diplomat, 55, 74.
- Parland, Henry, finlandssv. förf., 156.
- Paul, Herbert, ty. polis, 165.
- Paulsson, Gregor, konsthistoriker, prof., 132.
- Paulus, kristen apostel, 178.
- Pehrsson, Axel (Bramstorp), politiker (bf), statsmin., 161 ff.
- Perrolf, Bertil, radioman, 164.
- Persson, Göran, politiker (s), statsmin., 173 f.
- Persson, Knut, ekonomichef, 135–140.
- Peter I, rysk tsar, 143.
- Petersson, Magnus, historiker, fil. mag., 165 ff.
- Pistor, Gotthelf, ty. operasångare, 138.
- Plosila, Mikko, finl. operasångare, 140.
- Poppius, Maria (Minna), 148.
- Poppius, Set, journalistutbildare, 148.
- Pålsson-Wettergren, Gertrud, operasångerska, 137.
- Qiyang, kin. ämbetsman, 59 f, 63, 65 f, 74 f.
- Ramel, Povel, kompositör, revyman, förf., 13 f, 90–93.
- Ramström, Folke, general, 88.
- Raeder, Erich, ty. sjömilitär, marinchef, 135.
- Refardt, Otto, ty. historiker, 110.
- Rehausen, Johan Gotthard von, diplomat, 54.
- Repkin, Anita, rysk general, 144.
- Rethberg, Elisabeth, am. operasångerska, 135.
- Richert, Arvid, diplomat, landshövding, 14 f.
- Ridderstad, Carl Fredrik, publicist, förf., 116.
- Rode, Wilhelm, ty. operasångare, 135, 138.
- Rodell, Magnus, idé- & lärdomshistoriker, fil. mag., 113–120, 150 ff.
- Roosevelt, Franklin D., am. president (dem.)
- Roosval, Johnny, konsthistoriker, prof., 89.
- Rosenberg, Alfred, ty. politiker (NSDAP), ideolog, 135.
- Rosenberg, Einar, 132.
- Rudbeck, Olof, läkare, prof., fornhistoriker, 180.
- Rudberg, Eva, 133 f.
- Rudholm, Sten, riksmarskalk, 30.
- Runeberg, Heidi, 158 f.

- Rushdie, Salman, indisk-eng. förf., 176.
 Rydbeck, Olof, ambassadör, 10.
 Rydberg, Janne, matematiker, fysiker, prof., 180.
 Rydberg, Viktor, förf., kulturhistoriker, prof., 78, 120.
 Råberg, Per G., arkitekturhistoriker, 122, 131, 134.
 Rådberg, Adolf Fredrik, präst, förf., 113.
 Rådberg, Johan, förf., 132 ff.
 Rääf, Leonard Fredrik, antikvarisk forskare, förf., 114.
- as-Sadat, Anwar, egypt. president, 25.
 Salén, Torsten, lagman, 19.
 Salmi, Usko, finl. operasångare, 140.
 Salomon, Otto, civilförsvarsdir., 9, 12.
 Sandler, Richard, politiker (s), utrikesmin., 161.
 Sandmark, Lars, karolinsk krigare, 144.
 Sandstedt, Eva, sociolog, 122, 131.
 Sandström, Jan, prof., 20.
 Schiller, Friedrich von, ty. förf., 159.
 Schindler, Dietrich, schw. jurist, prof., 26.
 Schlegel, Friedrich, ty. förf., litteraturteoretiker, 114.
 Schmeling, Max, boxare, 87.
 Schopenhauer, Arthur, ty. filosof, 159.
 Schück, Adolf, historiker, doc., biblioteksman, 87.
 Scott, Walter, britt. förf., 114.
 Segerstedt, Torgny, religionsforskare, prof., publicist, 164.
 Sellberg, Lars, idé- & lärdomshistoriker, fil. dr, 120.
 Sigismund, sv. konung, 179.
 Silfverstolpe, Malla, förf., 114, 118.
 Silvia, sv. drottning, 30.
 Sirén, Osvald, finl.-sv., konsthistoriker, prof., 71.
 Sjaljapin, Fjodor, rysk operasångare, 137.
 Sjeremetjev, rysk fältmarskalk, 143.
 Sjöberg, Margareta, sekr., 162.
 Sjögren, Arvid, disponent, 7.
 Sjögren, Hjalmar, geolog, mineralog, prof, 6.
 Skogman, Carl David, ämbetsman, förf., 50, 55, 57, 72 ff.
 Sköld, Arna, 89.
 Sköld, Otte, bildkonstnär, prof., 89.
 Sköld, Per, riksmarskalk, 30.
 Sköld, Per Edvin, politiker (s), statsråd, 163.
 Sohlman, August, publicist, 117.
 Sondén, Per, historiker, fil. dr, arkivman, 144.
 Spence, Jonathan D., 71, 75.
 Stagnelius, Erik Johan, skald, 113.
 Stauning, Thorvald, da. politiker (s), statsmin., 161.
 Steen, Reulf, no. politiker (s), partiledare, 166.
 Stenberg, Gaby, skådespelare, sångerska, 110.
 Stenbock, Johan Gabriel, riksmarskalk, 146.
 Stendahl, Sten, grosshandlare, riksdagsman (h), 81.
 Stenhammar, Elsa, kantor, musiklärare, 77 f.
 Stenhammar, Fredrika (f. Andréé), operasångerska, 77 f.
 Stenhammar, Oscar Fredrik, tullkontrollör, sångare, 77.
 Stenhammar, Per Ulrik, arkitekt, tonsättare, 77.
 Stenhammar, Wilhelm, tonsättare, 77.
 Stensson, Rune, historiker, 119.
 Stenström, Karl, landshövding, 160.
 Stern, Joe, dir., 9, 12 f.
 Stern, Ulla (f. Lagercrantz), 9.
 Stiernstedt, Marika, förf., 148 f.
 Stockenström, Bo von, politiker (fris.), jordbruksmin., 161.
 Stockman, David, operasångare, 137.
 Strandberg, Carl Vilhelm August ("Talis Qualis"), förf., 115.
 Stroh, Olof, generalsekr., 93 f.
 Ström, Ingmar, biskop, 12.
 Strömberg, Thord, 131, 134.
 Sundahl, Eskil, 132.
 Svanberg, Victor, litteraturhistoriker, prof., 120.
 Svanhollm, Set, operasångare, -chef, 137.
 Svedberg, The, kemist, prof., 180.
 Svennilsson, Ingvar, nationalekonom, prof., 10.
 Svensson, Edvard, riksdagsman, 31–45.
 Swensson, Gunnar S., historiker, 119.
 Svensson, Sonja, litteraturhistoriker, doc., 119.
 Sydow, Hjalmar von, politiker (h), SAF-chef, 160.
 Sylwan, Margareta, tecknare, 175.
 Söderbaum, Kristina, sv.-ty. skådespelare, 139.

- Söderberg, Rolf, konsthistoriker, fil. lic., 88 f.
 Södergran, Edith, finlandssv. förf., 9, 155 f.
 Söderhjelm, Alma, finlandssv. historiker, prof., förf.,
 71 f.
 Söderlund, Gustaf, ämbetsman, SAF-chef, 160.
 Söderman, Greta, operasångerska, 137.
- Takala, Aino, finl. operasångerska, 140.
 Tarschys, Bernhard, litteraturhistoriker, doc., 115, 119.
 Tegen, Martin, musikhistoriker, doc., 77 ff.
 Tegnér, Esaias, skald, prof., biskop, 78, 178.
 Teng, Ssu.Yü, sinolog, 70.
 Thiel, Ernest, bankman, mecenat, konstsamlare,
 148 f.
 Thomas Simonson, biskop, skald, 114.
 Thorborg, Kerstin, operasångerska, 137.
 Tikkanen, Johan Jakob, finl. konsthistoriker, prof.,
 158.
 Tingsten, Herbert, statsvetare, prof., tidningsman,
 167, 177, 182.
 Tiselius, Arne, biokemist, prof., 180.
 Tjerneld, Andreas, historiker, fil. dr, biograf, 79–82,
 147 ff.
 Torp, Oscar, no. politiker (DNA), statsmin., 166.
 Tottie, Carl, ämbetsman, 74 f.
 Tranmæl, Martin, no. fackförenings- & tidnings-
 man, politiker (ap), 165.
 Trotskij, Lev, sovj. politiker, förf., 84.
 Trotzig, Herman, sv. superintendent i Japan, 101–112.
 Trotzig, Ida, 107 ff, 111 f.
 Tsiang, T.F./Chiang, Ting-Fu, 71.
 Tunberg, Sven, historiker, prof., 87.
- (Uljanov, Vladimir Iljitsj.) Se *Lenin*.
 Undén, Östen, jurist, prof., politiker (s), utrikes-
 min., 18.
 U Thant, FN:s generalsekr., 21.
- Wadensjö, Eskil, nationalekonom, prof., 80.
 Wagner, Richard, ty. operakompositör, 135 ff.
 Wagnsson, Ruben, politiker (s), landshövding, 162.
 Waldén, Bertil, landsarkivarie, 123 f, 128.
 Valentin, Karl, musiker, 78.
 Wallenberg, Ivan, hovrättsråd, 19.
 Wallenberg, Gustaf Oskar, diplomat, 109, 112.
 Wallenberg, Raoul, diplomat, 16 f, 19, 28 f, 30.
 Weibull, Curt, historiker, prof., 142, 180.
 Weibull, Lauritz, historiker, prof., 180.
 Wennberg, Kåa, journalist, förf., 147 ff.
 Vennerström Ivar, politiker (s), statsråd, 161.
 Wenström, Göran, civilingenjör, dir., 5.
 Wenström, Jonas, ingenjör, uppfinnare, 5.
 Wenström, Maria (f. Hillgren), 5.
 Wenström, Marie (f. Arnesen), 5, 11.
 Wenström, Wilhelm, ingenjör, 5.
 Westin, Bo, militär, generallöjtnant, 172.
 Westman, Claes G., kansliråd, 109, 112.
 Westman, K.G., rättshistoriker, prof., politiker (bf),
 statsråd, 163.
 Wetter, Gillis, advokat, 20, 22.
 Wiberg, Albert, skribent, 117, 120.
 Wickman, Kerstin, 132, 134.
 Wieselgren, Harald, biblioteksman, skriftställare, 119.
 Wieselgren, Oscar, riksbibliotekarie, 87 f.
 Wilhelm II, ty. kejsare, 18.
 Willer, Luise, ty. operasångerska, 138.
 Willers, Uno, riksbibliotekarie, 86–89.
 Williams, Harold S., historiker, 108, 110 f.
 Wilson, Harold, britt. politiker (l), premiärmin., 21.
 Winckelmann, Johann Joachim, ty. konsthistoriker
 & -teoretiker, 159.
 Wirulf, Bertold, konsthistoriker, 89.
 Witikka, Pekka, 140.
 Witikka, Veronica, 140.
 Wittrock, Georg, historiker, prof., 144 f.
 Wrede, Fabian, kungl. råd, 146.
 Wägner, Elin, förf., 182.
- Xenofon, athensk militär, förf., 115.
- Yilibu/Ilipu/Elipoo, kin. ämbetsman, 75 f.

- Zetterström, Hans ("Hasse Z"), publicist, 147.
Zilliacus, Emil, finlandssv. förf., litteraturhistoriker,
prof., övers., 159.
Zola, Émile, fra. förf., 170.
Zweigbergh, Samuel Georg von, bergmästare, 5.
- Åberg, Alf, historiker, arkivman, prof., 142 ff.
Åhlén, Carl-Gunnar, musikskriftställare, kritiker,
fil.dr, 137.
Åhlén, Gun, 140.
Åhlén, John Petter, affärsman, 140.
- Åhnberg, Annika, politiker (vpk/v/s), statsråd, dir.,
173 f.
Åhrberg, Axel, generalkonsul, 162.
Åhrén, Uno, arkitekt, prof., 122, 28, 131–134.
Åkerman, Brita, skribent, 132 ff.
Åmark, Klas, historiker, prof., 131.
Åselius, Gunnar, historiker, fil. dr, 141 f.
Åström, Lissie, etnolog, 129 f, 133 f.
- Öhrström, Eva, musikforskare, fil. dr, doc., 77 ff.

Meddelande angående Personhistoriska samfundets årsmöte år 2000

Personhistoriska samfundets årsmöte ägde rum i Stockholms stadsarkiv på Kungsklippan tisdagen den 9 maj 2000. Mötet inleddes med att stadsarkivarie Rolf Hagstedt presenterade sin institution, dess verksamhet och syfte. Sedan mötet förklarats öppnat, beviljades på revisorernas förslag styrelsen ansvarsfrihet för 1999 års förvaltning. Till samfundets ordförande omvaldes fil. lic. Lars Rumar. Till styrelseledamöter omvaldes fil. dr Björn Asker, fil. dr Lars Ericson, fil. dr Olof Hägerstrand, prof. Bo Lindberg, fil. lic. Evabritta Wallberg, fil. dr Lars Wikström samt fil. kand Lena Ånimmer. Till ny ledamot efter fil. dr Björn Gäfvert, vilken undanbett sig omval, valdes fil. kand. Magnus Åberg. Fil. dr Gunnar Åselius avtackades för sina insatser i samfundets tjänst. Att jämte redaktören för PHT och samfundets ordförande ingå i redaktionsutskottet valdes Björn Asker och Lena Ånimmer. Ordföranden och redaktören redogjorde för den referensgrupp, som tillskapats enligt önskemål från HSFR. Medlemmar i denna grupp är Tore Frängsmyr (Uppsala), Grethe Ilsøe (Köpenhamn), Åsa Karlsson (Uppsala), Bo Lindberg (Stockholm), Kari Tarkiainen (Helsingfors) samt Gunnar Åselius (Stockholm). Årsavgiften för 2001 fastställdes till oförändrade 100 kronor med ett portotillägg på 20 kronor.

Till mottagare av Personhistoriska samfundets stipendium för 2000 hade styrelsen utsett docenten i Musikvetenskap vid Kungliga Musikhögskolan i Stockholm Eva Öhrström för hennes biografi *Elfrida Andrée: Ett levnadsöde* (1999). Därefter höll Eva Öhrström ett uppskattat föredrag om tonsättaren och dirigenten Elfrida Andrée.

Vid styrelsens konstituerande sammanträde samma afton utsågs Olof Hägerstrand till redaktör för samfundets publikationer, Lena Ånimmer till dess sekreterare och Magnus Åberg till dess kassör.

